लिखु गाउँ शिक्षा योजना मस्यौदा

(आर्थिक वर्ष २०८१/८२ - २०९०/९१)

मस्यौदा

लिखु गाउँपालिका

गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

नुवाकोट

बागमती प्रदेश, नेपाल

विषय सूची

हाम्रो भनाइ 3

कार्यकारी सारांश 4

१. विषय प्रवेश 6

२. शिक्षा योजना निर्माणको आवश्यकता औचित्य 6

३. स्थानीय तहमा शिक्षा योजना निर्माणको औचित्य 7

४. शिक्षा योजना निर्माणका आधार 7

५. शिक्षा योजना निर्माण प्रक्रिया 8

६. योजनाको लेखाजोखा 9

७. योजनाको दस्तावेजको स्वरूप 10

परिच्छेद १ः परिचय 11

१.१ वर्तमान अवस्था 11

१.१.१ भौगोलिक अवस्थिति 11

१.१.२ जनसाङ्ख्यिक संरचना 12

१.१.३ सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्था 13

१.१.४ आर्थिक सन्दर्भ 15

१.१.५ शिक्षा क्षेत्रको अवस्था 15

१.२ शिक्षा क्षेत्रका मुख्य समस्या तथा चुनौतीहरूको विश्लेषण 20

१.३ शिक्षाका चुनौतीहरूको SWOT विश्लेषण 20

१.४ अवसरहरू 22

परिच्छेद -२ः दूरदृष्टि, उद्देश्य, रणनीति तथा लक्ष्य निर्धारण 23

२.१ स्थानीय तहमा शिक्षा योजना निर्माण गर्दा लिनुपर्ने आधार 23

२.२ दीर्घकालीन राष्ट्रिय सोच 24

२.३ लिखु गाउँपालिकाको दीर्घकालीन सोच तथा गन्तव्य 24

२.४ लक्ष्य 24

२.५ उद्देश्यहरू 24

२.६ रणनीति तथा कार्यनीतिहरू........ 24

मस्यौदा

२.७ अपेक्षित मुख्य उपलब्धि 28

२.८ प्रमुख उपलब्धि सूचकहरू र लक्ष्य निर्धारण 29

परिच्छेद- ३ः शिक्षाका उप-क्षेत्रहरू 34

३.१ प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा 34

३.२ आधारभूत शिक्षा 39

३.३ माध्यमिक शिक्षा 45

३.४ प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम 51

३.५ अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ 55

परिच्छेद- ४ः अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्रहरू 59

४.१ पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री र मूल्याङ्कन 59

४.२ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास 64

४.३ शिक्षामा समता र समावेशीकरण 73

४.४ विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम 79

४.५ विद्यालय सुरक्षा विपद् न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलता 83

४.६ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास 87

४.७ विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि 91

परिच्छेद ५ः सुशासन तथा व्यवस्थापन 94

५.१ शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकास 94

५.२ स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध 97

परिच्छेद ६ः लगानी र स्रोत व्यवस्थापन 100

परिच्छेद ७ः अनुगमन तथा मूल्याङ्कन 109

सन्दर्भ सामग्रीहरू 114

अनुसूची १ : क्रियाकलाप अनुसार ५ वर्षको वित्तिय योजना 115

अनुसूची २ : लिखु शिक्षा क्षेत्र योजना निर्माण समिति 128

अनुसूची ३ : लिखु शिक्षा क्षेत्र योजना मस्यौदा लेखन कार्यदल 128

मस्यौदा

हाम्रो भनाइ

वर्तमानमा शिक्षालाई व्यक्तिको आधारभूत अधिकारको रूपमा लिइन्छ। नेपालको संविधानले नागरिकलाई आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क पाउने मौलिक हकको व्यवस्था गरेको छ ।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ को दफा ११(२) ज मा आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षासम्बन्धी स्थानीय तहका २३ ओटा काम, कर्तव्य र अधिकार उल्लेख गरिएका छन्। लिखु गाउँपालिकाले संविधान तथा कानुनले प्रदान गरेका अधिकारको प्रयोग गर्दै शैक्षिक विकास, पहुँच र व्यवस्थापनलाई अग्रस्थानमा राखेको छ । शिक्षा क्षेत्रमा सङ्घीय सरकारबाट बन्नुपर्ने शिक्षा ऐन तथा नियमावली निर्माण तथा संशोधन नहुनुले स्थानीय तहले के, कसरी, कुन-कुन क्षेत्रमा शिक्षा सम्बद्ध कानुन तर्जुमा गर्ने भन्ने कुरा हालसम्म स्पष्ट नहुनु तथा स्थानीय सरकारबाटै शिक्षा क्षेत्रमा नयाँ अभ्यास गर्नुपर्ने स्थितिका कारण विभिन्न समस्या तथा चुनौती विद्यमान रहे तापनि आवश्यक स्थानीय कानुन, नीति तथा कार्यविधि तर्जुमादेखि तिनको सफल कार्यान्वयनमा लिखु गाउँपालिकाको तर्फबाट हरसम्भव प्रयासहरू भइरहेका छन्। शिक्षा विकास जस्तो पवित्र अभियानमा अगाडि बढ्दा आइपर्ने चुनौती तथा समस्याहरूलाई उचित तरिकाबाट समाधान गरी यस गाउँपालिकाको समग्र शिक्षा क्षेत्रको सुधारका लागि सम्पूर्ण गाउँपालिकाबासीको साथ र सहयोग प्राप्त हुनेछ भन्ने पूर्ण आशा र विश्वास लिएका छौं ।

लिखु गाउँपालिकालाई उत्कृष्ट शैक्षिक गन्तव्यको रूपमा विकास गर्ने कार्यलाई मूर्त रूप दिन गाउँसभाले पारित गरेका शिक्षाका ऐन, नीतिको आधारमा शिक्षा क्षेत्रका सरोकारवालाहरूको प्रत्यक्ष सहभागीतामा दश वर्षे लिखु शिक्षा क्षेत्र योजना तर्जुमा गरिएको छ। विद्यालय तहका नियमित शैक्षिक कार्यक्रमका अतिरिक्त अनौपचारिक शिक्षा, निरन्तर शिक्षा, विशेष शिक्षा, प्राविधिक शिक्षा, शिक्षाका अन्तरसम्बन्धित मुद्दाहरू, विपद् व्यवस्थापन सँगसँगै शिक्षामा समग्र सुशासन र व्यवस्थापनका पक्षहरूलाई समेटेर तयार पारिएको यस शिक्षा योजनाले लिखु गाउँपालिकाको शैक्षिक मार्गदर्शन गर्ने कुरामा हामी विश्वस्त छौं ।

शिक्षाले व्यक्तिलाई ज्ञान मात्र नभएर सिप सिकाउन सकेमा सिपयुक्त व्यक्ति श्रमबजारमा सहजै बिक्न सक्ने, दक्ष जनशक्ति तयार भई हामीले कल्पना गरेको समृद्ध नेपाल र सुखी नेपाली तथा समुन्नत समाजको ढोका खुल्ने भएकोले विश्वव्यापी रूपमा उठाइएको जीवनोपयोगी शिक्षा साथै यस गाउँपालिका क्षेत्रको परम्परागत मौलिक ज्ञान सिप, संस्कृति र सभ्यताका असल पक्षहरूलाई समेट्दै नयाँ पुस्तामा हस्तान्तरणका माध्यमले शिक्षित, सुसंस्कृत तथा समृद्ध गाउँपालिका बनाउने पवित्र सोचका साथ यो योजना निर्माण गरिएको हो। यो योजना दस्तावेज तयारीमा सल्लाह दिने, सहयोग गर्ने तथा खटिने लिखु गाउँपालिका, गाउँ शिक्षा समितिका पदाधिकारीज्यूहरू, सामाजिक विकास समिति, शिक्षा युवा तथा खेलकुद शाखा, प्रधानाध्यापकज्यूहरू, वि.व्य.स./ शि.अ.सङ्घ. अध्यक्षज्यूहरू, शिक्षक प्रतिनिधि, लिखु बाल सञ्जालका प्रतिनिधि साथै प्राविधिक सहयोगको लागि युएसएआइडी प्रारम्भिक कक्षा सिकाइ कार्यक्रम लगायत सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूप्रति हार्दिक धन्यवाद एवम् कृतज्ञता व्यक्त गर्दै योजनाको ठोस कार्यान्वयनमा जुट्न सबैमा अपिल गर्दछौं ।

२०८१ माघ लिखु गाउँपालिका परिवार

मस्यौदा

कार्यकारी सारांश

कुनै पनि योजना उपलब्ध साधन र स्रोतको अधिकतम् उपयोग गरी पूर्वनिर्धारित समय सीमाभित्र अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्ने उद्देश्यले निर्माण गरिन्छ । नेपालको सन्दर्भमा योजनाबद्ध विकासको थालनी २०१३ सालबाट भएको पाइन्छ । नेपाल सङ्घीयतामा प्रवेश गरेसँगै हाल योजनालाई माथिबाट थोपरिने विषयभन्दा पनि जसका लागि चाहिने हो, त्यहाँका सरोकारवालाहरूको सक्रिय सहभागीतामा उनीहरूको आवश्यकता पहिचान गरी स्थानीय स्तरको योजना बनाई क्रमशः ती स्थानीय स्तरमा तयार गरिएका योजनाहरूलाई समेत समेटेर माथिल्ला स्तरका योजना बनाउने पद्धति (Bottom-up Planning) स्थापित गर्ने प्रयास हुँदै आएको पाइन्छ।

नेपालको शैक्षिक विकासको सन्दर्भमा विगत दशकौंदेखि Bottom-up Planning को अवधारणा कार्यान्वयनमा ल्याइएकाले प्रत्येक सामुदायिक विद्यालयले विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अगुवाइमा विद्यालयका सबै सरोकारवालाहरूको सहभागीता गराई विद्यालय स्तरमा विद्यालयको समग्र विकासको योजना (विद्यालय सुधार योजना) निर्माण गरिन्छ। यस योजनाले खासगरी सम्बन्धित विद्यालयको सेवाक्षेत्रभित्रका विद्यालय उमेर समूहका बालबालिकाहरूको विद्यालयसम्मको पहुँच सुनिश्चित गर्ने, गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्ने र संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने क्रियाकलापहरू समेटेको हुन्छ र हुनुपर्दछ । यसैका आधारमा गाउँपालिकास्तरमा सोही स्तरका सरोकारालाहरूको सहभागीतामा गाउँ शिक्षा योजना निर्माण गर्ने गरिन्छ ।

वर्तमान संविधानप्रदत्त शैक्षिक अधिकार सुनिश्चित गर्न एकल अधिकारको विषयमा स्थानीय तहले योजनाबद्ध विकासको थालनी गर्नुपर्ने देखिन्छ भने स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ११ (२) ज मा उल्लिखित आधारभूत र माध्यमिक शिक्षासम्बन्धी योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमनको व्यवस्था भएअनुरूप लिखु गाउँपालिकाले लिखु शिक्षा क्षेत्र योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्ने आवश्यकता महसुस गरेको हो। आर्थिक वर्ष २०६६/६७ देखि नेपाल सरकारले विद्यालय शिक्षामा सबैको समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्नका साथै गुणस्तर सुधारका निमित्त सात वर्षे विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना कार्यान्वयनमा ल्याएको थियो साथै यस योजनाबाट प्राप्त उपलब्धिलाई संस्थागत गर्न, विद्यालय शिक्षाका विविध सकारात्मक प्रयासहरूलाई निरन्तरता दिन र शिक्षाका नवीन कार्यक्रमहरूसहित आर्थिक वर्ष २०७३/७४ देखि सात वर्षे विद्यालय क्षेत्र विकास योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन भइसकेको छ । विद्यालय शिक्षालाई निर्दिष्ट दिशा प्रदान गर्न १० वर्षे योजनाको रूपमा विद्यालय शिक्षा क्षेत्रको योजना, २०२१-२०३० कार्यान्वयनको चरणमा रहको छ। वि.स. २०८३ (सन् २०२६) सम्ममा नेपाललाई विकासशील राष्ट्रका रूपमा स्तरोन्नति गर्न, वि.सं. २०८७ (सन् २०३०) सम्ममा मध्यम आय भएको मुलुकको स्तरमा रूपान्तरणको लक्ष्य हासिल गर्ने र दिगो विकासका लक्ष्य प्राप्त गर्न महत्त्वपूर्ण साधनका रूपमा सोह्रौं योजना (२०८१/८२-२०८६/८७) कार्यान्वयनमा आएको छ ।

यसै पृष्ठभूमिमा लिखु गाउँपालिकामा पनि गुणस्तरीय विद्यालय शिक्षामा सबैको समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्न व्यवस्थापकीय एवम् नियमनकारी निकायहरू र शैक्षिक संस्थाहरूको संस्थागत क्षमता विकास गरी संस्थागत सुशासन कायम गर्नको लागि आ.व. २०८१/८२ देखि ९०/९१ सम्म कार्यान्वयन हुने गरी १० वर्षे लिखु शिक्षा क्षेत्र योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने प्रयास गरिएको हो।

नेपालको सङ्घीय लोकतान्त्रिक संविधानमा शिक्षासम्बन्धी मौलिक हक, राज्यको निर्देशक सिद्धान्त तथा राज्यका नीति र प्राथमिकताका क्षेत्रहरूको उचित व्यवस्था गरिएको छ । नेपालको संविधानको भाग ३ को मौलिक हक र कर्तव्य सम्बन्धी धारा ३१ मा शिक्षासम्बन्धी ५ ओटा मौलिक हकको सुनिश्चितता गरिएको छ । यसै गरी धारा ३८ मा महिलाको हकसम्बन्धी उपधारा (५), धारा ३९ मा बालबालिकाको हकसम्बन्धी उपधारा (२), (३), (७) र (९), दलितको हकसम्बन्धी धारा (४०) उपधारा (२) मा, सामाजिक न्यायको हकसम्बन्धी धारा ४२ को उपधारा २ र उपधारा ५ मा शिक्षासम्बन्धी विशेष व्यवस्था गरिएको छ । साथै नेपालको संविधानको राज्य संरचना र राज्य शक्तिको बाँडफाँडसम्बन्धी धारा ५७ को उपधारा ४ बमोजिम स्थानीय तहको अधिकार स्तरीय ८ मा उल्लिखित विषयमा निहित रहनेछ र त्यस्तो अधिकारको प्रयोग संविधान र गाउँसभा वा गाँउसभाले बनाएको कानुनबमोजिम हुने व्यवस्था गरिएको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ को दफा ११ (२) ज. मा स्थानीय सरकारलाई माध्यमिक तहसम्मको शिक्षाको व्यवस्थापन एवम् सञ्चालनको अधिकार प्रदान गरिएको छ ।

यस योजनाले विद्यालयहरूको भौतिक एवम् शैक्षिक पूर्वाधार विकासमा सहयोग पुऱ्याउन साथै विगतमा पूरा गर्न नसकिएका विषय र विद्यमान चुनौतीहरूको अन्तर घटाउन सहयोग गर्ने अवसरका रूपमा लिँदै परिवर्तित परिस्थिति अनुसार कार्यान्वयनमा लचकता अपनाउन सकिने गरी नयाँ योजना, कार्यक्रम र भावी कार्यदिशा तय गरेको छ । यो योजना निर्माण गर्दा दिगो विकास लक्ष्य, सोह्रौं योजना, नेपालको संविधान, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, शिक्षासम्बन्धी सङ्घीय कानुनहरू, लिखु शिक्षा ऐन र शिक्षा सम्बद्ध विभिन्न आयोगका प्रतिवेदनहरू समेतलाई आधार लिइएको छ । यस योजनामा प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा, आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा, निरन्तर शिक्षा र आजीवन सिकाइ, गुणस्तरीय शिक्षा, पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री, विद्यालय व्यवस्थापन, शिक्षक व्यवस्थापन र पेसागत विकास, शिक्षासँग सम्बन्धित सवालहरू, शिक्षा क्षेत्रमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि, उच्च शिक्षा, प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम, संस्थागत क्षमता विकास, लगानी र स्रोत व्यवस्थापन, शिक्षामा कमजोर वर्गको पहुँच, समावेशी शिक्षा र अनुगमन तथा मूल्याङ्कनसम्बन्धी अलगअलग सवालमा दश वर्षको उद्देश्य, रणनीति र कार्यक्रमहरू विस्तृत रूपमा तयार गरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस योजनाको सफल कार्यान्वयनको सुनिश्चितताका लागि गाउँ सभा, कार्यपालिका अन्तर्गतका कर्मचारी, शिक्षक, अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, सामुदायिक सङ्घ/संस्थाहरूको बलियो प्रतिबद्धताका साथै राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरूबाट निरन्तर सहयोग प्राप्त हुने विश्वास लिइएको छ। यस योजनाले समेट्न नसकेका विषय एवम् कमजोरीहरू औल्याइदिन र आगामी दिनमा यसलाई अझ व्यावहारिक तथा वस्तुपरक ढङ्गबाट कार्यान्वयन योग्य बनाउन अमूल्य सुझाव र रचनात्मक सहयोगको अपेक्षा समेत गरिन्छ।

लिखु गाउँपालिकाले पनि संविधान तथा कानुनले प्रदान गरेका अधिकारहरूको प्रयोग गर्दै दश वर्षे शिक्षा क्षेत्र योजना निर्माण गरेको छ । मुख्यतया यो योजना सुरुवाती योजना भएकाले पहिलेका योजनाहरूको समीक्षा गर्ने कार्य पूर्ण रूपमा नभए तापनि विद्यालय सुधार योजना, अन्य शिक्षासँग सम्बन्धित योजनाहरू तथा लिखु गाउँपालिकाको शिक्षा ऐन २०८० र अन्य दस्तावेजहरूलाई मार्गदर्शनको रूपमा लिइएको छ ।यस योजनाको कार्यान्वयनका लागि सुरुका पाँच वर्षसम्म अनुमानित जम्मा ६० करोड, १२ लाख ५९ हजार खर्च हुने अनुमान गरिएको छ ।

१. विषय प्रवेश

शैक्षिक सेवा प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरी अपेक्षित नतिजा हासिल गर्न एवम् शिक्षामा पँहुच, गुणस्तर, सहभागीता र समता सुनिश्चित गर्नका लागि शिक्षा योजनाको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । अहिले नेपालको विद्यालय तहको शिक्षाको विकासका लागि विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना कार्यान्वयनमा रहेको छ । त्यसै गरी प्रदेश स्तरमा पनि शिक्षा क्षेत्रको योजना निर्माण भई कार्यन्वयनमा छन् । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ जारी भएपश्चात् आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षाका कार्यक्रम स्थानीय तह मार्फत् कार्यान्वयन भइरहेका छन् । अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा तथा निःशुल्क माध्यमिक शिक्षा हासिल गर्नका लागि सबै स्थानीय तहले सङ्घीय र प्रदेश सरकारका योजनालाई आधार मान्दै आफ्ना आवश्यकतालाई प्राथमिकतामा राखी स्थानीय तहस्तरीय शिक्षा योजना निर्माण गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेकाले लिखु गाउँपालिकाले पनि शिक्षा योजना तयार गर्ने कार्य प्रारम्भ गरेको सन्दर्भमा स्थानीय तह शिक्षा योजना निर्माणका लागि उपलब्ध मार्गदर्शन पछ्याएको छ ।

२. शिक्षा योजना निर्माणको आवश्यकता औचित्य

नेपालको संविधान, राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६, अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन तथा नियमावली, दिगो विकास लक्ष्य, सोह्रौं पञ्चवर्षीय योजनाको अवधारणा तथा विद्यमान विद्यालय शिक्षासम्बन्धी ऐन कानुनले प्राथमिकतामा राखेका नीति, कार्यक्रम तथा लक्ष्यलाई सङ्घीय संरचनाअनुरूप कार्यान्वयन गर्न र विद्यालय शिक्षा क्षेत्रको विकासलाई दिशानिर्देश गर्न सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय तहमा विद्यालय शिक्षा योजनाको निर्माण गर्न आवश्यक रहेको छ । विज्ञान तथा प्रविधिमा भएको विकास र परिवर्तनलाई आत्मसात् गर्नुका साथै सृजनशील, सक्रिय र आर्थिक तथा सामाजिक रूपान्तरणका लागि उपयोगी नागरिक तयार गर्नका लागि शिक्षाको योगदानलाई समय सापेक्ष बनाउन विद्यालय शिक्षा क्षेत्रको योजना मार्फत् समग्र शिक्षा प्रणालीमा सुधार गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

नेपालको संविधान अनुसूची ८ मा स्थानीय तहको एकल अधिकारअन्तर्गत आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षा उल्लेख भएको तथा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ (११,ज) ले आधारभूत तथा माध्यमिक तहका लागि २३ ओटा शिक्षाको अधिकार तोकेको छ । यस ऐनको दफा २४ (१) मा स्थानीय तहले आवधिक तथा क्षेत्रगत योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने नीतिगत व्यवस्था समेत गरेको छ । यी प्रावधानलाई कार्यान्वयन गर्नका लागि सबै स्थानीय तहले शिक्षा योजना निर्माण र कार्यान्वयन गर्न अनिवार्य छ ।

विद्यालय शिक्षामा रहेका आर्थिक तथा सामाजिक लगायतका कारणले सुविधाविहीन, सीमान्तकृत तथा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको समतामूलक पहुँच र सहभागीता सुनिश्चित गर्न तथा प्रत्येक बालबालिकामा न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि सुनिश्चित गर्दै समग्र विद्यालय शिक्षाको गुणस्तर तथा सान्दर्भिकता अभिवृद्धि गर्न शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले १० वर्षे विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। यसै परिवेशमा

सबै स्थानीय तहले शिक्षा योजना निर्माण र कार्यन्वयन गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई महसुस गरी यो स्थानीय शिक्षा क्षेत्र योजना निर्माण गरिएको हो ।

३. स्थानीय तहमा शिक्षा योजना निर्माणको औचित्य

संविधानले स्थानीय सरकारलाई प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, आधारभूत तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षाको जिम्मेवारी पनि सुम्पिएको छ । यसै गरी प्रादेशिक तथा सङ्घीय सरकारलाई उच्च शिक्षाको जिम्मेवारी दिएको छ । प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा स्थानीय, प्रदेश एवम् सङ्घीय सरकारको साझा जिम्मेवारीमा राखेको छ । यस स्थितिमा नेपालको शिक्षालाई कसरी व्यावहारिक प्रतिस्पर्धी वैज्ञानिक, रोजगार उन्मुख, गुणस्तरीय, जनमुखी, जीवनोपयोगी, समालोचनात्मक क्षमता सहितको अनुसन्धानमूलक एवम् नेपालका विविध कला, संस्कृति, ज्ञान, सिप, प्रविधि आदिसँग जोड्दै उपयुक्त प्रविधि, ज्ञान तथा सिपको पनि भरपूर प्रयोग गर्दै व्यक्तिगत विकास मार्फत् समुदाय र देशको विकासमा योगदान गर्न सक्ने जनशक्ति उत्पादन गर्नुपर्ने जिम्मेवारी स्थानीय तहको काँधमा आएको छ । त्यसैले गाउँपालिकाले शिक्षा क्षेत्र योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने अनिवार्य आवश्यकता देखिएकाले यो शिक्षा योजना निर्माण गरिएको हो ।थप औचित्य बुँदागत रूपमा यसप्रकार रहेका छन् :

- ✓ तीनओटै तहमा बन्ने शिक्षा योजनाका बिच लम्बीय र क्षितिजीय सहसम्बन्ध स्थपित गर्न
- ✓ सङ्घ र प्रदेशबाट प्रदान गरिने स्रोतहरूलाई योजनामा आधारित बनाई व्यवस्थापन, परिचालन र उपयोग गर्न
- ✓ कार्यक्रम र स्रोतमा देखिएको अभाव, दोहोरोपना, स्रोत परिचालनमा असक्षमता जस्ता समस्यालाई न्यूनीकरण गर्न
- ✓ साझा विषयमा लागत साझेदारी, समन्वय र सहकार्यलाई प्रभावकारी बनाउन
- ✓ शिक्षासम्बन्धी राष्ट्रिय लक्ष्य तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता हासिल गर्न सहयोग पुर्‍याउन

४. शिक्षा योजना निर्माणका आधार

लिखु शिक्षा क्षेत्र योजना तर्जुमाको प्रारम्भिक चरणमा योजना मस्यौदा लेखन कार्यदलमा छलफल भई लिखु शिक्षा योजना निर्माणको तयारी गरिएको थियो।योजना तयारीका लागि निम्नानुसारका सामग्रीहरूको अध्ययन र समीक्षा गरिएको थियो :

- ✓ नेपालको संविधान
- ✓ सोह्रौं आवधिक योजना
- ✓ स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४
- ✓ सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन २०७७
- ✓ अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन, २०७५ लगायत विद्यमान विद्यालय शिक्षासम्बन्धी ऐन, नियमावली
- ✓ विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना र सिकाइ आपूरण तथा द्रुत सिकाइ योजना
- ✓ शिक्षा नीति मूलतः राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६, शिक्षाको सोचपत्र २०७९

- ✓ विद्यालय शिक्षामा समता रणनीति
- ✓ दिगो विकास लक्ष्य राष्ट्रिय कार्यढाँचा
- ✓ स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन र स्थानीय तहको विकास योजना
- ✓ स्थानीय तहको मध्यमकालीन खर्च संरचना
- ✓ राष्ट्रिय जनगणनाको प्रतिवेदन २०७८
- ✓ विद्यालय सुधार योजना र अन्य सरकारी र गैरसरकारी सङ्घसंस्थाका शिक्षासम्बन्धी कार्यक्रम आदि
- ✓ लिखु गाउँपालिकाको प्रोफाइल, २०७९
- ✓ विद्यालय अनुगमन प्रतिवेदनहरू
- ✓ गाउँपालिकाको वार्षिक बजेटहरू
- ✓ गाउँपालिकाद्वारा जारी ऐन, नियम र कार्यविधिहरू

५. शिक्षा योजना निर्माण प्रक्रिया

नेपालमा योजना निर्माण तथा योजनाबद्ध विकास प्रयासको थालनी २०१३ सालदेखि भएको हो । योजनाबद्ध विकासको क्रमलाई हेर्दा हालसम्म १५ ओटा योजना निर्माण भई कार्यान्वयन भइसकेका छन् भने हाल सोह्रौं योजना (२०८१/८२-२०८६/८७) कार्यान्वयन भइरहेको छ । हालसम्म योजना निर्माणको अभ्यासलाई सरसर्ती केलाउँदा समयका आधारमा तीनथरि (१–३ वर्षे अल्पकालीन, ३-५ वर्षे मध्यकालीन र ५ वर्षभन्दा माथि दीर्घकालीन) र तहगत आधारमा दुईथरि (बृहत् र सूक्ष्म तथा केन्द्रीकृत र विकेन्द्रित) योजना निर्माण भई कार्यान्वयन भएका छन् । हासिल गर्नुपर्ने लक्ष्य तथा उद्देश्य, उपलब्ध समय, स्रोत साधन र सञ्चालन गर्नुपर्ने कार्यक्रमहरूको आवश्यकता पहिचान गरी योजना कस्तो हुने, कति अवधिको हुने, कसले निर्माण गर्ने र कार्यान्वयनको जिम्मेवारी कसलाई दिने भन्ने कुराको निर्धारण गरिन्छ।
लिखु गाउँगालिको शिक्षा योजना निर्माणका लागि निम्नानुसारका प्रक्रिया अपनाइएको थियो :

<u>योजना निर्माणको लागि प्रारम्भिक छलफल र शिक्षा योजना निर्माण समिति गठन:</u> योजना निर्माणका लागि शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखाको संयोजनमा विभिन्न चरणमा छलफल र बैठकहरूको आयोजना भएका थिए । सो क्रममा शिक्षा योजना निर्माणको लागि युएसएआईडी प्रारम्भिक कक्षा सिकाइको प्राविधिक सहयोगमा लिखु शिक्षा क्षेत्र योजना तर्जुमा गर्न कार्यपालिकामा छलफल भई २०८१ जेठ २४ मा लिखु शिक्षा योजना निर्माण समिति गठन गरिएको थियो।

<u>शिक्षा योजना मस्यौदा लेखन कार्यदल गठन र अभिमुखीकरण:</u>
लिखु शिक्षा योजना निर्माण समितिले स्थानीय तहमै उपलब्ध स्रोतका आधारमा शिक्षा योजना मस्यौदा लेखन कार्यदल गठन गरी गाउँपालिकाको अवस्था पहिचान, विश्लेषण गर्दै सरोकारवालाको बृहत् सहभागीतामा मस्यौदा तयार गर्न अभिमुखीकरण गरिएको थियो।

<u>योजना निर्माणमा सूचना र सुझावका लागि सरोकारवाला भेला:</u> लिखु शिक्षा क्षेत्र योजना निर्माणका लागि शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखा, महिला बालबालिका शाखासँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्ने मौजुदा नीति तथा कार्यक्रम र कार्यविधिहरू बिश्लेषण गरी सूचना सङ्कलन गरिएको थियो।

योजाना निर्माणको क्रममा गाउँपालिकाका प्रमुखको प्रमुख आतिथ्यमा एक दिने कार्यशाला आयोजना गरिएको थियो । यो कार्यशालामा पालिकाका सबै विषयगत शाखाहरूका जस्तै स्वास्थ्य, शिक्षा, खानेपानी तथा सरसफाइ, महिला, बालबालिका र विपद् व्यवस्थापनका प्रमुखहरू साथै वडाध्यक्षहरू, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका, बालक्लब प्रतिनिधि, बालविकास सहजकर्ता वा शिक्षक, अभिभावक प्रतिनिधि लगायतको सक्रिय सहभागीता रहेको थियो।

मस्यौदा तयारी : शिक्षा योजना मस्यौदा लेखन कार्यदलको अगुवाइमा युएसएआइडी प्रारम्भिक कक्षा सिकाइ कार्यक्रमको प्राविधिक सहयोगमा गाउँपालिकामै शिक्षा सरोकारवालाहरूको बृहत् कार्यशालामार्फत् सङ्कलित सूचनाका आधारमा मस्यौदा तयारीको कार्य सम्पन्न भएको थियो।

मस्यौदा उपर सुझाव सङ्कलन : शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखा र गाउँ शिक्षा समिति, गाउँपालिका स्तरीय प्रधानाध्यापक बैठकमा छलफल र सुझाव सङ्कलन, गाउँपालिकाको वेबसाइटमा मस्यौदा प्रति प्रकाशन गरी राय-सुझाव सङ्कलन गरिएको थियो।

अन्तिम मस्यौदा तयारी : सरोकारवालाको राय-सुझाव मिलान गरी शिक्षा योजना मस्यौदा लेखन कार्यदलले अन्तिम मस्यौदा शिक्षा योजना निर्माण समितिलाई पेस गरेको थियो। उक्त समितिले बैठकमा छलफल गरी मूल्याङ्कन गराई कार्यपालिका बैठकमा पेस गर्ने निर्णय अनुसार कार्य अगाडि बढाइएको थियो।

कार्यपालिका बैठकमा छलफल र स्वीकृति : कार्यपालिका बैठकको मिति २०८१ माघ गतेको छलफल, स्वीकृति र निर्णयबमोजिम १० वर्षे लिखु शिक्षा क्षेत्र योजना आत्मसात् करण गर्दै कार्यान्वयनमा ल्याइएको हो।

६. योजनाको लेखाजोखा

क्र.स.	लेखाजोखाका पक्ष	विस्तृत विवरण
१	नेतृत्व तथा सहभागीता	✓ शिक्षा योजना निर्माणमा प्रारम्भिक चरणको छलफलदेखि नै मूल नेतृत्वको संलग्नता रहेको छ। ✓ सामाजिक विकास समिति संयोजकत्वमा शिक्षा योजना निर्माण समिति बनेको ✓ शिक्षा सरोकारवालाको संलग्नतासहितको योजना मस्यौदा कार्यदल गठन गरी पारदर्शी ढङ्गमा मस्यौदा तयार गरिएको छ। सूचना र सुझाव सङ्कलनका क्रममा सरोकारवालाको अर्थपूर्ण सक्रिय सहभागीता भएको छ।
२	पर्याप्तता र सान्दर्भिकता	यस योजनामा उल्लेख गरिएका रणनीति, कार्यक्रम तथा क्रियाकलापहरू गाउँपालिकाका शिक्षा क्षेत्रका समस्या र चुनौतीहरू सम्बोधन गर्न पर्याप्त छन्।
३	समता, सक्षमता तथा गुणस्तर	यो योजनाले समता, सक्षमता तथा सिकाइ र गुणस्तरजस्ता सवालमा अपेक्षित वृद्धि गर्दै शिक्षा क्षेत्रको समग्रतामा उन्नयनको पर्याप्त प्रयास गरेको छ।

४	अन्तरसम्बन्ध र तादाम्यता	✓ यो योजना गाउँपालिकाका वार्षिक नीति कार्यक्रम लगायत अन्य योजनाहरूबिच अन्तर्सम्बन्धित छ। ✓ शिक्षाका राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय लक्ष्यहरूसँग अनुकूलन गरिएको छ। स्थानीय तहको योजना तर्जुमा सम्बन्धि अद्यावधिक मार्गनिर्देशन २०८१ मा आधारित यस योजनाले शिक्षाका उल्लेखित क्षेत्रहरू र अन्तरसम्बन्धित विषयबिच उपयुक्त तालमेल राखेको छ।
५	सम्भाव्यता र कार्यान्वयनयोग्यता तथा सान्दर्भिकता	✓ योजनामा भएका विषयको शिक्षाका उपक्षेत्र, अन्तरसम्बन्धित विषय साथै उपलब्ध स्रोत र अनुगमन मूल्याङ्कनसँग तादाम्यता कायम गरिएको छ। ✓ स्थानीय आवस्यकता र भोगिरहेका प्रमुख चुनौतीलाई सम्बोधन गर्ने प्रयास योजनाले केही हदसम्म गरेको छ।
६	स्रोतको प्रबन्ध	✓ योजनामा उल्लेख गरिएका क्रियाकलापका लागि आवस्यक बजेटको प्रस्ताव गरिएको छ। ✓ नपुग बजेटका लागि सरकारी र गैरसरकारी संस्थाहरूसँग निरन्तर सहकार्य गर्नुपर्ने छ।
७	संस्थागत क्षमता	योजना साथै क्रियाकलापहरू कार्यान्वयनका लागि उपयुक्त संयन्त्र र आवस्यक क्षमता विकास कार्यक्रम राखिएका छन्।
८	कार्यान्वयनमा तत्परता	✓ स्थानीय तहभित्रका सरोकारवालाको सहभागीतामै योजना तयार भएको छ। ✓ यो योजना स्वीकृतिपूर्व जिम्मेबार पक्षलाई प्रबोधीकरण र अभिमुखीकरण गरिएको छ। ✓ स्थानीय तहको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम र बजेटमा योजनाकै आधारमा कार्यक्रम प्रस्ताव गर्नुपर्ने आवस्यकता रहेको छ।
९	तथ्याङ्क विश्लेषण र प्रक्षेपण	✓ स्थानीय तहभित्रका शैक्षिक सूचकहरू र आवस्यक तथ्याङ्क राखिएका छन्।
१०	अनुगमन र प्रतिवेदन	✓ सबै तहको आवधिक अनुगमन र मूल्याङ्कनका संयन्त्र तयार गरिएको छ।

७. योजनाको दस्तावेजको स्वरूप

यस योजनाको पहिलो परिच्छेदमा स्थानीय तहको पृष्ठभूमि शिक्षा क्षेत्रका समस्याहरू चुनौतीहरू र अवसरहरू उल्लेख गरिएको छ । दोस्रो परिच्छेदमा यस योजनाका दूरदृष्टि, ध्येय, उद्देश्य तथा रणनीतिहरू र प्रमुख अपेक्षित उपलब्धिहरू प्रस्तुत गरिएको छ । परिच्छेद तीनमा विद्यालय क्षेत्रका विभिन्न उपक्षेत्रगत योजनाका खाका समावेश गरिएको छ । यसमा समावेश गरिएका उपक्षेत्रहरूमा प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, माध्यमिक शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइ रहेका छन् । परिच्छेद चारमा विद्यालय शिक्षाका विभिन्न अन्तरसम्बन्धित विषयहरू समावेश गरिएको छ । यसमा समावेश गरिएका अन्तरसम्बन्धित विषयहरूमा पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन, शिक्षक विकास तथा व्यवस्थापन, समता तथा समावेशीकरण, स्वास्थ्य, पोषण तथा दिवा

खाजा, आपत्कालीन तथा सङ्कटकालीन अवस्थामा शिक्षा, विद्यालय भौतिक विकास र शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि रहेका छन् । परिच्छेद पाँचमा सुशासन तथा व्यवस्थापन अन्तर्गत आवश्यक संस्थागत संरचना तथा क्षमता विकास, योजना कार्यान्वयनको समग्र व्यवस्था समावेश गरिएको छ । परिच्छेद छमा योजनाका लागि लगानी र स्रोत व्यवस्थापन के कसरी गर्ने भन्ने विषय प्रस्तुत गरिएको छ । परिच्छेद सातमा योजनाको कार्यान्वयन अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन प्रणाली उल्लेख गरिएको छ ।

परिच्छेद १ः परिचय

१.१ वर्तमान अवस्था

लिखु गाउँपालिकाको समग्र शैक्षिक स्थितिको गुणस्तर तथा नतिजामा सुधार ल्याउनका लागि लिखु शिक्षा क्षेत्र योजना निर्माण गरिएको हो । यस योजनाले गाउँपालिकामा समानता, समता, विविधता, पहिचान, विकास तथा समृद्धि स्थापनाका लागि र गाउँपालिकाले शिक्षा क्षेत्रमा गरेको र गर्ने लगानीको उपयुक्त तथा प्रशंसनीय प्रतिफल प्राप्तिमा सहयोग तथा आधार प्रदान गर्ने उद्देश्य तथा लक्ष्यका साथ यो योजनाको निर्माण गरिएको छ ।

सङ्घीयताको अवधारणा अनुसार आफ्नो शिक्षाको विकास आफैं गरौं भन्ने उद्देश्यले स्थानीय तहमा रहेर शिक्षाको गुणस्तर वृद्धि गर्दै विद्यालयका समग्र पक्षहरूको सुधार, विद्यालय शिक्षा विकास तथा गुणस्तर कायम गर्न विद्यालय सुधार योजनाले उल्लेखनीय भूमिका खेलेको हुन्छ ।यस गाउँपालिकाका सम्पूर्ण सामुदायिक विद्यालयहरूको विद्यालय सुधार योजना तयार गरी कार्यान्वयनमा आएको अवस्था रहेको छ । शिक्षा सरोकारवालासँगको अन्तरक्रिया साथै विद्यालय सुधार योजनालाई समेत विश्लेषण गरी यो योजना तयार गरिएको छ । शिक्षा क्षेत्रमा विगतमा नेपाल सरकारले लागु गरेका र हाल सञ्चालन भैरहेका कार्यक्रमहरूका सकारात्मक नतिजाहरूलाई स्थायित्व दिने सन्दर्भमा समेत यो दश वर्षे शिक्षा क्षेत्र योजना निर्माण गर्नु परेको हो । यस गाउँपालिकाको शिक्षा विकासमा सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक सन्दर्भ, भौगोलिक, जनसाङ्ख्यिक र शासकीय स्वरूपको प्रभाव रहने भएकाले यो शिक्षा योजना निर्माणका क्रममा यी सन्दर्भहरूको समीक्षा गरिएको छ।

१.१.१ भौगोलिक अवस्थिति

लिखु गाउँपालिका नेपालको पछिल्लो प्रशासनिक विभाजन अनुसार बागमती प्रदेश अन्तर्गत नुवाकोट जिल्लाका १२ स्थानीय तहहरूमध्ये क्षेत्रफलको आधारमा सबैभन्दा सानो स्थानीय तह हो । नेपालको संविधानअनुसार राज्य सङ्घीयतामा गएसँगै साबिकको खानीगाँउ गविसको सबै वडा, सूर्यमति गाविसको सबै वडा, चौघडा गाविसको १,२,५,६,७,८ वडाहरू, थानसिंङ गाविसको १,२,३,४,५,६,७ वडाहरू र थानापति गाविसको वडा नं ५ समेटेर जम्मा ६ वडा बनाई लिखु गाउँपालिका घोषणा गरिएको हो।यस गाँउपालिकाको केन्द्र हालको वडा नं ३ भलाद्मी डाँडामा रहेको छ ।

लिखु गाउँपालिका भौगोलिक हिसाबले ८५°१०'६.८" देखि ८५°१७' ८.८६२" पूर्वी देशान्तर र २७°५०'२४" देखि २७° ५६'३.९४२" उत्तरी अक्षांशसम्म फैलिएर प्राकृतिक मनोरम संरचना सहित मध्य पहाडी क्षेत्रमा अवस्थित छ । यो गाउँपालिका समुद्री सतहबाट ५१६ मिटरदेखि १२८९ मिटरसम्मको उचाइमा रहेको छ ।

४७.८२ वर्ग किलोमिटर क्षेत्रफल रहेको यस गाउँपालिकाको पूर्वमा शिवपुरी गाउँपालिका र पञ्चकन्या गाउँपालिका, उत्तरमा पञ्चकन्या गाउँपालिका र सूर्यगढी गाउँपालिका, पश्चिमतर्फ विदुर नगरपालिका र दक्षिणतर्फ बेलकोटगढी नगरपालिका र ककनी गाउँपालिका रहेका छन् । मध्यपहाडी क्षेत्रको केही उच्च पहाडदेखि टार तथा लिखु खोलाले निर्माण गरेको समथर बेसीमा कृषियोग्य भूमि रहेको यस गाउँपालिका व्यापारिक र प्रशासनिक बाहेक प्राकृतिक धार्मिक महत्त्वको साथै नदीनाला र वनजङ्गल जस्ता प्राकृतिक स्रोत साधन पनि प्रशस्त भएको गाउँपालिका हो ।

यस गाउँपालिकाको वर्तमान भूउपयोगलाई हेर्दा ५५.८७ प्रतिशत अर्थात् सबैभन्दा धेरै खेतीयोग्य जमिनले ओगटेको छ भने दोस्रोमा वनजङ्गल तथा वनस्पतिले ओगटेको क्षेत्र रहेको छ । उपलब्ध जमिनमध्ये खेतीयोग्य जमिनको अंश उल्लेख्य रहेको छ । सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनमा वैज्ञानिक कृषि प्रणाली अबलम्बन गर्न सके उत्पादनको राम्रो सम्भावना देखिन्छ । यस गाउँपालिकाको भूउपयोगको अर्को उल्लेखनीय पक्ष भनेको यहाँका वनजङ्गल तथा वनस्पतिले ढाकेको क्षेत्र हो। समग्र भूभागको ३४.३४ प्रतिशत वनक्षेत्र रहनु गाउँपालिकाबासीको लागि सुखद् रहेको छ । यहाँ निर्माणक्षेत्रले २.१४ प्रतिशत क्षेत्र ओगटेको छ ।

१.१.२ जनसाङ्ख्यिक संरचना

घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन, २०७८ अनुसार लिखु गाउँपालिकाको अक्सर बसोबास गर्ने जनसङ्ख्या १७,८२७ रहेको छ जस मध्ये पुरुष ४८.६१ प्रतिशत (८६६५ जना) र महिला ५१.३९ प्रतिशत (९१६२ जना) रहेका छन् । सोही अनुसार लैंगिक अनुपात (Gender Ratio) अर्थात् प्रति १०० महिलामा पुरुषको सङ्ख्या ९४.५८ रहेको छ । जनघनत्व (प्रति वर्ग किलोमिटरमा रहको जनसङ्ख्या) ३७२ जना प्रति वर्ग किलोमिटर रहेको छ । पछिल्लो तथ्याङ्क बमोजिम यस गाउँपालिकाको कुल जनसङ्ख्या मध्ये २.०५ प्रतिशत (३६६ जना) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू रहेका छन् । कुल ४,६०६ घरपरिवार रहेको यस गाउँपालिकामा प्रति परिवार औषत ४ जना सदस्य रहेको देखिन्छ ।

उमेर समूह अनुसार वडागत जनसङ्ख्याको विवरण

उमेर समूह	वडा नं.						जम्मा जनसङ्ख्या	प्रतिशत
	१	२	३	४	५	६		
०–४ वर्ष	२०९	१६९	२६०	२१४	१३५	१६४	११५१	६.४६
५–९ वर्ष	२५४	१८६	२९४	२४४	१६८	२४०	१३८६	७.७७
१०–१४ वर्ष	२६२	२०८	३०५	२७२	१८८	२४२	१४७७	८.२९
१५–१९ वर्ष	२३७	२३२	३२०	२०८	२१३	१९०	१४००	७.८५
२०–२४ वर्ष	२१६	२५४	३५३	२३९	१६०	२११	१४३३	८.०४
२५–२९ वर्ष	२५६	२९७	३५९	२७८	१९०	२३३	१६१३	९.०५
३०–३४ वर्ष	३०८	२५३	२९७	२६७	१८७	२३१	१५४३	८.६६

मस्यौदा

३५– ३९ वर्ष	२१५	२२४	२५८	२५३	१४७	२३०	१३२७	७.४४
४०– ४४ वर्ष	२१५	१५३	२१०	२१४	१५२	१८९	११३३	६.३६
४५– ४९ वर्ष	२०१	१३२	१६५	१३७	१३२	१६०	९२७	५.२०
५०– ५४ वर्ष	२४६	१३६	१८३	१९१	१४७	१९८	११०१	६.१८
५५– ५९ वर्ष	१८५	१३२	१७०	१५२	१०७	१५९	९०५	५.०८
६०– ६४ वर्ष	१८५	११२	१२४	१४३	१०८	१६०	८३२	४.६७
६५– ६९ वर्ष	१०२	८१	१११	१०८	७६	१०९	५८७	३.२९
७०– ७४ वर्ष	१०७	७५	६५	६६	३५	८२	४३०	२.४१
७५ वर्ष भन्दा माथि	१५६	७८	९१	६८	७८	१११	५८२	३.२६
जम्मा	३३५४	२७२२	३५६५	३०५४	२२२३	२९०९	१७८२७	१००.००

स्रोत: गाउँपालिका प्रोफाइल २०७९

१.१.३ सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्था

गाउँपालिकामा जातजातिका आधारमा जनसङ्ख्याको विवरणलाई हेर्दा सबैभन्दा धेरै ४९४५ अर्थात् २७.७४ प्रतिशत राई, दोस्रोमा ३५०५ अर्थात् १९.७७ प्रतिशत ब्राह्मण, तेस्रो र चौथोमा क्रमश १४.२३ प्रतिशत क्षेत्री र ११.६९ प्रतिशत नेवार रहेका छन् । त्यसैगरी तामाङ, मगर, सार्की, कामी लगायत अन्य जातजातिहरूको बसोबास रहेको छ । यसरी जातीय हिसाबले विविधतायुक्त समाजमा स्थानीयहरू सामाजिक सहिष्णुताका साथ बसेको पाइन्छ । आफ्नो छुट्टै भाषा, संस्कृति र रहनसहन भएका नेपालको सीमान्तकृत जाति लगायत गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने विभिन्न जातजातिको मौलिक संस्कृति, परम्परा, भाषा र रहनसहनलाई संरक्षण गरी उनीहरूको पहिचान कायम राख्ने कार्यक्रमहरूको निर्माण गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

जातजातिका आधारमा वडागत जनसङ्ख्याको विवरण

जातजाति	वडा नं.						जम्मा	प्रतिशत
	१	२	३	४	५	६		
राई	४१४	७१८	१७७७	१७४४	२०७	८५	४९४५	२७.९०
ब्राह्मण पहाड	१३३४	६८७	२२६	३३१	२९३	५३४	३४०५	१९.२१
क्षेत्री	२६१	१५१	३८५	२७१	६३८	८३०	२५३६	१४.३१
नेवार	३२२	४९	१२९	३३०	५९०	६६४	२०८४	११.७६
तामाङ	३७६	४६४	३६९	८०	९	३०४	१६०२	९.०४
मगर	३३३	३८६	२३६	१०१	१३०	१६	१२०२	६.७८
सार्की	२१	१९	२५६	५	१६९	२४०	७१०	४.०१
कामी	६७	४१	७८	२५	९९	१४०	४५०	२.५४
दमाई-ढोली	५३	८५	९३	३४	६८	६३	३९६	२.२३

ठकुरी	१२	११	२	१२३	०	०	१४८	०.८३
सन्यासी-दशनामी	७५	०	०	०	०	६	८१	०.४६
मुसलमान	२८	०	०	०	०	२	३०	०.१७
अन्य	५८	११	१४	१०	२०	२५	१३८	०.७८
जम्मा	३३५४	२६२२	३५६५	३०५४	२२२३	२९०९	१७७२७	१००.००

गाउँपालिकामा रहेका कुल १७,८२७ जनसङ्ख्या मध्ये १६८८६ अर्थात् ९४.७२ प्रतिशत जनसङ्ख्याले हिन्दु धर्म मान्दछन् भने दोस्रोमा बौद्ध धर्म मान्नेको सङ्ख्या ६४९ अर्थात् ३.६४ प्रतिशत रहेका छन् । त्यसैगरी १.१७ प्रतिशत क्रिश्चियन धर्मावलम्बी रहेका छन् भने मुस्लिम धर्मालम्बी पनि ०.११ प्रतिशत रहेका छन् । गाउँपालिकामा धार्मिक विविधता रहे पनि हिन्दु र बौद्ध धर्मावलम्बीहरूको प्रधानता रहेको तथ्याङ्कले देखाउँछ ।

गाउँपालिकामा विभिन्न समुदायका मानिसहरूको बसोबास रहेको हुनाले उनीहरूका आआफ्नै चाडपर्वहरू छन् । जस्तै हिन्दु धर्मावलम्बीहरूले बडादशैं, तिहार, रामनवमी, महाशिवरात्री, हरितालिका, श्रीपञ्चमी, श्रीकृष्ण जन्माष्टमी, होली, चैते दशैं, साउने, माघे संक्रान्ति, मातातीर्थ औंसी, अक्षय तृतीया, हरिशयनी, हरिबोधनी एकादशी, नागपञ्चमी, रक्षाबन्धन (जनैपूर्णिमा), कुशे औंसी, बालाचतुर्दशी, कोजाग्रत पूर्णिमा, श्रीस्वस्थानी पूर्णिमा, नयाँ वर्ष सोह्र श्राद्ध, कूल, थानी पूजा आदि चाडपर्वहरू मनाउने गर्दछन् । बौद्ध धर्मावलम्बीहरूले बुद्ध जयन्ती तथा विभिन्न ल्होसार पर्व आदि मनाउने गर्दछन् । क्रिश्चियनहरूले क्रिशमस डे, अङ्ग्रेजी नयाँ वर्ष आदि मनाउने गर्दछन् ।

गाउँपालिका विषम भौगोलिक अवस्था भएपनि जलवायुको आधारमा बसोबासको लागि उपयुक्त मानिएको छ । हुलाक, टेलिफोन, स्वास्थ्यचौकी र विद्यालयको पहुँचका साथै यातायातको सुविधा हुनाले पनि ग्रामीण बस्ती विकासका लागि योगदान पुर्‍याइरहेको पाइन्छ । यसका साथै विभिन्न स्थानहरूमा गाउँपालिकाहरूले आफ्नो आन्तरिक यातायात मार्गहरू बनाई सार्वजनिक क्षेत्रहरूमा हाट बजारको व्यवस्थापन गर्ने काम साथै स-साना व्यापारिक केन्द्रको रूपमा क्रमिक विकास भइरहेको छ ।वडागत मुख्य वस्तीहरूको विवरण यसप्रकार रहेको छ।

वडा नम्बर	मुख्य बस्तीहरू
१	ढिकुरे, चौतरा डि, राम मन्दिर, कटहरे, पिपलेफाँट शान्ति बजार, बाह्रबिसे, बर्राफिदी, नारायण देवी, बोरापानी खानी गाउँ, राहुलस्वाँरा
२	लब्धु, लवले, बगर बजार, सुन्दरीटार, माझिपानी, पाउदुरे, किनापति, ढकाल गाउँ, धमला गाउँ
३	डुँडे, पट्टावारी, चौखुँडा, मालकोट, गतेडाडा, काजिगाउँ, कट्टिछाप, चाम्बोट गाउँ, सुपारी खोल्सी गाउँ, भलाझी डाँडा
४	नचन डाँडा, रानीभार, चौघडा, छाप, थानपति बगैंचा, पोखे, गड्खार बगैचा, गड्खार, गैरीगाउँ
५	संगम चोक, गणेशथान, थान्सिङ, अमिलबोटे, डि बगैंचा, कालेडाँडा, चामोट, फर्सेडाँडा गाउँ, बमे भञ्याङ, महादेवओडार, दोबाटे, नयाँबस्ती, अम्बाटारी, बागे (अधिकारी टोल), डाँडा गाउँ, राउत डाँडा, बेल्टार

६	छहरे, कुमाल ठाँटी, सेरा डिल, मकै चौर, बिर्ता, महादेवथान, हासेटोल, पाठक टोल, लाम्पाटी, भट्टथोक, कालिमाटी, धोक्रे, लामिछाने टोल, चैनपुर

स्रोतः गाउँपालिका प्रोफाइल २०७९

१.१.४ आर्थिक सन्दर्भ

मुख्यतया नेपाली अर्थतन्त्र कृषि, पर्यटन, साना तथा घरेलु उद्योग, वैदेशिक रोजगार, बैङ्किङ, व्यापार, सेवा क्षेत्र आदिमा केन्द्रित छ ।

गाउँपालिकामा रहेका घरपरिवार मध्ये कृषि पेसालाई मुख्य पेसा बनाएका घरपरिवारको सङ्ख्या सबैभन्दा बढी अर्थात् २९४६ (६३.९६ प्रतिशत) रहेको छ । दोस्रोमा ज्याला मजदुरी (कृषि क्षेत्र) मुख्य पेसा रहेको घरपरिवारको सङ्ख्या ७६४ अर्थात् १६.५९ प्रतिशत रहेको छ । तेस्रोमा व्यापार व्यवसाय मुख्य पेसा रहेको २९९ अर्थात् ६.४९ प्रतिशत घरपरिवार रहेका छन् ।

समग्रमा यस गाउँपालिका क्षेत्रमा हेर्दा कृषि पेसा अँगाल्ने घर परिवारको सङ्ख्या उच्च रहेको छ । गाउँपालिकामा रहेको खेती योग्य जमिनमा खाद्यान्नको साथै अन्य नगदे तरकारी बाली, फलफूल, तरकारी मसला तथा जडीबुटी र पशुजन्य उत्पादन वृद्धि गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेका छन् । आधुनिक कृषि प्रविधि, मल तथा औजारको अभाव हुनाको साथै सोको अधिकतम लागत मूल्यले गर्दा सोको प्रयोगमा कमी हुन गई कृषि उत्पादनमा आवश्यकता अनुसार वृद्धि हुन सकेको छैन। जनचेतना, सिप तथा व्यावसायीकरण, आधुनिकीकरणको अभिवृद्धि, प्रविधि हस्तान्तरणको साथै आवश्यक प्रविधि, मल, कर्जा, बीउ बिजनको उपलब्धतामा सरलीकरण गरेर कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनमा वृद्धि ल्याई आर्थिक स्थितिमा सुधार ल्याउन सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेका छन् ।

१.१.५ शिक्षा क्षेत्रको अवस्था

लिखु गाउँपालिकाभित्र ११ ओटा आधारभूत, ५ ओटा माध्यमिक गरी १६ ओटा सामुदायिक, ६ ओटा संस्थागत विद्यालय, ३ ओटा सामुदायिक सिकाइ केन्द्र र १ क्याम्पस गरी २६ ओटा शैक्षिक संस्थाहरू सञ्चालनमा रहेका छन ।१९ ओटा सामुदायिक र ६ ओटा संस्थागत विद्यालयमा आधारित बालविकास केन्द्रहरू गरी जम्मा २५ ओटा बालविकास केन्द्रहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । सामुदायिक विद्यालयहरूमा प्राथमिक तहमा ५४, निम्न माध्यमिक तहमा ९, माध्यमिक तहमा ६ गरी कुल ६९ स्वीकृत दरबन्दी, प्राथमिक तहमा ११, निम्न माध्यमिक तहमा ६, माध्यमिक तहमा ४ गरी कुल २१ राहत, उच्च माध्यमिक तहमा ६ शिक्षक अनुदान, प्रथमिक २ र माध्यमिक ३ गरी कूल ५ सङ्घ / प्रदेश शिक्षण सहयोग अनुदान र प्राथमिक ३ स्थानीय स्वयंसेवक/ करार गरी जम्मा १०८ पदमा शिक्षकहरू कार्यरत छन् । त्यसैगरी विद्यालयमा संस्थागत समेत कम्तीमा १ जना गरी कुल २५ जना प्रारम्भिक बालविकास सहजकर्ताहरू सेवारत छन्।
नेपालको संविधान र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ अनुसार आधारभूत र माध्यमिक शिक्षाको व्यवस्थापकीय अधिकार स्थानीय तहमा अन्तर्निहित रहेकोले यस गाउँपालिकाले लिखु गाउँपालिकाको शिक्षा ऐन, २०८० निर्माण गरि कार्यान्वयन भइरहेको छ। लिखु गाउँपालिकाको शिक्षा नीति, शिक्षा नियमावली निर्माणको

क्रममा रहेको छ । विद्यालय शिक्षासम्बन्धी अधिकार व्यवस्थित ढङ्गले कार्यान्वयन गर्न र विद्यालय शिक्षामा देखापरेका समस्याहरू निराकरण गरी नतिजामूलक सुधारका निमित्त विद्यमान कानुन अपर्याप्त छन् । यसका निमित्त गाउँपालिकाका विधायिकी, कार्यकारी र प्रशासनिक अङ्गले विद्यालय शिक्षामा देखापरेका समस्या, चुनौती एवम् अवसरहरूको सही मापन र विश्लेषण गरी आवश्यक विधि तथा कानुन निर्माणको कार्यमा सक्रियतापूर्वक लाग्नुपर्ने देखिन्छ।

तहगत विद्यालय विवरण (२०८१ श्रावण)

क्र स	विद्यालय	सामुदायिक	संस्थागत	जम्मा
१	बालविकास	१९	६	२५
२	आधारभूत (१ कक्षा सम्म)	०	०	०
३	आधारभूत (१-२)	०	०	०
४	आधारभूत (१-३)	३	०	३
५	आधारभूत (१-४)	१	०	१
६	आधारभूत (१-५)	७	२	९
७	आधारभूत (१-८)	१	१	२
८	माध्यमिक (१-१०)	१	३	४
९	माध्यमिक (१-१२)	३	०	२
१०	क्याम्पस	१	०	१
११	सामुदायिक सिकाइ केन्द्र	३	०	३
१२	प्रविधिक धार सञ्चालित विद्यालय	१	०	१

श्रेणीगत शिक्षक विवरण (२०८१ असार)

क्र. स.	तह	प्रथम	द्वितीय	तृतीय	अस्थायी	राहत	लिखु करार	शिक्षण सहयोग अनुदान		रिक्त	जम्मा
								सङ्घ	प्रदेश		
१	बालविकास	०	०	०	१७	०	२	०	०	०	१९
२	प्राथमिक	१	१६	३१	६	११	३	०	०	०	६६
३	निम्न माध्यमिक	२	४	३	०	६	०	०	१	०	१६
४	माध्यमिक	०	२	१०	०	४	०	३	१	०	२०
५	उच्च माध्यमिक	०	०	०	६	०	०	०	०	०	६

	जम्मा	४	२२	४४	२९	२१	५	३	२	०	१२७

सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थी विवरण (शैक्षिक सत्र २०८१)

क्र.स	सामुदायिक विद्यालय विद्यार्थी सङ्ख्या				संस्थागत विद्यालयका वि.सङ्ख्या			दलित विद्यार्थी सङ्ख्या			जनजाति विद्यार्थी सङ्ख्या			कुल जम्मा
	कक्षा/तह	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	
१	बालविकास	१२२	१३०	२५२	१०३	१३८	२४१	१९	२९	४८	१३९	१६९	३०८	४९३
२	आ. वि. (१-५)	४१८	३८३	८०१	४५९	६४४	११०३	९५	१०९	२०४	५२८	६९९	१२२७	१९०४
३	आ. वि. (६-८)	३१२	३००	६१२	१५०	२०२	३५२	५६	५४	११०	२६८	२७२	५४०	९६४
४	मा. वि. (९-१०)	२०१	१२५	३२६	५०	६३	११३	२९	१७	४६	१५७	१०८	२६५	४३९
५	मा. वि. (११-१२)	१३३	७८	२११	-	-	-	८	६	१४	२२	१०	३२	२११
कुल जम्मा		११८६	१०१६	२२०२	७६२	१०४७	१८०९	२०७	२१५	४२२	१११४	१२५८	२३७२	४०११

स्रोत : IEMIS Report, 2081

साक्षरतासम्बन्धी विवरण

क्र. स.	विवरण	महिला	पूरूष	अन्य	औषत/जम्मा
१	कुल जनसङ्ख्या	९१४१	८५८७		१७७२८
२	५ वर्ष माथिको जनसङ्ख्या	८४७२	८०३२		१६५०४
३	५ वर्ष माथिको साक्षरता प्रतिशत	६२.५%	८१.५%		७१.६%

स्रोत :NPH Census, 2021

शैक्षिक उपलब्धि विवरण (शैक्षिक सत्र २०८०)

कक्षा	नेपाली			अङ्ग्रेजी			गणित			विज्ञान			सेरोफेरो/सामाजिक		
	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा
१	२.६	२.३९	२.४९	२.६	२.५	२.५६	२.७	२.५	२.६				२.७५	२.५	२.६
२	२.६४	२.१	२.३७	२.८६	२.१५	२.५	२.८६	२.१३	२.५				२.६१	२.१८	२.४

३	२.९२	२.२६	२.५९	२.९६	२.२६	२.६१	२.८१	२.३७	२ .६२				३.१५	२ .६१	२ .८८
४	२.८०	२.२७	२.५३	२.८९	२.३६	२.६२	२.७७	२.२१	२.४९	२.८०	२.१९	२.४९	२.९२	२.३१	२.६१
५	२.६२	२.४५	२.५३	२.५७	२.४३	२.५०	२.५४	२.५०	२.५२	२.५६	२.४४	२.५०	२.६२	२.४०	२.५१
६	२.१०	२.१५	२.१२	१.८०	१.९७	१.८९	१.७७	१.९१	१.८४	१.९५	१.९६	१.९६	१.९९	१.९७	१.९८
७	२.३०	२.२०	२.२५	२.१६	२.१३	२.१५	२.०७	१.९७	२.०२	२.१८	१.९८	२.०८	२.१६	२.०६	२.११
८	२.७३	२.४३	२.५८	२.४८	२.३२	२.४०	२.४९	२.३७	२.४३	२.५९	२.४३	२.५१	२.३८	२.२२	२.३०
९	२.३०	१.५२	१.९१	२.१६	१.५३	१.८५	२.१४	१.४३	१.७८	२.२१	१.४६	१.८३	२.२९	१.५०	१.८९

स्रोत : IEMIS Report, 2081

शैक्षिक सूचकहरूको अवस्था

क्र. स.	सूचकहरू	गा.पा.को स्थिति (२०८०/८१)	राष्ट्रिय स्थिति (२०८१)	शिक्षेयोको लक्ष्य (२०८२)	सोह्रौ योजनाको लक्ष्य (२०८५/८६)	दिविल (२०८५/८६)	गा.पा.को लक्ष्य (२०८५/८६)
१. प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा							
क	कुल भर्ना दर	९५.७	८६.२	१००			१००
ख	चार वर्षका बालबालिकाको भर्ना अनुपात	७०.६		९०			९०
ग	कक्षा १ मा नवप्रवेशीमध्ये प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको अनुभव प्राप्त बालबालिकाको प्रतिशत	७९.९	६८.६	९०	१००	१००	९०
२.आधारभूत शिक्षा							
क	कक्षा १ मा कुल प्रवेशदर	१०७.८	१२१.९	१०६			१०३
ख	कक्षा १ मा खुद प्रवेशदर	९५.९	९६.९	९९			९७
ग	कक्षा १-५ मा कुल भर्नादर	१२१.६	११९.२	११२			११०
घ	कक्षा १-५ मा खुद भर्नादर	९७.१	९७.१	१००		९९.५	९८
ङ	कक्षा १-८ मा कुल भर्नादर	११५.६	११०.४	११५			१०५
च	कक्षा १-८ मा खुद भर्नादर	९७	९३.४	९९			९९
छ	कक्षा ८ मा टिकाउ दर	८७.९	७९.३	९८.९		९९	९५
ज	आधारभूत तहको शिक्षाको पूरा गर्ने दर	८०.३	७२.७	९८.७	१००		९५

क्र.स.	सूचकहरू	गा.पा.को स्थिति (२०८०/८१)	राष्ट्रिय स्थिति (२०८१)	शिक्षेयोको लक्ष्य (२०८२)	सोह्रौ योजनाको लक्ष्य (२०८५/८६)	दिविल (२०८५/८६)	गा.पा.को लक्ष्य (२०८५/८६)
३. माध्यमिक शिक्षा							
क	कक्षा ९-१० मा कुल भर्नादर	८६.८	९४.६	१०५.६			१०५
ख	कक्षा ९-१० मा खुद भर्नादर	८१.१	६८.७	८१.४			८५
ग	कक्षा ९-१२ मा कुल भर्नादर	६७.९	७१.४	९१.६	९५	९९	९०
घ	कक्षा ९-१२ मा खुद भर्नादर	५६.१	४७.६	५८.१			६५
ङ	कक्षा ११-१२ मा कुल भर्ना दर	४५.०	५१.५	७७.३			७०
च	कक्षा ११-१२ मा खुद भर्नादर	२५.८	२५.८	४०.१			४०
छ	कक्षा १० मा टिकाउ दर	६९.९	६०.३	९७.९			९०
ज	कक्षा १२ मा टिकाउ दर	३७.२	२४	३५.४	५५		४५
४. अनौपचारिक शिक्षा र जीवन पर्यन्त सिकाइ							
क	५ वर्ष माथिको साक्षरता दर	७१.६	७८	९६	९६		९५
ख	१५-२४ वर्षको साक्षरता दर	७२.६	९२	९९	९५	९९	९६
ग	१५ वर्षमाथिको साक्षरता दर	N/A	५८	९५	९५		९५
५.महिला शिक्षक प्रतिशत							
क	आधारभूत तह		४३.७	५०			
ख	माध्यमिक		२०.६	२५			
६.प्राथमिकता प्राप्त न्यूनतम सक्षमता (PMEC) पूरा गरेका विद्यालय प्रतिशत							
क	प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र	N/A		६०			
ख	आधारभूत विद्यालय	N/A	१३.४	७०		९९	
ग	माध्यमिक विद्यालय	N/A		६०		९९	

मस्यौदा

१.२ शिक्षा क्षेत्रका मुख्य समस्या तथा चुनौतीहरूको विश्लेषण

लक्षित समूहका बालबालिकाको सहभागीता कमजोर हुनु, विद्यालय भर्ना भएका विद्यार्थीको निरन्तरता कायम गर्दै अपेक्षितरूपमा सिकाइ उपलब्धि हासिल हुन नसक्नु, तहगत र विषयगत रूपमा सबै विद्यालयमा शिक्षक व्यवस्थापन गर्न नसकिनु, प्राविधिक शिक्षालाई विद्यालय शिक्षाको मूल धारको रूपमा विकास गर्न नसकिनु, शिक्षासम्बन्धी अधिकार कार्यान्वयनको लागि पर्याप्त स्रोतको व्यवस्था हुन नसक्नु, तोकिएको शैक्षिक सत्रमा तह पार गर्नेको सङ्ख्या कम हुनु, पठन संस्कृतिको विकास तथा आजीवन सिकाइका लागि सार्वजनिक पुस्तकालय प्रणालीको विकास नहुनु, शिक्षा क्षेत्रका सबै तहमा सुशासनको प्रत्याभूति हुन नसक्नु, निजी लगानीका शैक्षिक संस्थाहरूको उचित व्यवस्थापन र प्रतिभाहरूको पलायन नियन्त्रण गर्न नसकिनु जस्ता विषयहरू विद्यालय शिक्षाका प्रमुख समस्याका रूपमा रहेका छन् । विद्यालय शिक्षाका उपलब्धि र अन्तरका आधारमा देखिएका समस्याहरू निम्नानुसार पहिचान गरिएको छ :

- विद्यालय उमेरका सबै बालबालिकाहरूको विद्यालय शिक्षामा पहुँच पुग्न नसक्नु
- बालबालिकाहरूको बीचैमा विद्यालय छाड्ने दर उच्च हुनु
- परिवार, समाज र विद्यालयमा शिक्षासम्बन्धी सामाजिक एवम लैङगिक विभेद कायमै रहनु
- विशेष क्षमता भएका बालबालिकाहरूको चाहना र आवश्यकतालाई पहिचान गरी सम्बोधन गर्न नसकिन
- सामाजिक, आर्थिक र जातीय विविधताका कारण सबैका लागि समान र समतामूलक शैक्षिक सेवा र सुविधा प्रवाह तथा वितरण हुन नसक्नु
- विद्यालयसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित विभिन्न निकायहरू विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक सङ्घ, स्थानीय निकाय र सर्वसाधारण सरोकारवालाहरूको सहभागीता र अपनत्वको भावनाको आशातीत रूपमा विकास हुन नसक्दा सञ्चालित कार्यक्रम भने जति उद्देश्यमूलक र दिगो हुन नसक्नु
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा ४ वर्षका बालबालिकाहरूका लागि लक्षित भए पनि ४ वर्षभन्दा कम उमेरका बालबालिकाहरू पनि सहभागी हुनु
- विद्यालयस्तरीय पाठ्यक्रमलाई बालमैत्री, बालमनोविज्ञानमा आधारित बनाई सबै तहका बालबालिकाहरूका लागि समय सान्दर्भिक, स्तरयुक्त र आवश्यकता पूरा गर्ने खालको बनाउन नसकिनु
- सबैलाई साक्षर बनाई सान्दर्भिक र जीवनोपयोगी सीप प्रदान गर्न नसकिनु
- तालिम प्राप्त शैक्षिक जनशक्तिको अभाव हुनु र भएको रिक्त शिक्षक दरबन्दीमा समेत समयमै पदपूर्ति गर्न नसक्नु
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधि पर्याप्त नहुनु र भएका विद्यालयहरूमा समेत प्राविधिक जनशक्ति अभाव हुनु
- शिक्षक तथा कर्मचारीको क्षमता विकासमा चासो तथा लगावमा कमी हुनु
- औषत सिकाइ उपलब्धि प्राप्त गर्न नसक्नु
- विद्यालय सञ्चालन र व्यवस्थापनमा समुदायको सहभागीता र अपनत्व वृद्धि हुन नसक्नु ।

१.३ शिक्षाका चुनौतीहरूको SWOT विश्लेषण

विद्यालय शिक्षाको सर्वसुलभता, उपयुक्त पूर्वाधारको विकास, समतामूलक पहुँच, गुणस्तर सुनिश्चितता सहित सार्वजनिक शिक्षा प्रतिको आकर्षण बढाउनु, विद्यार्थी सङ्ख्याको अनुपातमा शिक्षक दरबन्दी मिलान तथा पुनर्वितरण गर्नु, शैक्षिक सुशासन र उत्तरदायित्व अभिवृद्धि गर्नु, सबै प्रकारका विद्यालयमा भौतिक पूर्वाधार सहितको आकर्षक सिकाइ वातावरण विकास गर्नु, शिक्षण सिकाइ पद्धतिलाई व्यावहारिक, बालमैत्री एवम् प्रविधिमा आधारित बनाउनु,

उद्यमशील, समालोचनात्मक र अन्वेषणकारी नागरिक तयार गर्नु, विद्यालय बाहिर रहेका सबै बालबालिकालाई विद्यालय भर्ना गर्नु, कक्षा छाड्ने दर शून्यमा झारी अपेक्षित सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्नु, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा विकासको लागि भौतिक पूर्वाधार, प्राविधिक जनशक्तिको उपलब्धता र समन्यायिक पहुँच सुनिश्चित गर्न आवश्यक पर्ने स्रोतसाधनको उपलब्धता र व्यवस्थापन गर्नु, शिक्षा क्षेत्रमा सुशासन र उत्तरदायित्व अभिवृद्धि गर्नु, क्षमतावान युवालाई स्थानीय तहमै सेवा गर्ने अवसरको सिर्जना गर्नु, जनसाङ्ख्यिक बनोट, आन्तरिक र बाह्य बसाइँ सराइको प्रवृत्ति समेतको अध्ययन गरी शैक्षिक संस्थाहरूको नक्साङ्कन गर्नु र सूचना तथा सञ्चार प्रविधिले ल्याएका विविध अवसरको सदुपयोग गर्नु विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका प्रमुख चुनौतीहरू हुन् । विद्यालय शिक्षाका उपलब्धि र अन्तरका आधारमा निम्नानुसारका चुनौतीहरू पहिचान गरिएका छन् :

- सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा सुनिश्चित गर्न प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्र/कक्षाको समायोजन तथा पुनर्वितरण गरी मापदण्ड अनुसार सञ्चालन गर्ने कार्यले पूर्णता पाउन कठिन
- विद्यालय नक्साङ्कनका आधारमा विद्यालयको स्थापना, समायोजन तथा पुनर्वितरण गरी विद्यालय शिक्षामा सबैबालबालिकाको पहुँच र सहभागीता सुनिश्चित गर्न कठिन
- सबै विद्यालयको भौतिक र शैक्षिक वातावरणमा सुधार ल्याई विद्यालयलाई पूर्ण बालमैत्री बनाउन कठिन
- आधारभूत शिक्षालाई अनिवार्य तथा निःशुल्क र माध्यमिक शिक्षालाई निःशुल्क गरी गुणस्तरीय सिकाइ सुनिश्चित गर्न आवश्यक स्रोत-साधनको व्यवस्था र संस्थागत संरचना तथा क्षमता विकास गर्न, सिकाइलाई दैनिक जीवनसँग आबद्ध गर्न पाठ्यक्रम तथा सिकाइ क्रियाकलापमा सुधार गरी विद्यालय शिक्षाको सान्दर्भिकता बढाउन कठिन
- शिक्षक र शैक्षिक क्षेत्रको जनशक्तिमा पेशागत जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्न, विद्यालय नेतृत्वको भूमिका सबलीकरण गर्न र शिक्षा प्रणालीमा शैक्षिक सुशासन पूर्णरूपमा कायम गर्न कठिन
- विद्यालयमा मापदण्डअनसरूप प्रधानाध्यापक व्यवस्थापनमा कमी
- शिक्षक सहायता प्रणालीको व्यवस्था र शिक्षण सिकाइ तथा मूल्याङ्कन पद्धतिमा सुधार गरी विद्यालय शिक्षाको सान्दर्भिकता, गुणस्तर र कार्यकुशलता वृद्धि गर्न कठिन
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा शिक्षक र विद्यार्थीको पहुँच विस्तार र सिकाइमा प्रभावकारी ढङ्गले प्रयोग गर्न कठिन
- विद्यालय शिक्षालाई जलवायु परिवर्तन र असर, प्रकोप, सङ्कट तथा महामारी लगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील बनाउन सीमित जनशक्तिका कारण कठिन
- बालबालिकाको पोषणको अवस्था र स्वास्थ्यमा सुधार गर्न दिवा खाजा, सरसफाइ, स्वच्छता, आधारभूत स्वास्थ्य तथा पोषण सेवा विद्यालयमार्फत् पूर्णरूपमा प्रदान गर्न कठिन
- विद्यालयलाई भयरहित, विभेद र दुर्व्यवहारमुक्त बनाई विविधता अनुकूल, समावेशी र समतामूलक बनाउन, साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र आजीवन सिकाइको अवसर वृद्धि गर्न र विद्यालय शिक्षाबाट वञ्चित भएकालाई वैकल्पिक शिक्षाको प्रबन्ध गर्न कठिन
- गाउँपालिकामा शिक्षाको शासकीय प्रबन्धलाई थप सुदृढ बनाउँदै नतिजामुखी बनाउन उत्तरदायित्व प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउन कठिन
- विद्यालयको सिकाइप्रति अभिभावक तथा समुदायको आकर्षण बढाउने र विश्वास जगाउने वातावरण सिर्जना गर्ने;
- रोजगारमुखी शिक्षालाई प्रवर्धन गर्दै प्रतिभा पलायन रोक्न कठिन

१.४ अवसरहरू

शिक्षालाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गर्दै आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षाको अधिकार र जिम्मेवारी स्थानीय तहलाई दिने व्यवस्थाले शिक्षामा सहभागीता र पहुँचमा वृद्धि गरी गुणस्तर सुधार गर्न सकिने अवसर सिर्जना हुनु, साक्षरता दरमा भएको वृद्धि, विद्यालय तहको खुद भर्नादर र लैङ्गिक समता सूचकाङ्कमा प्रगति देखिनु, समावेशी सहभागीता बढ्दै जानु, सामुदायिक विद्यालयप्रतिको चासो र जनअपेक्षा बढ्दै जानु, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको प्रारम्भ हुनु जस्ता विषयहरू शिक्षा क्षेत्रका अवसरहरू हुन्। विद्यालय शिक्षाका उपलब्धि र अन्तरका आधारमा निम्नानुसारका अवसरहरू पहिचान गर्न सकिन्छ :

- शिक्षाका कार्यक्रमहरू अभियानको रूपमा सञ्चालन गरिने र मूल बजेट प्रवाह हुने प्रमुख प्राथमिकताका कार्यक्रमहरूको पहिचान भएको
- स्थानीय तहमा शिक्षाको दिगो विकासको लागि निर्धारित लक्ष्य हासिल गर्न समुदायको प्रतिबद्धता जाहेर भएको
- सरोकारवालाहरू शैक्षिक व्यवस्थापनको निर्णय प्रक्रिया र स्रोत परिचालनमा उत्तरदायी एवम् उत्साही देखिएको
- शैक्षिक सेवाहरूको विस्तार र सुधारमा एकरूपता ल्याउन राजनीतिक दल र नागरिक समाजको समेत सहयोग र समर्थन प्राप्त भएको
- विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमको सफल कार्यान्वयनबाट सेवा प्रवाहमा दक्षता वृद्धि भई लिखु शिक्षा योजना कार्यान्वय गर्न आवश्यक पूर्वाधार तयार भएको
- विद्यार्थीको सक्रिय सहभागीता र सिकाइका लागि सेवा प्रदान गर्न गाउँपालिकाको संयन्त्रको आन्तरिक क्षमता र दक्षतामा आवश्यक वृद्धि भएको
- विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमबाट शिक्षा क्षेत्रमा पहुँच र गुणस्तर सुधारको लागि योगदान पुगेको
- बालबालिकाहरूका लागि गुणस्तरीय शिक्षामा समान पहुँच र अवसरमा वृद्धि गर्न विभिन्न सङ्घ/संस्थाको साझा प्रतिबद्धता जाहेर भएको
- हालसम्मका कार्यक्रमहरूबाट बनेका भौतिक पूर्वाधारहरूका जगमा लिखु शिक्षा योजना कार्यान्वयन गर्न मजबुत आधारशीला निर्माण भएको

मस्यौदा

परिच्छेद -२ः दूरदृष्टि, उद्देश्य, रणनीति तथा लक्ष्य निर्धारण

परिच्छेद एकमा उल्लेखित लिखु गाउँपालिकाको शैक्षिक परिवेशको समीक्षासहित उठान गरिएका विद्यमान समस्या, मुख्य चुनौती तथा अवसरहरूले यस गाउँपालिकाको लागि विद्यालय शिक्षाको आगामी दश वर्षको मार्ग पहिचान गर्न आधार सिर्जना गरेको छ । लिखु शिक्षा क्षेत्र योजनाको माध्यमबाट अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा, निःशुल्क माध्यमिक शिक्षा र सर्वसुलभ आधारभूत साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र आजीवन सिकाइमा योजनाको अन्त्यसम्म प्राप्त गर्ने उपलब्धिहरूलाई समेट्ने गरी यस परिच्छेदमा योजनाको दूरदृष्टि, उद्देश्यहरू, रणनीतिहरू तथा प्रमुख उपलब्धि सूचक प्रस्तुत गरिएको छ।

२.१ स्थानीय तहमा शिक्षा योजना निर्माण गर्दा लिनुपर्ने आधार

यस योजनाका लागि आधार बनाईएका हाम्रा विद्यमान नीति, ऐन, नियम, र अन्य सम्बन्धित दस्तावेजमध्ये उल्लेखित प्रावधानलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ।

संवैधानिक प्रावधान

धारा ३१ का शिक्षासम्बन्धि हक

धारा ५१ राज्यका नीतिः (ज) नागरिकका आधारभूत आवश्यकतासम्बन्धी नीतिः

यसै गरी धारा ३८ को महिलाको हकसम्बन्धी उपधारा ५, धारा ३९ को बालबालिकाको हकसम्बन्धी उपधारा २, ३, ७ र ९, धारा ४० को दलितको हकसम्बन्धी उपधारा २, धारा ४२ को सामाजिक न्यायको हकसम्बन्धी उपधारा २ र ५ मा पनि लक्ष्यित समूहका लागि शिक्षासम्बन्धी विशेष व्यवस्था गरिएको।

स्थानीय सरकार सञ्चालनसम्बन्धी ऐन, २०७४

दफा ११ (२) ज (स्थानीय तहका शिक्षासम्बन्धी काम, कर्तव्य र अधिकार)

दफा २४ योजना बनाई कार्यान्वयन गर्नेः

अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन २०७५ र नियमावली २०७७ का दफा र नियमहरू

२.२ दीर्घकालीन राष्ट्रिय सोच

"समृद्ध नेपाल र सुखी नेपाली" को दीर्घकालीन सोच राखेको हाम्रो देशले वि. सं. २०८३ सम्ममा अतिकम विकसित मुलुकबाट विकासशील देशमा स्तरोन्नति हुने र २०८७ सम्ममा दिगो विकासका लक्ष्यहरू प्राप्त गर्दै मध्यम आयस्तर भएको मुलुकमा स्तोरोन्नति हुने दीर्घकालीन सोच राखेको छ। त्यसैगरी शिक्षाको विकासका लागि **" स्वस्थ, शिक्षित र सिपयुक्त मानव पूँजी निर्माण "** भन्ने लक्ष्य सोह्रौं योजना (२०८१/८२ - २०८५/८६) ले राखेको छ।

२.३ लिखु गाउँपालिकाको दीर्घकालीन सोच तथा गन्तव्य

गुणस्तरीय, प्रविधिमैत्री तथा सिपमूलक व्यावहारिक शिक्षा, लिखु गाउँपालिकाको इच्छा

२.४ लक्ष्य

"शिक्षालाई सिप, सिपलाई श्रम, श्रमलाई उत्पादन र उत्पादनलाई समृद्धिसँग जोड्दै लिखु गाउँपालिकालाई समुन्नत पालिकाको रूपमा निर्माण गर्ने"।

२.५ उद्देश्यहरू

गुणस्तरीय विद्यालय शिक्षालाई अधिकारका रूपमा स्थापित गरी समतामूलक पहुँच र सहभागीता सुनिश्चित गर्नु यस योजनाको समग्र उद्देश्य हुनेछ । समग्र उद्देश्यको विस्तृतीकरण गर्न निम्नलिखित उद्देश्यहरू रहनेछन् :

- ४ वर्षका सबै बालबालिकाहरूका लागि गुणस्तरीय बालविकास तथा शिक्षाको अवसर उपलब्ध गराईनु ।
- अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गरी गुणस्तर अभिवृद्धि गर्नु ।
- माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गरी सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार गर्नु।
- सबै युवा तथा प्रौढहरूका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र आजीवन सिकाइको अवसर उपलब्ध गराउनु ।
- विद्यालयमा सुशासन प्रवर्द्धन गरी बालबालिकाको सिकाइप्रति उत्तरदायी प्रणालीको विकास गर्नु ।
- आपत्कालीन र सङ्कटपूर्ण परिस्थितिमा समेत बालबालिकाको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित गर्नु ।

२.६ रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

खासगरी लिखु शिक्षा क्षेत्र योजना (२०८१/८२-२०९०/९१) कार्यान्वयन अवधिभर कार्यान्वयनमा आउने तर तिनको कार्यान्वयनका बखत समस्या देखापर्ने कार्यक्रम एवम् क्रियाकलापहरूलाई मात्र समेटी कार्यक्रमगत रूपमा समस्या, चुनौती, समस्या समाधानका उपाय र कार्यान्वयनमा सक्रियता देखाउनुपर्ने निकायहरूका बारेमा चर्चा गरिएको छ । हालसम्मको कार्यक्रम कार्यान्वयनको अनुभव र सिकाइका आधारमा मुख्यमुख्य क्रियाकलापहरूको

प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि यस कार्ययोजनाले स्पष्ट दिशा प्रदान गर्ने अपेक्षा गरिएको छ । योजना अवधिभरमा उप क्षेत्रगत रूपमा निम्नलिखित रणनीति र रणनीतिक क्रियाकलापहरू अपनाइनेछ :

क्र. स.	रणनीति	कार्यनीति
१	प्रारम्भिक बालविकास शिक्षालाई विद्यालय शिक्षाको अभिन्न अङ्ग बनाई सबै बालबालिकाहरूका लागि अनिवार्य गर्ने	१. सङ्घीय सरकारबाट दिइँदै आएको अनुदानलाई निरन्तरता दिदै गाउँपालिका र प्रदेश सरकारबाट समेत लगानी गरी लागत साझेदारी गरिनेछ। २. प्रारम्भिक बालविकास सहजकर्ताको लागि तालिम दिने व्यवस्था मिलाईनेछ। ३. निर्धारित मापदण्ड अनुरूप सरसफाइ, बसाइ व्यवस्था मिलाई खेलसामग्री, सिकाइ लागि सामग्री, मनोरञ्जन सामग्री, अडियो-भिडियो सामग्री सहित आकर्षक, मनोरञ्जक र बालमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापन गरिनेछ। ४. बालबालिका स्याहार र संरक्षणका लागि परम्परागत ज्ञानसिपको खोजी गर्ने र राम्रा अभ्यास प्रबर्धन गर्ने र नकारात्मक व्यवहारलाई निरुत्साहीत गरिनेछ । ५. प्रारम्भिक बाल विकास उमेरका सबै बालबालिकालाई प्रारम्भिक बालविकासको संवैधानिक अधिकार सुनिश्चित गर्न स्थानीय आवश्यकता अनुसार विद्यालयमा बालविकास कक्षा तथा समुदायमा कलष्टर बनाई बालविकास केन्द्र स्थापना, सञ्चालन र व्यवस्थापन गरिनेछ । ६. स्थानीय तह र समुदायको साझेदारीमा स्थानीय तहको प्रत्येक वडा वा टोलमा बालबालिकाहरूलाई खेल्ने (परम्परागत खेल समेत), सिक्ने र मनोरञ्जन गर्ने सामग्रीहरू सहितको बालउद्यान निर्माण गर्न पहल गरिनेछ। ७. वडागतरूपमा न्यूनतम मापदण्ड पूरा गरेका नमुना बालविकास केन्द्रहरू स्थापनाका गरिनेछ। ८. प्रारम्भिक बालविकास उमेर समूहका बालबालिकाको अभिभावकलाई अनुसन्धानबाट आएका राम्रा अभ्यासलाई समेत समावेश गरी बालबालिकाको प्रारम्भिक उत्प्रेरणा, स्याहार, पोषण, संरक्षण, सकारात्मक अभिभावकत्व र विकासका लागि अभिभावक शिक्षा सञ्चालन गरिनेछ ।
२	अनिवार्य निःशुल्क र गुणस्तरीय आधारभूत शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्ने	१. विद्यालय उमेर समूहका सबै बालबालिकाहरू तथा विद्यालय बाहिर बालबालिकाहरूलाई विद्यालय भर्ना गर्न र शिक्षामा सबै पिछडिएका/ दलित समुदायका/कामदारका बालबालिकालाई सेवाक्षेत्र रहेको सम्बन्धित विद्यालय, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, वडा कार्यालय र गैरसरकारी निकायको सक्रियतामा विद्यार्थी भर्ना र घरदैलो कार्यक्रमलाई अगाडि बढाई निरन्तरता दिइनेछ । साथै त्यस्ता बालबालिकालाई विद्यालय जान प्रोत्साहनका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ। २. विद्यालयमा विद्यार्थी टिकाइ राख्न र कक्षा छाड्ने समस्या समाधान गर्न दिवा खाजा,छात्रवृत्ति जस्ता प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ। ३. नपुग विषयगत शिक्षक व्यवस्था गर्न प्रदेश र सङ्घीय सरकारसँग समन्वय गरी न्यूनतम शिक्षक सुनिश्चित गर्न स्वयंसेवक शिक्षक परिचालन वा एकमुष्ठ अनुदान तथा लिखु करार शिक्षक व्यवस्था गरिनेछ ।

		४. सङ्घीय र प्रदेश सरकारसँग समन्य गरी आवश्यकता र प्राथमिकताका आधारमा विद्यालयहरूको भौतिक पूर्वाधार विकास गरिनेछ।
२.	निःशुल्क माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच	१. माध्यमिक शिक्षा निःशुल्क गरिनेछ । अति विपन्न र पिछडिएका समुदायका विद्यार्थीहरूका लागि छात्रवृत्तिको प्रबन्ध मिलाईनेछ । २. विषयगत शिक्षण सिकाइलाई प्रभावकारी तुल्याउन विषयगत शिक्षकहरूको पेसागत विकासमा जोड दिइनेछ । विज्ञ समूह गठन गरिनेछ र कक्षा अवलोकन, - मूल्याङ्कन र पृष्ठपोषण लिने/दिने कार्यमा यस्तो समूहलाई परिचालन गरिनेछ। ३. जनप्रतिनिधि, कर्मचारी, पेसाविद, शिक्षकहरू, आदिको समूह बनाईनिरीक्षण र सुपरिवेक्षणको कार्यमा उपयोग गरिनेछ। ४. विद्यालयले वार्षिक कार्यपात्रो, विषयगत शिक्षकहरूबाट वार्षिक शैक्षणिक योजना र दैनिक योजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने कार्यलाई अनिवार्य गरिनेछ। ५. विद्यार्थी गृहकार्य र कक्षा कार्य प्रणालीलाई व्यवस्थित र सुदृढ गरिनेछ । ६. आवधिक परीक्षाको नतिजा विश्लेषण, प्रबोधीकरण र विद्यार्थी प्रगति विवरण सम्प्रेषणको कार्यलाई आवधिक रूपमा नियमित तुल्याइनेछ।
३.	सबै विद्यालयहरूमा समान गुणस्तर कायम राख्ने	१. विद्यालयहरूमा सिकाइ कुना, पुस्तकालय र उचित प्रयोगशालाको व्यवस्था गरी "पढ्नका लागि सिक्ने र सिक्नका लागि पढ्ने" व्यवस्थालाई प्रोत्साहित गरिनेछ। २. शिक्षक र विद्यार्थी सङ्ख्या कम भएका विद्यालयमा बहुकक्षा शिक्षण व्यवस्था र कक्षा शिक्षण व्यवस्था गर्न उपयुक्त पाठ्यसामग्री, सन्दर्भ सामग्री, स्रोतसामग्री, प्रयोगात्मक सामग्री, उपयुक्त कक्षाकोठा व्यवस्थापनको प्रबन्ध मिलाईनेछ। ३. समावेशी शिक्षा तथा सिकाइको विश्वव्यापी ढाँचासम्बन्धी शिक्षक तालिम, समावेशी सिकाइ सामग्री निर्माण तथा प्रयोग (शून्य लागत वा कम लागतमा) को प्रबन्ध मिलाईनेछ। ४. माग र आवश्यकताका आधारमा शिक्षक पेसागत विकास र सहयोग कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
४.	पूर्वाधार तथा प्रविधिको विकासमार्फत् सबै तहको शिक्षामा गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने,	१. प्रत्येक वर्ष कक्षा ५, ८ मा गाउँपालिकाद्वारा आधारभूत शिक्षा परीक्षा सञ्चालन गरिनेछ ।कक्षा १० र १२ मा सञ्चालन हुने प्रदेश र राष्ट्रियस्तरको परीक्षालाई नै विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षणको रूपमा उपयोग गरिनेछ। २. आधारभूत शिक्षाको लागि तोकिएको मापदण्ड बमोजिम विकास गरिएको र विकास गरिने स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री कार्यान्वयन गरिनेछ। ३. राष्ट्रिय नीतिअनुरूप नयाँ पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक कार्यान्वयन गर्दै लगिनेछ। ४. विज्ञान शिक्षालाई व्यावहारिक र रूचिकर तुल्याउन सबै माध्यमिक विद्यालयहरूमा विज्ञान प्रयोगशाला तथा आधारभूत विद्यालयमा विज्ञान कक्ष निर्माणमा जोड दिनुका साथै गाउँपालिका क्षेत्रमा पूर्वाधार, जनशक्ति र विद्यार्थी सङ्ख्याका आधारमा उपयुक्त विद्यालयमा कक्षा १२ सम्म विज्ञान विषय सञ्चालन गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ।

५.	संस्थागत विद्यालयको नियमन र सेवामूलक संस्थाका रूपमा रूपान्तरण गर्न प्रोत्साहित गर्ने।	१. संस्थागत विद्यालयमा कार्यान्वयनमा रहेको पाठ्यक्रम, भौतिक वातावरण, शिक्षक तथा कर्मचारी एवम् आर्थिक व्यवस्थापनको नियमन गरिनेछ। २. नीतिगत र कानुनी व्यवस्थामार्फत् नाफामूलकबाट सेवामूलक संस्थाको रूपमा रूपान्तरण गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ। ३. नियमित EMIS अद्यावधिक गर्न र न्यूनतम/PMT छात्रवृति कार्यान्वयन गर्न आवश्यक सहजीकरण गरिनेछ।
६.	प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप विकासको अवसर तथा पहुँच सुनिश्चित गर्ने	१. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा धार सञ्चालन भइरहेका र सञ्चालन हुने विद्यालयमा उपयुक्त प्रयोगशाला सामग्री र कक्ष व्यवस्थापनको लागि सङ्घीय र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरिनेछ। २. निश्चित मापदण्डका आधारमा गरिब, जेहेन्दार र पिछडिएका वर्गका विद्यार्थीहरूलाई प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा धारमा अध्ययनको अवसर जुटाइने तथा छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिइनेछ। ३. सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयमा प्राविधिक शिक्षालयको कार्यक्रम सञ्चालन गर्न प्रोत्साहित गर्नुका साथै पूर्वाधार विकास गरिनेछ।
७.	उच्च शिक्षमा पहुँच विस्तार र अवसर सुनिश्चित	१. गाउँपालिकाको वडा नं. ४ मा सञ्चालित एक मात्र उच्च शिक्षा संस्था (क्षेत्रपाल क्याम्पस) को पूर्वाधार विकासको लागि सङ्घ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरिनेछ । २. उच्च शिक्षा हासिल गरेका लिखुवासीहरूको अभिलेख राखिनेछ। ३. लिखुवासी उत्कृष्ट स्नातक र स्नातकोत्तर युवा तथा विद्यावारिधि गरेका जनशक्तिलाई सम्मानको कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । त्यस्ता युवाहरूलाई उपयुक्त विषय शिक्षण र अन्य पेसामा संलग्न हुने अवसर जुटाइनेछ।
८.	अनौपचारिक शिक्षा तथा जीवनपर्यन्त सिकाइ सुनिश्चित गरिने।	१. निरक्षरता न्यूनीकरण गर्न निरक्षर प्रौढहरूका लागि आधारभूत साक्षरता र निरन्तर शिक्षाका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ। २. पठन संस्कृतिको विकास तथा आजीवन शिक्षाको लागि सङ्घ र प्रदेश सरकारसँग समन्वय एवम् सहकार्य गरी सार्वजनिक पुस्तकालय प्रणालीको विकास गरिनेछ । ३. योजना अवधिभरमा आधारभूत सुविधा सहितको १ ओटा पुस्तकालय स्थापना गरिनेछ।
९.	शैक्षिक सुशासन पारदर्शिता र सेवा प्रवाहमा सुधार ल्याउने।	१. कानुनबमोजिम विद्यालयहरूको आर्थिक कार्यप्रणाली व्यवस्थित गरिनेछ । नियमानुसार लेखा राख्ने व्यवस्था मिलाईनेछ । लेखापरीक्षणपूर्व सामाजिक परीक्षणलाई अनिवार्य गरिनेछ। २. वार्षिक कार्यक्रम र बजेट तर्जुमा, आम्दानी र खर्च सार्वजनिक गर्ने कार्यलाई अनुदान निकासासँग आवद्ध गरिनेछ। ३. विद्यालयको बृहत विकासको लागि विद्यालय सुधार योजना निर्माणको कार्यलाई आवश्यकता, स्रोत साधन र समुदाय सम्बन्धसँग आवद्ध गरिनेछ र कार्यान्वयन योग्य तुल्याइनेछ।

		४. सङ्घ र प्रदेश सरकारसँग विद्यालय सञ्चालन एवम् व्यवस्थापनको लागि सहकार्य गरिनेछ । ५. आवश्यकता र कार्यसम्पादन सूचकका आधारमा प्राथमिकीकरण गरी कार्यसम्पादनमा आधारित अनुदान, शैक्षिक सुदृढीकरण अनुदान, विज्ञान प्रयोगशाला अनुदान, शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि अनुदान, पुस्तकालय अनुदान लगायतका अनुदान उपलब्ध गराईनेछ। ६. विद्यालयका प्रअ, विव्यस, शिअसं पदाधिकारीहरूका लागि व्यवस्थापकीय क्षमता विकास तालिम सञ्चालन गरिनेछ।
१०	शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणालीमा सुधार गर्ने।	१. शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रद्वारा उपलब्ध विद्यालयहरूको एकीकृत शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (IEMIS) व्यवस्थित र सुदृढ गरिनेछ । यसका लागि तालिम दिइनेछ । २. विद्यालय IEMIS लाई अनुदान निकासासँग आवद्ध गरिनेछ । ३. सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित विद्यालयको अभिलेख राख्न र सेवा प्रवाहगर्न प्रत्येक विद्यालयको प्रअ/शिक्षक/कर्मचारीमध्ये १ जनालाई कम्प्युटर सिप सम्बन्धी तालिम दिइनेछ।
११	विपद जोखिम न्यूनीकरण र विद्यालय सुरक्षाको उपाय अपनाइने।	१. विपद जोखिम न्यूनीकरणका सम्बन्धमा शिक्षक, विद्यार्थी र अन्य सरोकारवालाहरूको भूमिकाको अभिवृद्धि गरिनेछ साथै जलवायु परिवर्तन न्यूनिकरण तथा लचिलोपनमा टेवा दिने विद्यालय निर्माणमा जोड दिइनेछ । २. विद्यालयको व्यवस्थापकीय क्षमता विकास तालिमको विषयवस्तुमा जलवायु परिवर्तन, विद्यालय स्वास्थ्य र पोषण लगाएत विपद व्यवस्थापन सम्बन्धी सामग्री समेटिनेछ। ३. सुरक्षित विद्यालय तथा उत्थानशीलताको सुनिश्चितताका लागि समुदायको संलग्नतालाई परिभाषित र अनुगमन गरिनेछ। ४. विद्यालय भौतिक पूर्वाधार निर्माणको कार्य गर्दा स्वीकृत डिजाइन, भवन निर्माण संहिता र सामाजिक वातावरणीय कार्यढाँचाको अनुसरण भए-नभएको अनुगमन/निरीक्षण गरी वातावरणमैत्री भए/नभएको सुनिश्चित गरिनेछ।

२.७ अपेक्षित मुख्य उपलब्धि

लिखु शिक्षा योजना कार्यान्वयनको अन्त्य सम्ममा निम्नानुसारका उपलब्धि प्राप्त हुने अपेक्षा गरिएको छ :

- सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित हुने,
- अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षामा पहुँच र सहभागीता सुनिश्चित भई गुणस्तरमा सुधार आउने,
- माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित भई सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार आउने,
- विद्यालयमा सुशासन प्रवर्द्धन भई बालबालिकाको सिकाइप्रति उत्तरदायी प्रणालीको विकास हुने,
- सबै युवा तथा प्रौढहरूका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइको अवसर प्राप्त हुने,
- सक्षम र अभिप्रेरित शिक्षकको व्यवस्था भई विद्यार्थीको सिकाइमा सुधार हुने, • विद्यालय तहको पाठ्यक्रम सान्दर्भिक र मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी हुने,
- बालबालिकाको स्वास्थ्य र पोषणको अवस्थामा सुधार आई सिकाइमा सहयोग पुग्ने,

- सबै विद्यार्थीहरूका लागि सुरक्षित र उपयुक्त भौतिक पूर्वाधारसहितको विद्यालयमा अध्ययन गर्ने अवसर प्राप्त हुने,
- विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विस्तार भई सिकाइलाई प्रभावकारी, गुणस्तरीय र सान्दर्भिक बनाउनसहयोग पुग्ने,
- आपतकालीन तथा सङ्कटपूर्ण परिस्थितिमा पनि बालबालिकाको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित हुने ।

२.८ प्रमुख उपलब्धि सूचकहरू र लक्ष्य निर्धारण

यो शिक्षा योजना लागु भए पश्चात लिखु गाउँपालिकाको शिक्षाको क्षेत्रमा तपसिलका उपलब्धिहरू प्राप्त भएको हुनेछन् ।

प्राथमिकताका आधारमा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरी निम्नानुसारका कार्यसम्पादन सूचकहरू पहिचान गरी योजना अवधिभरमा हासिल हुने परिमाणात्मक लक्ष्यहरू निर्धारण गरिएका छन् :

मस्यौदा

तालिका २.१:प्रमुख उपलब्धि सूचक तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र.सं.	सूचकहरू	आधार वर्ष २०८१			लक्ष्य २०८३			लक्ष्य २०८५			लक्ष्य २०८७			सूचकको स्रोत
		राष्ट्रिय	प्रदेश	स्थानीय	राष्ट्रिय	प्रदेश	स्थानीय	राष्ट्रिय	प्रदेश	स्थानीय	राष्ट्रिय	प्रदेश	स्थानीय	
१. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा														विशिक्षेयो २०७८-२०८७, फ्ल्यास रिपोर्ट २०८०, EMIS data 2080, 081 लिखु गाउँपालिका, राष्ट्रिय जनगणना २०७८
१.१	कुल भर्नादर	८६.२	१०९.९	९५.७	८९.५		९६	९४	१०४	९८	९९	१०१	९९	
१.२	चार वर्षका बालबालिकाको भर्ना अनुपात	६७.२		७०.६	९०		८०	१००		९०			९८	
१.३	न्यूनतम योग्यता पुगेका शिक्षक प्रतिशत	९५.७		१००	१००		१००	१००		१००			१००	
१.४	आधारभूत तालिम प्राप्त शिक्षक प्रतिशत	९१.२		१००	१००		१००	१००		१००			१००	
१.५	कक्षा १ का नवप्रवेशीमध्ये प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अनुभव प्राप्त बालबालिकाको प्रतिशत	६८.६	७६.९	७९.९	७३		८५	८५	८१	९०	९५	८५	९५	
२. आधारभूत शिक्षा														
२.१	कक्षा १ मा कुल प्रवेशदर	१२६.९		१०७.८	१०६	११०	१०५		१००	१००			१००	
२.२	कक्षा १ मा खुद प्रवेशदर	९६.८	९६.१	९५.९	९९	९९	९७	९८.१	९९	९९			९९	
२.३	कक्षा १-५ मा कुल भर्नादर	११९.३	१३०.१	१२१.६	११२	११५	११५	११८	१०५	१०५			१००	
२.४	कक्षा १-५ मा खुद भर्नादर	९७.१	९६.१	९७.१	१००	१००	९८	९८.१	१००	१००			१००	
२.५	कक्षा १-५ सम्म विद्यालय शिक्षक अनुपात	३.६		४.२	४.१	३.०	४.२	४.०	४.०	४.०			४.०	
२.६	कक्षा १-५ सम्म शिक्षक विद्यार्थी अनुपात	२४.०		२८.८	२८.१	३०.०	३०.०	३०.०	३०.०	३०.०			३०.०	
२.७	कक्षा १-८ मा कुल भर्नादर	११०.४	१२८.३	११५.६	११५	११२	११२	१११	११०	११०			१०५	
२.८	कक्षा १-८ मा खुद भर्नादर	९३.८	९५.९	९७	९९	९९	९८	९७	१००	९९			९९.५	

२.९	कक्षा १- ८ को खुद भर्नादरमा लैङ्गिक समता सूचकाङ्क	०.९८	१.००	०.९७	१.००	१.००	१.००	१.००	१.००	१.००				
२.१०	कक्षा ८ मा टिकाउ दर	७९.३		८७.९	९८.९		९०	९९.५		९५			९९	
२.११	आधारभूत शिक्षाको तह पूरा गर्ने दर	७२.७		८०.३	९८.७			९९						
२.१२	कक्षा ६- ८ सम्मको विद्यालय शिक्षक अनुपात	२.१		१.१		४.००	२		४.००	२.५				
२.१३	कक्षा ६- ८ सम्मको शिक्षक विद्यार्थी अनुपात	५१.०		६०.२५		३०.०	४६		३०.०	३५				
२.१४	५-८ वर्ष उमेरका विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको प्रतिशत	२.९			१.०			०.५			०			
२.१५	५-१२ वर्ष उमेरका विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको प्रतिशत	६.६						१			०			
३.	**माध्यमिक शिक्षा**													
३.१	कुल भर्नादर कक्षा ९- १०	९४.६		८६. ८	१०५.६	११५.०	९५	१०९	११०	१००			१००	
३.२	खुद भर्नादर कक्षा ९- १०	६९.०		८१.१	८१.४	७७.५	८३	९६.४	९०	९०			९२	
३.३	कुल भर्नादर कक्षा ९- १२	७१.४	९९.८	६७.९	९१.६	९०.५	७५	९७	९५	८५			९०	
३.४	खुद भर्नादर कक्षा ९- १२	४७.६	६१.०	५६.१	५८.१	५७.५	५८	७२.१	७०	६५			७५	
३.५	कुल भर्नादर कक्षा ११- १२	५१.५		४५	७७.३	७७.१	६०	८५.८	८५.५	७०			७५	
३.६	खुद भर्नादर कक्षा ११- १२	२५.८		२५.८	४०.१	४२.५	४०	६२.२	६५.५	५०			७५	
३.७	कक्षा १० सम्मको टिकाउ दर	६०.३		६९.९	९७.९		७५	९९		८५			९५	
३.८	कक्षा १२ सम्मको टिकाउ दर	२४.०		३७.२	३५.४		४५	५२.३		५५			६०	
३.९	कक्षा ९- १० सम्मको विद्यालय शिक्षक अनुपात	२.८		५.०		५.०	५.०		६.०	५.०			६.०	
३.१०	कक्षा ९- १० सम्मको शिक्षक विद्यार्थी	४०.०		२१.९५		३०.०	२५		३०.०	२५			३०	

	अनुपात													
३.११	कक्षा ११- १२ सम्मको विद्यालय शिक्षक अनुपात	३.६		२		४.०	३		५.०	४			५	
३.१२	कक्षा ११- १२ सम्मको शिक्षक विद्यार्थी अनुपात	७३.०	७०.०	३६.०		४०.०	३४.०		३०.०	३२.०			३०.०	
३.१३	कक्षा १-१२ मा खुद भर्नादरका आधारमालैङ्गिक समता सूचकाङ्क	१.०१	१.०९		१.००	१.०५		१.००	१.००					
४. जीवनपर्यन्त शिक्षा तथा सिकाइ र अनौपचारिक शिक्षा														
४.१	५ वर्ष माथिको साक्षरता दर	७८	८५	७१.६	९६	९५	८५	१००	१००	९०			९९	
४.२	१५–२४ वर्षको साक्षरता दर	९२		७२.६	९९		८०	१००		९०			९९	
४.३	१५ वर्ष माथिको साक्षरता दर	५८			९५			१००						
५. महिला शिक्षक प्रतिशत														
५.१	आधारभूत तह	४३.७	३०.०	४३.६६	५०	३७	४५	५०	४५	५०			५०	
५.२	माध्यमिक तह	२०.६	१४.१		२५	२०		३०	२५					
६. प्राथमिकता प्राप्त न्यूनतम सक्षमता (PMEC)पूरा गरेका विद्यालय प्रतिशत														
६.१	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्र				६०			९०						
६.२	आधारभूत विद्यालय	१३.४			७०			९५						
६.३	माध्यमिक विद्यालय				६०			९०						
७. शिक्षामा लगानी														
७.१	कुल बजेटमा शिक्षाको बजेटको प्रतिशत	११.६४		२४	१७		२५	२०		२५	२०		२५	
७.२	कक्षा १-८ मा प्रति विद्यार्थी सरकारी खर्च	१८ ह			२१ ह			२४ ह						

७.२	कक्षा ९-१२ मा प्रति विद्यार्थी सरकारी खर्च	११ ह			१५ ह			१७ ह						

मस्यौदा

परिच्छेद- ३: शिक्षाका उप-क्षेत्रहरू

यस परिच्छेदमा विद्यालय शिक्षाका विभिन्न उप-क्षेत्रहरू : प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, माध्यमिक शिक्षा, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन, शिक्षक व्यवस्थापन र पेसागत विकास, अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइका वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरी चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ ।नेपालको संविधानले निर्देशित गरेका दृष्टिकोण, मौलिक अधिकार, राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६, शिक्षा तथा अधिकारसम्बन्धी विविध कानूनी प्रबन्ध, दिगो विकासका लक्ष्य ४ सम्बन्धी नेपालको कार्ययोजना, अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, सम्झौता तथा नेपालका प्रतिबद्धता, सोह्रौं योजनाका सम्बन्धित पक्षलाई यस योजनाका प्रमुख सन्दर्भका रूपमा लिइएको छ।

३.१ प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा

३.१.१ परिचय

४ वर्ष उमेरका बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण पक्ष (शारीरिक, मानसिक तथा बौद्धिक, सामाजिक र संवेगात्मक) पक्षको विकासमा सहयोग पुगाइ आधारभूत शिक्षाको लागि तयार गराउने कार्यक्रम नै प्रारम्भिका बालविकास तथा शिक्षा हो । यस्ता कार्यक्रमहरू विभिन्न समयावधिका सञ्चालन गर्ने प्रचलन भएपनि ४ वर्ष उमेर पुगेका बालबालिकाका लागि १ वर्षको प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गरिने कानूनी प्रावधान रहेको छ । यो कार्यक्रम विद्यालय र समुदाय दुवैमा सञ्चालन गर्ने नीति भएपनि पछिल्ला वर्षहरूमा विद्यालयमा सञ्चालन गर्ने प्रचलन बढ्दै गएको पाइन्छ । यसका लागि छुट्टै व्यवस्थापन समितिको व्यवस्था गरिए पनि विद्यालयमा आधारित केन्द्रको हकमा सम्बन्धित विद्यालयको विद्यालय व्यवस्थापन समितिबाटै व्यवस्थित हुने गरेको छ। शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रले प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा गुणस्तर कायम गर्नका लागि प्रारम्भिक बालविकास सम्बन्धी मापदण्ड निर्देशिका, २०६७ (पहिलो संशोधन २०७५) जारी गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ ।

३.१.२ वर्तमान अवस्था

लिखु गाउँपालिकामा हाल १९ ओटा अनुदान प्राप्त र ६ संस्थागत गरी जम्मा २५ ओटा प्रारम्भिक बालविकास कक्षा/केन्द्रहरू सञ्चालनमा छन्। १५ ओटा सामुदायिक विद्यालयमा १ वा २ ओटा प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र आवद्ध छन् । सबै बालविकास सहजकर्ताहरू कक्षा १० वा सोभन्दा बढी शैक्षिक योग्यता प्राप्त छन् । शैक्षिक सत्र २०८१ को तथ्याङ्क अनुसार ३२८ बालिका र ४०६ बालक गरी ७३४ जना बालबालिकाहरू प्रारम्भिक बालविकास कक्षामा भर्ना भई सिकिरहेका छन् । कुल भर्ना दर ९५.७ प्रतिशत देखिएबाट ४ वर्ष उमेर समूहका केही बालबालिकाहरू सहभागी नरहेको देखिन्छ । बालविकास शिक्षकहरूको पारिश्रमिक ज्यादै कम भएको कारणले पनि उनीहरूमा उत्प्रेरणा जगाउन र मनोबल बढाउन केही रकम स्थानीय स्रोतबाट थपिएको छ तथापी यो पर्याप्त भने छैन । अधिकांश प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरूमा प्रारम्भिक बालविकासका मापदण्ड अनुसार न्यूनतम भौतिक र शैक्षिक सुविधा पुर्‍याउन सकिएको छैन ।पिछडिएका समुदायका सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा पहुँच पुर्याउने, सबै प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा न्यूनतम मापदण्ड पूरा गर्ने र बालविकास शिक्षकहरूको पारिश्रमिक वृद्धि, वृत्ति विकास तथा क्षमता विकास गर्ने कार्य अझै चुनौतीपूर्ण नै छन्।

३.१.३ चुनौती

हाल सञ्चालनमा रहेका केही बालविकास केन्द्रहरू न्यूनतम मापदण्ड अनुसार नभएको हुनाले तिनीहरूको सुधारका लागि आवश्यक पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ।त्यसैगरी भूगोल, जनसङ्ख्या, मानवबस्ती आदिलाई मध्यनजर गरी नक्साङ्कनको आधारमा बालविकास केन्द्रको समायोजन, स्थानान्तरण एवम् नयाँ स्थापना गर्नुपर्ने देखिन्छ ।यसैगरी हाल कायम बालविकास केन्द्रहरूको संस्थागत विकासका साथै थप व्यवस्थापन गर्न जरुरी देखिन्छ भने नयाँ स्थापना हुने बालविकास केन्द्रहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्दै लैजानु जरुरी देखिन्छ ।बालविकास केन्द्रहरूमा उचित र पर्याप्त भौतिक तथा शैक्षिक पूर्वाधारको स्थापना तथा व्यवस्थापन, बालविकास सहजकर्ताहरूको लागि उचित तथा न्यूनतम पारिश्रमिक व्यवस्थापन, सबै अभिभावकहरू तथा सरोकारवालहरूको अझै पनि पूर्णरूमा बाल शिक्षा प्रति ध्यान जान नसक्नु, बालविकास केन्द्रहरूमा बालमैत्री वातावरण तथा दक्ष सहजकर्ताहरूको अभाव साथै बालबालिका सङ्ख्याको आधारमा सबै बालविकास केन्द्रहरूमा सहजकर्ताहरूको अभाव पूरा गर्नु अहिलेका चुनौती हुन।

गर्भदेखि ४ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकालाई पोषण, सुरक्षा र विकासमा सरोकारवालाहरू सचेत भएका, ४ वर्षसम्म उमेर समूहका सबै बालबालिकालाई एक वर्षको प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रमको माध्यमबाट शारीरिक, मानसिक, सामाजिक, संवेगात्मक, नैतिक तथा सृजनात्मक पक्षको विकास गराई कक्षा १ मा भर्नाका लागि तयार गराउने अभ्यास बढ्दै जानु, बालबालिकाको घरायसी वातावरणलाई बालमैत्री बनाउदै बालबालिकाको समुचित विकासमा आमा, बुवा, परिवार, संरक्षक तथा समुदायको सक्रिय संलग्नता बढ्दै गइरहेको, सहजकर्ताहरूको सेवा सुविधामा गाउँपालिकाले आफ्नो स्रोतबाट रू ५००० थप गरेको, बालविकास सहजकर्ताहरूका लागि विभिन्न क्षमता विकास तालिमहरूको व्यवस्था, गाउँपालिका भित्रका ४ वर्षसम्म उमेर समूहका सबै बालबालिकाको पहुँचका लागि बालविकास केन्द्रहरूको स्थापना तथा सञ्चालन यस लिखु गाउँपालिकाका प्रारम्भिक बालविकासका अवसरहरू हुन्।

३.१.४ लक्ष्य

४ वर्ष उमेर पुगेका सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको पहुँचमा ल्याउने

३.१.५ उद्देश्यहरू

सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गर्नु मुख्य उद्देश्य रहेको छ । यसका लागि निम्नलिखित विशिष्ट उद्देश्य पहिचान गरिएका छन् :

- ४ वर्ष उमेरका सबै बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास गरी आधारभूत शिक्षाको तयारीका लागि प्रारम्भिक बालविकास सेवामा पहुँच बढाउनु।
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका सेवाहरूमा गुणस्तर सुनिश्चित गर्नु ।
- सरसफाई र सुरक्षा सम्बन्धी बानी बसाल्न तथा सामान्य शिष्टचार गर्न अभिप्रेरित गर्ने ।
- ४ वर्ष सम्म उमेर समूहका सबै बालबालिकालाई एक वर्षको प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रमको माध्यमबाट शारीरिक, मानसिक, सामाजिक, संवेगात्मक, नैतिक तथा सृजनात्मक पक्षको विकास गराई कक्षा १ मा भर्नाका लागि तयार गराउने ।
- बालविकास केन्द्रहरूलाई प्राम्भिक बालविकास केन्द्रको राष्ट्रिय न्यूनतम मापदण्ड मार्गदर्शक पुस्तिका २०६७ (संसोधन सहित) अनुसार गुणस्तरीय बनाउने ।

३.१.६ रणनीतिहरू

प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षासम्बन्धी योजनाका उद्देश्यहरू हासिल गर्न निम्नलिखित रणनीतिहरू अवलम्बन गरिनेछ :

- निर्धारित मापदण्ड र ढाँचाअनुसार प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा सञ्चालन र व्यवस्थापन गरिनेछ ।
- सङ्घ तथा प्रदेश सरकारको सहयोगमा क्षमता विकास, समन्वय तथा सहजीकरणको कार्य गरिनेछ।
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको नक्साङ्कन र पुनर्वितरण गरिनेछ।
- सामाजिक र आर्थिक रूपमा पिछडिएका समुदायका बालबालिकालाई समेट्ने गरी आवश्यकतामा आधारित विभिन्न नमुना विकास गरी पहुँच सुनिश्चित गरिनेछ।
- प्रारम्भिक बालविकास कक्षाहरूमा न्यूनतम मापदण्ड अनुरूपका खेल तथा सिकाइ सामग्रीहरूको व्यवस्था गरिनेछ।
- नमुना बालविकास केन्द्रहरू स्थापनाका गरिनेछ।
- अभिभावक शिक्षा (सचेतना) कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
- अडियो-भिडियो (श्रव्य-दृश्य) सामग्री व्यवस्था गरी मनोरञ्जनपूर्ण सिकाइ व्यवस्था गरिनेछ।
- प्रारम्भिक बालविकास सहजकर्ताहरूको मासिक पारिश्रमिक वृद्धिलाई निरन्तरता दिइनेछ।
- खेल तथा सिकाइको तौरतरिका सम्बन्धमा सहजकर्ताहरूका लागि क्षमता विकास तालिम तथा पुनर्ताजगी तालिम सञ्चालन गरिनेछ।
- यसको प्रभावकारिता वृद्धिका लागि परिवार, समुदाय, गैरसरकारी सङ्घसंस्था र विद्यालयहरूलाई जिम्मेवार बनाईनेछ।

३.१.७ उपलब्धि, नतिजा र प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

<u>उपलब्धिः</u>

सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित भएको हुने

<u>प्रमुख नतिजाः</u>

- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा उमेरका सबै बालबालिकारूलाई एक बर्षको प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा सहज पहुँच हुने,
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा उमेरका सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अनुभव सहित कक्षा १ भा प्रवेश गर्ने अवसर हुने ,
- सबै प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरूमा न्यूनतम योग्यता र तालिम प्राप्त शिक्षक तथा बालबालिकाको हेरचाह तथा सहयोगका लागि सहायक कर्मचारी सहित केन्द्रले न्यूनतम मापदण्ड पूरा गरेका हुने,
- बालबालिकाहरूको विकासात्मक तथा सिकाइ आवश्यकता सम्बोधन हुने पाठ्यक्रम समायोजन तथा अनुकूलन भएको हुने,
- भौगोलिक जटिलता रहेका तथा अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई समेट्न आवश्यकतामा आधारित जस्तै घरमा आधारित, समुदायमा आधारित, कार्यक्षेत्र तथा घुम्ती बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमका नमुना विकास हुने,
- प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको कार्यान्वयनमा परिवार, समुदाय, गैरसरकारी सङ्घसंस्था र विद्यालयहरू जिम्मेवार भएको हुने

मस्यौदा

प्रारम्भिक वालविकास तथा शिक्षाका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	जिम्मेवारी
			२०८१/८२	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	जम्मा		
१	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका न्यूनतम मापदण्ड प्रबोधीकरण गर्ने	पटक	१					१	१	
२	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रहरूको नक्साङ्कन तथा पुनर्वितरण	पटक	१					१	१	
३	परिवार, समुदाय, गैर सरकारी सङ्घसंस्था, निजीक्षेत्रसँग सहकार्य गर्ने	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	
४	अनाथ असहाय र अपाङ्गता पहिचान गरी थप सेवा उपलब्ध गराउने	पटक	१	१	१	१	१	५	१०	
५	बाल विकास केन्द्रमा छुट्टै सुरक्षित तथा अपाङ्गमैत्री शौचालयको व्यवस्था गर्ने	ओटा		१	२	१	२	६	१६	
६	सहयोगी कार्यकर्ता र शिक्षकको तलब भत्ता	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	
७	सुपरिवेक्षणको लागि अधिकार सम्पन्न संयन्त्रको विकास गर्ने	पटक	१					१	१	
८	पोषणयुक्त दिवा खाजाको व्यवस्था गर्ने	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	
९	पूर्वाधार, सिकाइ क्षेत्र, केन्द्रको भित्री तथा बाहिरी सिकाइ तथा खेल सामग्री व्यवस्थापन गरी न्यूनतम मापदण्डमा सुधार गर्ने	ओटा	५	५	६			१६	१६	
१०	सहजकर्ताको योग्यता क्षमता र पेसागत विकास गर्ने	पटक	१	१	१	१	१	५	१०	

११	बालबालिकाको स्वास्थ्य जाँच, खोप तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी अभिलेख व्यवस्थापन, वृद्धि अनुगमन गर्ने र कुपोषण भएका बालबालिकाको आवश्यक प्रबन्ध गर्ने	पटक	३	३	३	३	३	१५	३०	
१२	स्थानीय भाषालाई प्राथमिकता दिई आवश्यकताअनुसार स्थानीय भाषाको प्रयोग	आवश्यकता अनुसार								
१३	अभिभावक शिक्षा	पटक	१	१	१	१	१	५		
१४	अभिभावक तथा समुदायका सदस्य मार्फत् स्थानीय ज्ञान तथा सिपहरू बालबालिकालाई सिकाउने व्यवस्था	पटक	१	१	१	१	१	५	१०	
१५	बालबालिकाको शारीरिक, सामाजिक, मानसिक तथा भावनात्मक सुरक्षा तथा आवश्यकता अनुसार मनोसामाजिक परामर्श उपलब्ध गराउने	आवश्यकता अनुसार								
१६	परिवार, समुदाय, निजीक्षेत्र तथा गैर सरकारी सङ्घ संस्थाहरूको सहभागीता, संलग्नता र जिम्मेवारी वृद्धि	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	
१७	शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	
१८	सहयोगी (आया) को व्यवस्था	जना								
१९	न्यूनतम मापदण्ड पूरा गरेका नमुना बालविकास केन्द्रहरू स्थापना गरिनेछ।	वडा	०	३	३	०	०	६	६	
२०	प्रारम्भिक वालविकास तथा शिक्षाका शिक्षकको सेवा तथा सुविधामा वृद्धि गर्ने	पटक			१			१	२	

३.२ आधारभूत शिक्षा

३.२.१ परिचय

आधारभूत शिक्षाले बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास, गुणस्तरीय जीवनयापन र सामाजिक समायोजनमा सहयोग गर्दछ । यसले व्यक्तिलाई आजीवन सिकाइको मार्ग प्रशस्त गरी सामाजिक र आर्थिक रूपान्तरणमा सहभागी हुने अवसर प्रदान गर्दछ । नेपालको संविधानले प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत शिक्षामा पहुँच हुने र यो तहको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क पाउने हकको प्रत्याभूति गरेको छ । प्रचलित कानुनहरूले परिभाषित गरेअनुसार प्रारम्भिक बालशिक्षादेखि कक्षा आठसम्म दिइने शिक्षालाई आधारभूत शिक्षा मानिएको छ।

३.२.२ वर्तमान अवस्था

लिखुका १६ ओटा सामुदायिक विद्यालयहरूमध्ये कक्षा ८ सञ्चालन भएका १ ओटा, कक्षा ५ सम्म सञ्चालित ७ ओटा, कक्षा ४ सम्म सञ्चालित १ ओटा, कक्षा ३ सम्म सञ्चालित ३ ओटा विद्यालयहरू रहेका छन् । ३ ओटा आधारभूत तहको अनुमति प्राप्त संस्थागत विद्यालयहरू छन् । प्राथमिक तहमा ५४ स्वीकृत दरबन्दी, ११ राहत र ३ लिखु करार तथा निम्न माध्यमिक तहमा ७ स्वीकृत दरबन्दी, ६ राहत र १ प्रदेश शिक्षण सहयोग अनुदान गरी आधारभूत तहमा ८० शिक्षक दरबन्दी, राहत, प्रदेश शिक्षण सहयोग अनुदान, लिखु करार रहेका छन् । शैक्षिक सत्र २०८१ को तथ्याङ्कअनुसार सामुदायिक विद्यालयमा कक्षा १ देखि ८ सम्म छात्रा ६८३ र छात्र ७३० गरी जम्मा १४१३ विद्यार्थी अध्ययन गरेको देखिन्छ। आधारभूत शिक्षामा सबै बालबालिकाको समतामूलक पहुँच पुऱ्याउन विगतमा गरिएका प्रयासहरूको नतिजास्वरूप कक्षा १-५ र १-८ को खुद भर्नादर क्रमशः ९७.१ र ९५.७ पुगेको छ (CEHRD 2080)। विशेषगरी दलित र आर्थिक एवम् सामाजिक रूपमा पिछडिएका समुदायका बालबालिकाहरू विद्यालय बाहिर रहेका वा कक्षा छाड्ने बढी देखिन्छन् । आधारभूत शिक्षाको पहुँचमा आर्थिक र सामाजिक स्थितिमा आधारित असमानताहरू विद्यमान छन् । आर्थिक र सामाजिक रूपले पछाडि परेका, सीमान्तकृत समुदाय, दलित, जनजाति, कठिन परिस्थितिमा रहेका क्षेत्रका बालबालिकाको पहुँचको अवस्था तुलनात्मक रूपमा कमजोर रहेको छ । कक्षा ८ को टिकाउ दर र आधारभूत शिक्षाको तह पूरा गर्ने दर करिब ८० प्रतिशत रहेको छ । महिला शिक्षकको अनुपात ६५.३५ प्रतिशत रहेको छ । प्राथमिकता प्राप्त न्यूनतम सक्षमता पूरा गरेका विद्यालयहरू करिब ५० प्रतिशत रहेका छन् । बालबालिकाको विकास तथा सिकाइलाई प्रभावित गर्ने पोषण, स्वास्थ्य, सरसफाइ, दिवा खाजाजस्ता सेवाहरूमा विस्तार एवम् सुधार गर्नुपर्ने छ । पेसागत रूपमा सक्षम, योग्य शिक्षकको अपर्याप्तता र विद्यालयको नेतृत्व तथा व्यवस्थापनका पक्षमा भएका विभिन्न समस्याहरूले पनि आधारभूत शिक्षाको पहुँच र गुणस्तरमा असर परेको देखिन्छ ।

३.२.३ चुनौती

गाउँपालिकामा सञ्चालित सबै सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयहरूमा अध्ययन गरी रहेका विद्यार्थीहरूको अवस्थालाई हेर्दा सामुदायिक विद्यालयहरूमा विद्यार्थी भर्नादर बढेको अवस्था देखिन्छ तर विद्यार्थी टिकाउ दर भने कम देखिन्छ । साथै संस्थागत विद्यालयहरूको भन्दा सामुदायिक विद्यालयहरूको शैक्षिक गुणस्तर कम भएको देखिन्छ । आधारभूत शिक्षा सञ्चालनका लागि यस गाउँपालिकामा विभिन्न किसिमका चुनौतीहरू छन् । जस्तै आधारभूत शिक्षामा सबै बालबालिकाको पहुँच तथा शिक्षण सिकाइमा अनिवार्य सहभागीता सुनिश्चित गर्ने, अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने, आधारभूत तहमा सिकाइको गुणस्तर सुधार गरी विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिलाई थप सुधारमा ल्याउने, आधारभूत विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरणमा सुधार ल्याई विद्यालयलाई बालबालिका मैत्री बनाउने, विद्यालय पहुँच भन्दा टाढा रहेका र ग्रामीण दूरदराजमा रहेका

बालबालिकाहरूलाई विद्यालय सेवाक्षेत्र भित्र प्रवेश गर्न वैकल्पिक प्रबन्धहरूको व्यवस्था गरी सहभागीतामा सुनिश्चितता गर्ने , विद्यालयमा कक्षागत तथा विषयगत शिक्षकहरूको दरबन्दी सिर्जना गरी सक्षम तथा तालिम प्राप्त योग्य जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्ने, पोषण, सेनेटरी प्याड, दिवाखाजा, सन्दर्भ शैक्षिक सामग्रीहरूको उचित व्यवस्थापन गरी विद्यार्थीहरूलाई विद्यालयमा नियमित उपस्थिति गराउने व्यवस्था गराउने, विद्यालय शिक्षालाई प्राविधिक, व्यावसायिक, समावेशी र समतामूलक शैक्षिक संस्थाको रूपमा विकसित गराउने, विद्यालयलाई शान्तिक्षेत्र बनाउनका लागि विभिन्न खालका प्रकोप, महामारी र सङ्कटहरूलाई परिस्थिति अनुसार निराकरण गरी शैक्षिक वातावरणमय बनाउने, विद्यालय शिक्षालाई परम्परागत नभई आधुनिक प्रविधियूक्त सिकाइ प्रति अग्रसर बनाउने, मूल्याङ्कन प्रणलीलाई सिकाइ क्रियाकलापको अभिन्न अंगको रूपमा विकास गर्न परम्परागत परीक्षा प्रणाली परिमार्जन गर्दै आधुनिक परीक्षा प्रणालीलाई विकास गरी विश्वसनीय र वैध बनाउने, शिक्षकको वृति विकासलाई व्यवस्थित बनाई पारदर्शी, नतिजामुखी कुशल क्षमता भएका जनशक्ति बनाउने, विद्यालयहरूलाई सूचना प्रविधियूक्त बनाउने

सबै बालबालकिालाई निःशुल्क तथा अनिवार्य आधारभूत शिक्षा प्रदान गर्ने, आधारभूत शिक्षालाई प्रभावकारी तुल्याई शैक्षिक प्रवाहलाई सुधार गर्ने अवसर दिने, आधारभूत तहका उमेर समूहका विद्यार्थीहरू विद्यालयको पहुँचमा रहेका, आधारभूत विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरणलाई बालबालिकामैत्री बनाउन पहल गरिएको, विद्यालयप्रति अभिभावक र विद्यार्थीको चासो केही बढेको आदि अवसरहरू हुन्।

३.२.४ लक्ष्य

सबै बालबालिकाहरूका लागि समतामूलक तथा गुणस्तरीय आधारभूत शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने

३.२.५ उद्देश्यहरू

आधारभूत शिक्षामा सबैको पहुँच र सहभागीता सुनिश्चित गर्दै गुणस्तर अभिवृद्धि गर्नु यस योजनाको समग्र उद्देश्य रहेको छ । यसका लागि निम्नलिखित विशिष्ट उद्देश्य रहेका छन् :

- अनिवार्य र निःशुल्क आधारभूत शिक्षाको प्रभावकारी कार्यान्वयनमार्फत् सबैको समतामूलक पहुँच र सहभागीता सुनिश्चित गर्नु,
- आधारभूत शिक्षा उमेर समूहका सबै बालबालिकाहरूलाई आधारभूत तहको शिक्षा पूरा गर्ने अवस्था सुनिश्चत गर्नु
- आधारभूत तह सञ्चालित विद्यालयहरूको भौतिक र शैक्षिक वातावरण बालमैत्री, समावेशी र सुरक्षित तुल्याउनु,
- विद्यालयहरूको प्रशासनिक र व्यवस्थापकीय पक्षमा सुधार गरी जवाफदेही बनाउनु ।
- आधारभूत तहको शिक्षालाई अनिवार्य, निःशुल्क र समावेशी बनाउने सुनिश्चितता गर्ने ।
- ५-१२ वर्ष उमेर समूहका सबै बालबालिकाहरूलाई आधारभूत शिक्षाको पहूँच सुनिश्चितता गर्ने ।
- आधारभूत तहको शिक्षालाई व्यावहारिक तथा अनुसन्धनात्मक बनाउदै बालमैत्री तथा भय साथै दण्डरहित वातावरणमा गुणस्तरीय शिक्षा प्रदानको सुनिश्चितता गर्ने ।
- कक्षा १ मा भर्ना भएका सबै बालबालिकालाई कक्षा ८ सम्मको शिक्षा अनिवार्य रूपमा पूरा गराउने ।
- आधारभूत तहको सक्षमता हासिल गरेका विद्यार्थीहरूलाई माध्यमिक तहमा भर्नाका लागि तयार गर्ने

३.२.६ रणनीतिहरू

माथिका उद्देश्यहरू हासिल गर्न निम्नलिखित रणनीतिहरू अवलम्बन गरिनेछ :

- विद्यालय नक्साङ्कन गरी पुनर्वितरण र समायोजन गरिनेछ।

मस्यौदा

- अनिवार्य र निःशुल्क आधारभूत शिक्षाको अवधारणा कार्यान्वयन गर्न आवश्यक कानुन तर्जुमा र स्रोतको व्यवस्था मिलाईनेछ।
- कक्षाकोठामा सिकाइ/पढाइ कुनाको व्यवस्था साथै कक्षाकोठा व्यवस्थापनमा सुधार – छपाइ मैत्री, बालमैत्री, लैङ्गिक मैत्री तथा अपाङ्गता मैत्री बनाईनेछ।
- विद्यालयबाहिर रहेका बालबालिकाहरूको विवरण सङ्कलन गरी प्रोत्साहनका कार्यक्रमहरू सञ्चालनगरी उनीहरूको पहुँच सुनिश्चित गरिनेछ।
- विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई सुदृढ गर्न शिक्षक र प्रधानाध्यापकलाई जवाफदेही बनाईनेछ।
- विद्यालयहरूमा खानेपानी, शौचालय र सरसफाइको उचित व्यवस्था मिलाई न्यूनतम भौतिक सुविधा सहित बालमैत्री, समावेशी र सुरक्षित सिकाइ वातावरण तयार गरिनेछ।
- सङ्घीय र प्रदेश सरकारसँग समन्वय तथा सहकार्य गरी प्राथमिकता प्राप्त न्यूनतम सक्षमता (PMEC) पूरागराउन आवश्यक लगानीको प्रबन्ध मिलाईनेछ।
- विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अभिभावक सङ्घका पदाधिकारीहरूको क्षमता विकास गरिनेछ।
- विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
- विद्यालयहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधको प्रयोगलाई विस्तार गरिनेछ।
- शिक्षक दरबन्दी मिलान तथा पुनर्वितरण गरिनेछ।
- अङ्ग्रेजी माध्यमबाट पठनपाठनका लागि वातावरण तयार गरिनेछ।
- विद्यार्थीको सिकाइ सक्षमताको परीक्षण गरी सुधारका क्षेत्र पहिचान गरिनेछ।

३.२.७ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धि:

अनिवार्य तथा निशुःल्क आधारभूत शिक्षामा सबैको पहुँच र सहभागीता सुनिश्चित भई गुणस्तर अभिवृद्धि हुने ।

प्रमुख नतिजा:

- सबै बालबालिकाको आधारभूत शिक्षाको पहुँचमा तथा सहभागी हुने,
- सबै विद्यालयले न्यूनतम प्राथमिकता प्राप्त सक्षमता पूरा गरेको हुने र न्यूनतम भौतिक पूर्वाधार तथा सिकाइ सामग्रीको उपलब्धता भएको हुने तथा बालमैत्री र समावेशी वातावरणमा सिकाइ हुने
- आवश्यक सङ्ख्यामा योग्य, सक्रिय तथा उत्प्रेरित शिक्षकको व्यवस्था हुने,
- विद्यालयमा पौष्टिक तथा स्वस्थकर दिवा खाजाको प्रबन्धबाट बालबालिकाहरूको पोषण तथा स्वास्थ्य अवस्थामा सुधार हुने
- बालबालिकाले न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेको हुने,
- आधारभूत शिक्षाको भर्ना, सहभागीता तथा सिकाइ उपलब्धिमा लैङ्गिक, भौगोलिक, सामाजिक तथा आर्थिक समता सूचकमा सुधार हुने,
- विविध प्रकोप, सङ्कट तथा महामारीलगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील हुने,
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधि लगायतका प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार तथा सहज उपयोग भई सिकाइमा सहयोग हुने,

- शिक्षकहरूले शिक्षणमा बिताउने समयावधिमा सुधार हुने,
- कार्यरत जनशक्तिको क्षमता विकास भइ गुणस्तरीय शिक्षा प्रवाह तथा शैक्षिक सुशासन कायम हुने,
- उपचारात्मक सिकाइ तथा सिकाइ निरन्तरता भएको हुने

मस्यौदा

आधारभूत तहका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	जिम्मेवारी
			२०८१/८२	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	जम्मा		
१	विद्यालय नक्साङ्कन	पटक			१			१	१	
२	दरबन्दि पुनर्वितरण तथा समायोजन	पटक	१	१	१	१	१	५		
३	आधारभूत तहका शिक्षकको तलब भत्ता	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	
४	सबै बालबालिकालाई विद्यालय भर्ना	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	
६	कक्षा ६ देखि ८ का छात्रालाई स्यानिटरी प्याड	छात्रा	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै			
७	विद्यालय उत्थानशील योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन	विद्यालय		८	८			१६	१६	
८	Early Grade Learning (EGL) Program को न्यूनतम प्याकेज व्यवस्थापन र संचालनका लागि विद्यालयलाई अनुदान	विद्यालय	१५	१५	१५	१५	१५	६०	१२०	
९	शिक्षक विकास तथा सहायता प्रणालीको पुनर्संरचना	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	
१०	विद्यालय पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम र दिवा खाजाको प्रबन्ध	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	
१२	पाठ्यपुस्तक व्यवस्था	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	
१३	सन्दर्भ सामग्रीको व्यवस्था	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	
१४	कक्षाकोठामा आधारित मूल्याङ्कन	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	
१५	व्यवस्थित परीक्षा प्रणाली	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	

मस्यौदा

१६	शैक्षिक सूचना प्रणाली स्थापना तथा व्यवस्थापन	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	
१७	विव्यस, शिअसंका पदाधिकारीहरूको क्षमता विकास	पटक	१	१	१	१	१	५	१०	
१८	अभिभावक अभिमुखीकरण र सहभागीता	पटक	१	१	१	१	१	५	१०	
१९	सिकाइ सामग्री तथा विद्यालय व्यवस्थापन	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	
२०	कक्षा १ देखि ३ मा बालमैत्री र छापायुक्त कक्षाकोठाको व्यवस्था	विद्यालय	३	३	३	३	३	१५	१६	
२१	कक्षा १ देखि ३ सम्मको बालबालिकाका लागि बालमैत्री बसाई व्यवस्थापन	विद्यालय	३	३	३	३	३	१५	१६	
२२	कक्षा पुस्तकालयको वा बुक कर्नरको स्थापना गरी बालबालिकालाई भरपुर पढाईको अवसर प्रदान	सबै विद्यालयमा	√	√	√	√	√	√	√	
२३	प्रविधि मैत्री सिकाइका लागि टेलिभिजन, कम्प्युटर, इन्टरनेट लगायतको व्यवस्थापन	विद्यालय		४	४	४	४	१६	१६	

मस्यौदा

३.३ माध्यमिक शिक्षा

३.३.१ परिचय

कक्षा ९ देखि १२ सम्म दिइने शिक्षा माध्यमिक शिक्षा हो । माध्यमिक शिक्षाले मानवीय मूल्यका साथै कला, संस्कृति, विज्ञान र प्रविधिको क्षेत्रका आधारभूत मूल्य-मान्यताको ज्ञान, सिप र दृष्टिकोण तथा व्यवहार आर्जन गरेका सक्षम जनशक्ति उत्पादन गर्ने लक्ष्य राख्दछ । यो तहको शिक्षा कामको संसारमा प्रवेश गर्नसक्ने सिप सहितको नागरिक विकास तथा उच्च शिक्षाको लागि तयारीको आधार पनि हो। नेपालको संविधानले माध्यमिक तहको शिक्षा निःशुल्क हुने व्यवस्था गरेको छ । संविधानले विद्यालय तहको शिक्षालाई स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रभित्र समेटेको छ । राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ ले गुणस्तरीय माध्यमिक शिक्षामा सबैको निःशुल्क पहुँच सुनिश्चित गर्दै सिर्जनशीलता, रचनात्मकता, अध्ययनशीलता, सकारात्मक चिन्तन र सदाचार जस्ता गुणसहितको प्रतिस्पर्धी, सिपयुक्त एवम् उत्पादनशील जनशक्ति तयार गर्ने उद्देश्य राखेको छ।

३.३.२ वर्तमान अवस्था

यस गाउँपालिकामा साधारण, प्राविधिक तथा व्यावसायिक धारका गरि जम्मा ४ ओटा माध्यमिक सामुदायिक विद्यालय सञ्चालनमा छन् । कक्षा १० सम्म सञ्चालित १ ओटा र कक्षा १२ सम्म सञ्चालित ३ ओटा माध्यमिक विद्यालय रहेका छन् । माध्यमिक तहमा विद्यार्थीको पहुँचमा क्रमिक सुधार आएको छ । कक्षा ९-१०, ९-१२ र ११-१२ को खुद भर्नादर क्रमशः ८१.१, ५६.१ र २५.८ प्रतिशत *(CEHRD 2080)* पुगेको देखिए तापनि कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिकामध्ये कक्षा १२ सम्म पुग्ने दर निकै कम रहेको छ । कक्षा ८ र १० पछि ठूलो सङ्ख्यामा बालबालिकाहरूले विद्यालय छाड्ने प्रवृत्ति धेरै छ । विशेषगरी दलित र आर्थिक एवम् सामाजिक रूपमा पिछडिएका समुदायका बालबालिकाहरू विद्यालय बाहिर रहेका वा कक्षा छाड्ने बढी देखिन्छन् । सामुदायिक विद्यालयको कक्षा ९-१० मा स्वीकृत दरबन्दी १२, राहत ४, शिक्षण सहयोग अनुदान ४ तथा कक्षा ११-१२ मा अनुदान कोटामा ६ शिक्षकहरू कार्यरत छन् । बहुवञ्चितिमा परेका समुदायका बालबालिकाहरूको पहुँच कम देखिन्छ । कक्षा १०, ११ र १२ का परीक्षाहरूको नतिजाले ठूलो सङ्ख्यामा विद्यार्थीहरू न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्न नसकेको कारणले उच्च शिक्षाबाट समेत बञ्चित छन् । शिक्षकलाई नयाँ ज्ञान, सिप र प्रविधिमा अद्यावधिक गराई सिकाइ सुधार जरूरी देखिन्छ ।

यसका अतिरिक्त प्राविधिक शिक्षाका अन्य शिक्षण संस्थाहरू अस्तित्वमा नरहेबाट नेपाल सरकारले स्थानीय तहमा प्राविधिक शिक्षाको संस्थागत पहुँच पुर्याउने नीति लिएपनि विषयगत रूपमा अपर्याप्त छन् । थप विषयका प्राविधिक शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्नसके मात्र प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक सिप प्राप्त गर्ने अधिक युवाहरूको चाहना पूरा गर्न सकिएला। गाउँपालिकामा शिक्षाका कर्मचारी व्यवस्था भए पनि प्रशासनिक कार्यको बोझ बढी भएकोले विद्यालयको अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण र शिक्षक सहायता प्रणाली कमजोर देखिएको छ । वर्तमान संरचना शिक्षकको पेसागत सहयोग गर्ने कार्यमा पर्याप्त छैन।

३.३.३ चुनौती र अवसरहरू

माध्यमिक शिक्षालाई निःशूल्क बनाउने संबैधानिक तथा नितिगत व्यवस्था कार्यान्वयन गर्नका लागि माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा पूर्ण निःशूल्क बनाउनु, गाउँपालिका क्षेत्रभित्रका सामुदायिक विद्यालयमा माध्यमिक तहमा विषयगत शिक्षक दरबन्दी न्यून हुनु , साबिकको उच्च माध्यमिक तहको शिक्षक दरबन्दी कम हुनु , माध्यमिक शिक्षाको पहुँचबाट बाहिर रहेका सङ्ख्यालाई विद्यालयमा ल्याउनु, विपन्न बालबालिकाविभिन्न किसिमका अपाङ्गता भएका बालबालिका, दलित ,पिछडिएका वर्गका बालबालिकाहरूलाई विद्यालय शिक्षामा पहुँच पुर्याउनु,

शिक्षकहरूलाई समयानुकूल पुनर्ताजगी र पेसागत तालिम प्रदान गर्नु, विद्यालय शिक्षा पद्धतिलाई विद्यार्थीको सिकाइप्रति उत्तरदायी बनाउनु ,विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई सिकाइ क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गका रूपमा विकास गर्नु, लिखु क्षेत्रभित्रका माध्यमिक तह सञ्चालित सबै विद्यालयमा शैक्षिक गुणस्तर कायम गर्नु, नतिजा प्रणालीमा सुधार ल्याउनु, सबैले माध्यमिक तह पूरा गर्ने अवसर बनाउनु ,माध्यमिक शिक्षा परीक्षामा सहभागी हुने विद्यारूथीहरूको सक्षमता विकास गर्नु, माध्यमिक विद्यालयहरूलाई सूचाना प्रविधिको पहुँचमा पुर्याउनु, सूचना तथा सञ्चार लगायतका प्रविधिमा शिक्षकको सक्षमता बढाउनु , शिक्षकको दक्षतामा वृद्धि र सिकाइमा प्रभावकारी ढङ्ले प्रयोग गरी सिकाइ सुधार तथा डिजिटल डिभाइडलाई कम गर्नु ,सबै माध्यमिक विद्यालयमा न्यूनतम सक्षमताका अवस्था पूरा गरी विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरणमा सुधार ल्याई विद्यालयलाई बालमैत्री बनाउनु ,विद्यालय शिक्षालाई प्रकोप, सङ्कट तथा महामारी लगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील बनाउनु, शिक्षकको वृत्ति विकासलाई पारदर्शी, नतिजामा आधारित र अनुमानयोग्य बनाई व्यवस्थित गर्नु ,विद्यालय शिक्षालाई विविधता अनुकूल, समावेशी र समतामूलक बनाउनु ,आवश्यक विषयगत शिक्षक दरबन्दीको व्यवस्था गरी विद्यालयमा सक्षम र योग्य विद्यालय जनशक्ति व्यवस्थापन गर्नु विद्यालय व्यवस्थापन समितिलाई विद्यालयप्रति जवाफदेही बनाउनु, नमूना माध्यमिक विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तर कायम गर्नु, प्रधानाध्यापकको क्षमता विकास गर्नु, लेखाप्रणालीलाई पारदर्शी बनाउनु, शिक्षा शाखामा कम जनशक्ति भएका कारण नयिमत अनुगमन निरीक्षण गर्न नसकिनु, माध्यमिक तहसम्मको अधिकार संविधानमा स्थानीय तहको भनी उल्लेख गरिए पनि सो अनुसारको अधिकार प्रयोग गर्न नपाउनु, न्यायिक समितिलाई बालअधिकार र बाल न्यायका सम्बन्धमा साधनस्रोत उपलब्ध नहुनु सो सम्बन्धमा तालिम, सेमिनार र कार्यशाला गोष्ठी नहुनु, लिखु शिक्षा ऐन, २०८० को पूर्ण कार्यान्वयन गराउनु, माध्यमिक तहको विज्ञान, गणित र अङ्ग्रेजी विषयका अध्यापन अनुमतिपत्र प्राप्त उम्मेदवारहरू उपलब्ध नहुनु चुनौतीका रूपमा रहेका छन् ।

माध्यमिक तहसम्मको शिक्षाको अधिकार स्थानीय तहमा हुनु, विद्यालयहरूलाई आवश्यकताको आधारमा सुदृढीकरण गर्दै लैजानु, माध्यमिक तहसम्मको शिक्षालाई निःशूल्क बनाउन सक्षम हुनु, माध्यिमक तहसम्मको शिक्षासम्बन्धी नियम कानुन बनाउने अवसर हुनु, स्थानीय सरकार सन्चालन ऐन,२०७४, को परिच्छेद ३ दफा ११ (२) ज मा स्थानीय तहलाई दिएका अधिकार प्रयोग गर्न पाउनु, विद्यालय अनुगमन, निरीक्षण तथा सुपरीवेक्षणको अधिकार हुनु, माध्यमिक शिक्षा सुधारका लागि स्थानीय तहले बजेट विनियोजन गर्न पाउनु, विद्यालयमा साधन स्रोत विनियोजनमा बढोत्तरी हुँदै जानु, विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूको सहयोग लिन सक्ने वातावरण तयार हुनु, संविधानको धारा ३१ मा प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट माध्यमिक शिक्षा निःशुल्क पाउने हक हुनेछ भनेर ग्यारेण्टी गरिनु, संविधानको त्यही धाराले अपाङ्गता भएकार आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकलाई उच्च शिक्षासम्म समेत निःशुल्क हुने व्यवस्था गरेको छ, त्यस्तै, दलितको लागि पनि नेपालको संविधानको धारा ४० ले उच्च शिक्षासम्म छात्रवृत्तिसहित निःशुल्क हुने व्यवस्था गरिनु, संविधानको धारा ५१ ले शिक्षालाई वैज्ञानिक, प्राविधिक, व्यावसायिक, सिपमूलक, रोजगारमूलक एवम् जनमुखी बनाउँदै सक्षम, प्रतिस्पर्धी, नैतिक एवम् राष्ट्रिय हितप्रति समर्पित जनशक्ति तयार गर्ने नीति अङ्गिकार गर्नु , बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ जारी भइ कार्यान्वयन हुनु सोही ऐनको दफा ६४ मा स्थानीय तहले बालबालिकाको अधिकार प्रचलन गराउने सम्बन्धी अवसर पाउनु, राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ कार्यान्वयनमा हुनु सो को बुँदा नं. १० कार्यान्वयनमा हुनु, आदि अवसरका रूपमा रहेका छन्।

३.३.४ लक्ष्य

मानवीय मूल्यका साथै कला, संस्कृति, विज्ञान र प्रविधि क्षेत्रका आधारभूत मूल्य मान्यताको ज्ञान, सिप र दृष्टिकोण तथा व्यवहारहरू आर्जन गरेका सक्षम जनशक्ति उत्पादन गर्ने ।

३.३.५ उद्देश्य

- माध्यमिक तहको शिक्षालाई निःशुल्क, बालमैत्री र समावेशी बनाउने ।
- आधारभूत तहको शिक्षा हासिल गरेका विद्यार्थीहरूलाई सिपमूलक ,प्रविधियुक्त र गुणस्तरीय माध्यमिक शिक्षाको अवसर प्रदान गर्ने ।
- माध्यमिक तहको शिक्षण विधिलाई व्यावहारिक, अनुसन्धनात्मक, सिकाइमैत्री तथा भयरहित बनाउँदै विद्यार्थीहरूलाई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गरी प्रतिस्पर्धी तथा उच्च शिक्षा हासिल गर्न योग्य बनाउने ।
- माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच तथा सहभागीता सुनिश्चित गर्ने
- माध्यमिक शिक्षाको सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार गर्ने
- विद्यालयहरूको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण बालमैत्री, समावेशी, र सुरक्षित बनाउने
- शासकीय तथा व्यवस्थापकीय प्रबन्धमा सुधार ल्याउने

३.३.६ रणनीतिहरू

- विद्यालयहरूको नक्साङ्कन गर्ने,
- सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्न विद्यालयहरूको पुनर्वितरण, समायोजन तथा स्थापना गर्ने,
- निःशुल्क माध्यमिक शिक्षामा पहुँच अभिवृद्धि गर्ने,
- माध्यमिक तहमा खुद भर्नादर र टिकाउदर बढाउने,
- विद्यार्थी प्रोत्साहन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ,
- वैकल्पिक माध्यमका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- सबै विद्यालयमा न्यूनतम सिकाइ वातावरण सुनिश्चित गर्ने,
- माध्यमिक तहमा दक्ष विषय शिक्षकको व्यवस्था गर्ने,
- शिक्षक पेसागत विकास तथा सहयोगको व्यवस्था गर्ने,
- शिक्षकहरूका लागि अभिप्रेरणाका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने,
- शिक्षण सिकाइ पद्धतिमा सुधार गर्ने,
- हरेक विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि विस्तार गर्ने,
- विद्यालयहरूलाई प्रकोप, सङ्कट तथा महामारीलगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील बनाउने,
- विज्ञान विषय अध्ययनका लागि विद्यार्थीहरूलाई आकर्षित गर्न पूर्वाधार सहितको व्यवस्था गर्ने ,
- सक्षम र उत्प्रेरित प्रअको व्यवस्था गर्ने,
- आवधिकरूपमा सिकाइको मूल्याङ्कन गरी विद्यार्थीको सिकाइमा जवाफदेही हुने प्रणाली विकास गर्ने।

३.३.७ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

<u>उपलब्धिः</u>

माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित भई सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार हुने ।

<u>प्रमुख नतिजाः</u>

- सबै बालबालिकाहरूलाई निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको पहुँच सुनिश्चत भई खुद भर्ना तथा टिकाउ दरमा वृद्धि हुने,
- सबै माध्यमिक विद्यालयले आधारभूत मापदण्ड पूरा गरेको हुने,
- माध्यमिक शिक्षाको सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा अभिवृद्धि हुने,
- पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीको उपलब्धता, उत्प्रेरित शिक्षकको व्यवस्थापन, प्रविधिको समुचित प्रयोग, र उचित सिकाइ वातावरणको निर्माण भएको हुने,
- माध्यमिक शिक्षा पूरा गर्ने बालबालिकाले न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेको हुने,
- माध्यमिक शिक्षाको भर्ना, सहभागीता र सिकाइ उपलब्धिमा लैङ्गिक, भौगोलिक, सामाजिक तथा आर्थिक लगायतका समता सूचकमा सुधार हुने,
- माध्यमिक विद्यालयहरू प्रकोप, सङ्कट तथा महामारी लगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील हुने,
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको उपयोग भई विद्यार्थीको सिकाइमा सहयोग पुगेको हुने,
- माध्यमिक तहको शिक्षामा सुशासन कायम हुने,
- माध्यमिक तहमा गुणस्तरीय शिक्षा प्रवाह हुने।

मस्यौदा

माध्यमिक तहका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)				
			२०८०/८१	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५
१	निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने कानुन, कार्यविधि, निर्देशिकाहरू तयारी	पटक	१				
२	विद्लय सेवा क्षेत्रको सिमांकन गरी हरेक माध्यमिक विद्यालयको सेवा क्षेत्र एकिन गर्ने र सीमाङ्कन भित्रका बालबालिकाहरू भर्नाको सुनिश्चितताको लागि विद्यालयमा नक्साङ्कन, पुनर्वितरण तथा समायोजन र स्थापना	पटक	१				
३	माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सनिश्चित गर्न आवश्यकतानुसार बसको व्यवस्था तथा खुला तथा दुर शिक्षा लगायतका वैकल्पिक प्रवन्ध गर्ने	माध्यमिक विद्यालय		१	१	१	१
४	विद्यालयमा न्यूनतम भौतिक पूर्वाधार विकास (भवन तथा कक्षाकोठा, फर्निचर, खानेपानी, खेलमैदान, घेराबार, शौचालय)	माध्यमिक विद्यालय		१	१	१	१
५	प्रविधि तथा व्यवहारकुशल सिपहरूको एकीकरण तथा विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धी शिक्षक क्षमता विकास	शिक्षक प्रतिशत	२०	२०	३०	३०	
६	विव्यस, शिअसङ्घ पदाधिकारीहरूको क्षमता विकास र अभिमुखीकरण	प्रतिशत	२५	३०	३०	१५	

७	विद्यालय शिक्षालाई प्रकोप, सङ्कट तथा महामारी लगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील बनाउने आकस्मिक व्यवस्थापन योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन	स्थानीय तह	१					१	१	स्थानीय तह
८	सिकाइका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधि लगायतका प्रविधिको प्रयोगमा वृद्धि गर्न आवश्यक संरचना, सामग्री तथा क्षमता विकास	विद्यालय प्रतिशत	२०	३०	३०	२०		१००		सङ्घ र स्थानीय तह
९	विभिन्न किसिममा अपाङ्गता भएका विद्यार्थीलाई सहयोग	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ तथा स्थानीय तह
१०	निःशुल्क शिक्षाको सुनिश्चितताको लागि पाठ्यपुस्तक	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	
११	आर्थिक रूपमा विपन्नका लागि ड्रेस तथा स्टेशनरी सहयोग र छात्रवृत्ति	विद्यार्थी सङ्ख्या	५०	५०	५०	५०	५०	२५०	३५०	
१२	सिकाइ सामग्री तथा विद्यालय व्यवस्थापन तथा सञ्चालन अनुदान	माध्यमिक विद्यालय	४	४	४	४	४	४	८	
१३	कक्षाकोठामा आधारित मूल्याङ्कनलाई शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा एकीकृत गर्ने गरी सुधार तथा प्रयोग	विद्यालय	४	४	४	४	४	४	८	

३.४ प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम

३.४.१ परिचय

सुरुवातका दिनहरूमा साधारण शिक्षातर्फ जोड दिइए तापनि बिस्तारै प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिमका क्षेत्रमा जोड दिन थालिएको छ । कृषि, भेटनरी, सव ओभरसियर, इन्जिनियरिङ, चिकित्सा विज्ञान, कम्प्युटर लगायतका क्षेत्रमा दक्ष जनशक्तिको माग उच्च रहेको छ । प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षाका अवसरहरूमा सबै लिङ्ग, अपाङ्गता, गरिबी, सीमान्तकृत आर्थिक सामाजिक रूपले पछि परेको समुदाय लगायतका सबै वर्गको समतामूलक पहुँच, सहभागीता र सिकाइ उपलब्धिमा सुधार गर्दै श्रम बजारसग आबद्ध गर्नुपर्ने देखिन्छ ।वि. सं. २०७२ को संविधान सँगसँगै "समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली" भन्ने राष्ट्रिय आकाङ्क्षा पूरा गर्नका लागि राष्ट्रिय योजना आयोगले नौ ओटा राष्ट्रिय लक्ष्य अन्तर्गत उच्च र दिगो उत्पादन तथा उत्पादकत्व तय गरेको र त्यसको लागि गुणस्तरीय प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको विस्तारमा जोड दिएको देखिन्छ । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ मा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षालाई विद्यालय शिक्षाको तल्लो तहदेखि नै समेट्ने प्रयास गरिएको छ ।
सन् २०१५ मा संयुक्त राष्ट्र सङ्घले सन् २०३० सम्ममा हासिल गर्ने गरी निर्धारण गरेको दिगो विकास लक्ष्यले पनि प्रत्येक व्यक्तिलाई गरी खाने शिक्षामा समावेशी, समतामूलक र समन्यायिक ढङ्गमा दिने अवसरलाई व्यापक बनाउन जोड दिएको छ।

३.४.२ वर्तमान अवस्था

प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्को पछिल्लो तथ्याङ्क अनुसार नेपालमा ५७ ओटा आङ्गिक पोलिटेक्निक शिक्षालयहरू, १७ ओटा साझेदारीमा सञ्चालित पोलिटेक्निक शिक्षालयहरू, ४३४ ओटा सामुदायिक विद्यालयमा प्राविधिक शिक्षा, ४२९ ओटा सम्बन्धन प्राप्त शिक्षालयहरू र ५८७ प्राविधिक एस.एल.सी. तहका कार्यक्रम र ६१४ डिप्लोमा तहका कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेका छन् (प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिम एकीकृत बार्षिक प्रतिवेदन, २०७६) । यस पालिकामा १ ओटा सामुदायिक विद्यालयमा डिप्लोमा कम्प्यूटर इञ्जिनियरिङ सञ्चालनमा रहेको छन् ।
राष्ट्रिय परिक्षा बोर्ड अन्तर्गत सञ्चालीत डिप्लोमा कम्पयूटर विज्ञानमा ६० जना विद्यार्थीहरू अध्ययनरत रहेका छन । छोटो अवधिका व्यवसायिक र सिपमूलक तालिमहरू पालिकाकै अगुवाइमा सञ्चालन हुने गरेका छन् ।

३.४.३ लक्ष्य

उत्पादनशील जनशक्तिलाई आवश्यकताअनुसारका व्यावसायिक तथा पेसागत क्षेत्रहरूमा पर्याप्त दक्षता हासिल हुने गरी सिपमूलक शिक्षा र तालिम उपलब्ध गराई जनताको आर्थिक स्तरमा सुधार ल्याउने ।

३.४.४ उद्देश्य

- प्राविधक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा सिप विकासमा पहुँच अभिवृद्धि गर्ने
- स्थानीय तहमा प्राविधक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा सिप विकासका अवसर सृजना गर्न संयन्त्र विकास गर्ने
- प्राविधक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा सिप विकासका अवसरहरूलाई सान्दर्भिक, उपयोगी र गुणस्तरीय बनाउने

३.४.५ रणनीतिहरू

- स्थानीय तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपको अवसर सृजना गर्ने
- बहुप्राविधिक शिक्षालय/तालिम केन्द्रहरूको स्थापना, सञ्चालन, तथा नियमन गर्ने
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपको गुणस्तर, प्रभावकारिता र पहुँच बढाउनको निम्ति सरोकारवालाहरूसँग समन्वय गर्ने
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपको क्षेत्रमा सक्षम जनशक्ति तयार गर्ने
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपमा व्यापार तथा उद्योग क्षेत्रको सहभागीता बढाउन प्रोत्साहन गर्ने
- आय आर्जन गर्ने खालका क्रियाकलापको माध्यमबाट आत्म निर्भर हुनको निम्ति संस्थागत क्षमता बढाउने
- पिछडिएका भौगोलिक क्षेत्र, महिला, आदिबासी/जनजाति, दलित, अपाङ्गताभएका नागरिक एवम् आर्थिक रूपले विपन्न समुदाय र वर्गको पहुँच बढाउन आवश्यक कार्यक्रमहरूको व्यवस्था गर्ने
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपका क्षेत्रहरू कृषि, उर्जा, पर्यटन, जलस्रोत, स्थानीय प्रविधि, सम्पदा र संस्कृति, खेलकुद, जलवायु परिवर्तन लगायतका क्षेत्रहरूमा केन्द्रित गर्न पहल गर्ने
- विद्यार्थीहरूलाई प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपका अवसर उपलब्ध गराउनका लागि सम्बन्धित संस्थाहरूसँग समन्वय तथा सहकार्य गर्ने
- स्थानीय तहमा सञ्चालित प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप प्रदायक संस्थाहरूको सञ्चालनमा आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउने

३.४.६ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

<u>उपलब्धिः</u>

उत्पादनशील जनशक्तिले आवश्यकता अनुसारका प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपका क्षेत्रहरूमा पर्याप्त दक्षता हासिल गरी उत्पादनशील, रोजगारी, स्व-रोजगारी र जीविकोपार्जनका क्षेत्रबाट आर्थिक स्तर सुधार गरेको हुने ।

<u>प्रमुख नतिजाः</u>

- स्थानीय तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपका क्षेत्रमा उत्पादनशील जनशक्तिले आवश्यकता अनुसारका प्राविधिक तथा व्यावसायिक सिपका क्षेत्रहरूमा पर्याप्त अवसर प्राप्त गरेको हुने ।
- स्थानीय तहमा बहुप्राविधक शिक्षालय/प्राविधक धारका माध्यमिक विद्यालयहरूको स्थापना भई सञ्चालन हुने
- स्थानीय तहमा सञ्चालित प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपका क्षेत्रमा सञ्चालित संस्थाहरूबाट सञ्चालन हुने कार्यक्रमहरूको सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा अभिवृद्धि हुने
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपका क्षेत्रहरूलाई उत्पादन र आर्थिक उपार्जनसँग जोडिने
- स्थानीय स्तरमा रहेका परम्परागत सिपहरूको पहिचान, प्रमाणीकरण तथा प्रवर्धन हुने
- वैदेशिक रोजगारीबाट हासिल गरेको अनुभव र सिपको खोजी, प्रमाणीकरण तथा उपयोग हुने वातावरण सृजना हुने
- खोज, नवपर्वर्तन तथा उद्यमशीलतामा अभिवृद्धि भएको हुने
- उत्पादनशील, रोजगारी, स्व-रोजगारी र जीविकोपार्जनका अवसरमा वृद्धि हुने ।

- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा सिपका क्षेत्रमा सार्बजनिक, निजी तथा सामुदायिक सहभागीतामा लगानी अभिवृद्धि हुने

मस्यौदा

प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिमका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य(५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	जिम्मेवारी
			२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	जम्मा		
१	प्रयोगशाला व्यवस्थापन सहयोग	विद्यालय		२				२	२	सङ्घ र प्रदेशसँगको समन्वय र सहकार्यमा
२	विद्यालयमा प्राविधिक शिक्षा(बाली विज्ञान पशु विज्ञान सिभिल इञ्जिनियरिङ इत्यादि) कार्यक्रम सञ्चालन	विद्यालय	१	१	१			३	३	सङ्घ र प्रदेशसँगको समन्वय र सहकार्यमा
३	छोटो अवधिका सिपमूलक तालिमहरू सञ्चालन	ओटा	२	२	२	२	२	१०	१०	
४	प्राविधिक र व्यावसायिक शिक्षा सम्बन्धी पालिका स्तरीय नीतिको तर्जुमा	पटक		१				१	१	
५	युवालाई खोज र नवप्रवर्तनका लागि प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन	सङ्ख्या		१०	१०	१०	१०	४०	८०	
६	प्राविधिक शिक्षा अध्ययन गरेका युवाहरूलाई उद्यमशीलता विकासको लागि सहयोग	सङ्ख्या		५	५	५	१०	२५	५०	
७	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रदायक संस्थाहरूको अनुगमन, नियमन र व्यवस्थापन	पटक	१	१	१	१	१	५	१०	स्थानीय तह

३.५ अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ

३.५.१ परिचय

औपचारिक शिक्षा प्रणालीको संरचना भन्दा बाहिर मानव जीवनका लागि आवश्यक ज्ञान, सिप र प्रक्रियाको प्रशोधन गर्ने जीवनपर्यन्त अर्थात आजीवन सिकाइ प्रणाली अनौपचारिक शिक्षा हो । अनौपचारिक शिक्षाले समाजमा विद्यमान विभिन्न किसिमका समूहका लागि विभिन्न लक्ष्य बनाई सेवा प्रदान गर्दछ । निरक्षरका लागि साक्षरता, साक्षरका लागि साक्षरोत्तर, सिकाइ अवसरका लागि स्तरवृद्धि, शिक्षासँग सिप र आम्दानी जोड्दै शिक्षित समाजको विकासका लागि अनौपचारिक एवम आजीवन शिक्षाले काम गर्दछ ।
संविधानले सुनिश्चित गरेको शिक्षा पाउने, हक, राष्ट्रिय शिक्षा नितिले अवलम्बन गरेको सिद्धान्त, दिगो विकासका लक्ष्य ४ तथा आवधिक योजनाले अपेक्षा गरेको ,प्रत्येक नागरिकले शिक्षा पाउने हकको कार्यान्वयन गर्न औपचारिक शिक्षासँगै अनौपचारिक शिक्षा प्रणालीले योगदान गर्दछ । सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइ अवसर दिगो विकासको मूल मर्म रहेकोले विगतको साक्षरताका कार्यक्रमबाट साक्षर बनेका नवसाक्षरहरूका लागि मागमा आधारित निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइ अवसर उपलब्ध गराउनुपर्दछ । विशेष गरी शिक्षाको औपचारिक संरचनाबाहिर ठूलो सङ्ख्यामा रहेका युवा, महिला र प्रौढहरूका लागिकार्यमूलक साक्षरता, आयआर्जन, समूह साझेदारी प्रविधि साक्षरता लगायतका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सकिन्छ ।
राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले नेपाललाई पूर्ण साक्षर मुलुक बनाई अनौपचारिक, वैकल्पिक, परम्परागत र खुला शिक्षाका माध्यमबाट आजीवन सिकाइ संस्कृतिको विकास गर्नु, सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि गुणस्तरीय शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित गरी जीवनपर्यन्त शिक्षाका माध्यमबाट मर्यादित जीवनयापन गर्न सक्षम र प्रतिस्पर्धी नागरिक तयार पार्ने उद्देश्य निर्धारण गरेको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइको जिम्मेवारी स्थानीय तहलाई प्रदान गरेको छ । सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी मापदण्ड, २०७८ जस्ता नीतिगत व्यवस्था गरिएको छ ।

३.५.२ वर्तमान अवस्था

२०७२ मा नुवाकोट जिल्ला नेपालको २० औं साक्षर जिल्ला घोषणा भइसकेको छ । यस पालिकामा ३ ओटा सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । शिक्षाको अवसरबाट वञ्चित भएका, गरिबीको चपेटामा परेका समुदायका विभिन्न व्यक्तिहरूको आवश्यकतामा आधारित आयआर्जन कार्यक्रम, सीपमूलक कार्यक्रम, चेतनामूलक कार्यक्रम र पुस्तकालय सञ्चालन गर्ने उद्देश्य सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको रहेको छ। केन्द्रले आयआर्जनका लागि समूह गठन तथा परिचालन तथा पुस्तकालय व्यवस्थापनको काम गरिरहेको छ। लिखु गाउँपालिकाको साक्षरता दर ७१.६ प्रतिशत रहेको छ । जस्मा महिला साक्षरता दर ६२.५ प्रतिशत र पुरूषको साक्षारता दर ८१.५ प्रतिशत (NPH Census 2021) रहेको छ। यसकारण लिखुमा अनौपचारिक शिक्षाका कार्यक्रमहरू तय गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

चुनौती र अवसर

- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूलाई क्रियाशील रूपमा परिचालन गर्ने,
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्र, विद्यालय, स्थानीय गैर सरकारी सङ्घसंस्थाहरू, नागरिक समाज, सञ्चार माध्यम, अभिभावक परिचालन गरी साक्षरता स्थिति बढाउने,

- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रलाई समयसापेक्ष सिकाइ आवश्यकता सम्बोधन गर्न सक्ने बनाउने,
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी मापदण्ड २०७८ लाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने,
- मौलिक तथा परम्परागत ज्ञानमा आधारित सामग्री विकास गर्ने,
- महिलाहरूको साक्षरता प्रतिशत वृद्धि गर्ने।

३.५.३ लक्ष्य

- सबै निरक्षरहरू पूर्ण साक्षर भई नागरिकको जीवनस्तरमा सुधार हुने

३.५.४ उद्देश्य

- सबै नागरिकका लागि समावेशी तथा समतामूलक साक्षरता र आजीवन सिकाइका अवसर सुनिश्चित गर्ने
- औपचारिक, अनौपचारिक तथा अरितिक्त शिक्षाबिच अन्तरसम्बन्ध स्थापित गर्ने
- आजीवन सिकाइ संस्कृति सापेक्ष अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइका लागि संस्थागत सुदृढीकरण गर्ने
- स्थानीय तहलाई पूर्ण साक्षर पालिका घोषणा गर्ने

३.५.५ रणनीतिहरू

- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूको समायोजन, पुनर्संरचना तथा पनर्वितरण गरिने
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्र, विद्यालय, स्थानीय गैर सरकारी सङ्घ संसथाहरू, नागरिक समाज, सञ्चार माध्यम, अभिभावक परिचालन गरी साक्षरता तथा साक्षरोत्तर कक्षाहरू सञ्चालन गरिने
- सिकारुका आवश्यकताअनुसार तहगत पाठ्यक्रम, सिकाइ मोडुलहरू र भाषिक विवधता अनुरूपका सामग्रीको प्रयोग गरिने
- सरोकारवालाहरूसँगको समन्वय, सहकार्य र साझेदारीमा अनौपचारिक प्रौढ विद्यालय, वैकल्पिक, खुला तथा परम्परागत विद्यालयहरूको सुदृढीकरण गरिने
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रलाई आधारभूत सुविधा सम्पन्न विद्युतीय पुस्तकालय, सामुदायिक सूचना केन्द्र, एफ.एम. सञ्चालन र सेवा प्रवाह गर्ने बहुउद्देश्यीय संयन्त्रका रूपमा सुदृढीकरण गरी समावेशी एवम् समतामा आधारित आजीवन सिकाइको थलोका रूपमा विकास गरिने

३.५.६ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

<u>उपलब्धिः</u>

सबै नागरिकका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसर प्राप्त हुने

<u>प्रमुख नतिजाः</u>

- सबै नागरिकका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र आजीवन सिकाइका अवसरहरू प्राप्त हुने
- अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइको व्यवस्थापनका लागि आवश्यक संरचनागत व्यवस्था तयार भई सञ्चालन हुने
- सिकारूको आवश्यकताअनुसार जीवनपर्यन्त सिकाइका सामग्रीहरू कार्यान्वयन हुने
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्र आजीवन सिकाइको केन्द्रका रूपमा विकास हुने

मस्यौदा

- अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइबाट आर्जित ज्ञान तथा सिपको पहिचान एवम् प्रमाणीकरण गरी समकक्षता प्रदान हुने
- अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइसम्बन्धी तथ्याङ्क अध्यावधिक हुने
- स्थानीय तह पूर्ण साक्षर घोषणा हुने

मस्यौदा

अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य(५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	जिम्मेवारी
			२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	जम्मा		
१	अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइ र यसका आगामी मार्ग सम्बन्धमा अवधारणागत स्पष्टताका लागि विज्ञ समूहबाट अवधारणा पत्र तयार गराई अभिमुखीकरण गर्ने	पटक	१					१	१	
२	निरक्षरहरूको विवरण सङ्कलन र आजीवन सिकाइका सरोकारवालाहरूको खण्डीकृत तथ्याङ्कहरूको डाटाबेस तयार गर्ने	पटक		१				१	१	सामुदायिक सिकाइ केन्द्र
३	सामुदायिक पुस्कालयको व्यवस्थापन गरी सामुदायिक सिकाइ केन्द्रसँग आवद्ध गर्ने	सङ्ख्या			१			१	१	सङ्घ
४	सामुदायिक केन्द्रमा सूचना तथा सञ्चारप्रविधि मैत्री उपकरणको व्यवस्था गर्ने	पटक		१				१	१	
५	कम्तिमा बाल कक्षा देखि कक्षा ३ सम्म अपाङ्गताको प्रारम्भिक पहिचान गर्ने	विद्यालय	✓	✓	✓	✓	✓			
६	सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा समन्वय संयन्त्र विकास गर्ने	तह	१					१	१	
७	सरकारी तथा गैर सरकारी निकाय तथा स्थानीय तहमा रहेका समुदायमा आधारित संस्थासँग साझेदारी र सहकार्य गर्ने	निरन्तर	✓	✓	✓	✓	✓			
८	अनौपचारिक प्रौढ विद्यालय, खुला विद्यालय लगायतका संस्थाहरूको स्थापना, संस्थागत विकास र सञ्चालनका लागि अनुदान उपलब्ध गराउने	ओटा		१	१			२	४	सङ्घ
९	जेष्ठ नागरिक, श्रमिक, गृहणी महिलाहरूका लागि आवश्यकतामा आधारित निरन्तर सिकाइ प्रवर्धन गर्ने	स्थानीय तह								

मस्यौदा

परिच्छेद- ४: अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्रहरू

४.१ पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री र मूल्याङ्कन

४.१.१ परिचय

शिक्षाको राष्ट्रिय, तहगत तथा कक्षागत उद्देश्यहरू परिपूर्ति गर्नका लागि सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण साधन पाठ्यक्रम हो । पाठ्यक्रमले राखेका उद्देश्यहरू पूरा गर्न पाठ्यक्रमका आधारमा तयार पारिने सामग्री पाठ्यसामग्री हो । समय सापेक्ष रूपमा पाठ्यक्रम परिमार्जन हुँदै जान्छ र परिवर्तित पाठ्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यक साधन तथा स्रोतको परिचालन गरी उल्लेख्य रूपमा कार्यान्वयनमा जोड दिइनेछ । शैक्षिक सत्र २०७७ देखि कक्षा १ मा लागु भएको एकीकृत पाठ्यक्रम अनुसार स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । गाउँपालिकाको आवश्यकताको विषयहरू समेटेर स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री तयार गरी कार्यान्वयनममा ल्याइने छ । शिक्षकहरूका लागि परिमार्जित पाठ्यक्रम अनुसार आवश्यक प्रबोधीकरण तालिम सञ्चालन गरी पाठ्यक्रमले निर्देशित गरेका उद्देश्यका आधारमा शिक्षण गराउने परिपाटीको विकास गरिनेछ ।

४.१.२ वर्तमान अवस्था

पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको संरचनाको निरन्तरतासँगै विद्यालय तहको पाठ्यक्रम विकास, सुधारतथा अद्यावधिक गर्ने क्रममै वि. सं. २०७६ मा नयाँ पाठ्यक्रम प्रारूप तयार भइ कार्यान्वयन गर्ने क्रममा २०७७ देखि कक्षा १ र ११ मा कार्यान्वन सुरु भई वि. सं. २०८० सम्ममा विद्यालय तहका सबै कक्षाहरूमा यो पाठ्यक्रम कार्यान्वयन भएको अवस्था छ ।

लिखु गाउँपालिकामा वि सं २०८१ देखि कक्षा १ देखि ८ सम्मको लागि स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याईँदै छ भने पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्ने प्रक्रियामै छ। पाठ्यक्रम तथा पाठ्पुस्तकको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि हालसम्म कक्षा १ देखि १० सम्म सबै विषय र कक्षा ११ र १२ का लागि अनिवार्य विषयका पाठ्यपुस्तक प्रदान गर्ने नेपाल सरकारले नि:शुल्क व्यवस्था मिलाएको छ । विभिन्न विषयका शिक्षक निर्देशिका तयार गरेको छ । पाठ्यक्रमलाई सान्दर्भिक र प्रभावकारी बनाउन कक्षा १- ३ मा अन्तर सम्बन्धित विषयवस्तुलाई एकीकृत गरिएको छ । विभिन्न भाषिक समुदायका बालबालिकाको लागि हालसम्म कक्षा १ देखि ५ सम्म विभिन्न २७ मातृभाषाका पाठ्यपुस्तक कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । प्रत्येक विषयमा विषयवस्तुको स्वरूप अनुसार विद्यार्थीलाई २५ देखि ५० प्रतिशत सम्म भारको प्रयोगात्मक कार्य , परियोजन कार्य वा सामुदायिक कार्य लगायतका व्यवहारिक अभ्यास गराउनु पर्ने व्यवस्था छ । परिवर्तित पाठ्यक्रम अनुसार शिक्षकलाई निश्चित अवधिमा शिक्षकको पेसागत विकास लालिम लिनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । परीक्षण र मूल्याङ्कन प्रणालीमा सुधार गरी आधारभूत तहसम्म निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन पद्धति अपनाइएको छ । सबै कक्षामा अक्षराङ्कन पद्धतिअनुसार नतिजा निकाल्ने परिपाटी अपनाइएको छ ।

चुनौतीहरू तथा अवसरहरू

पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि विषयगत शिक्षकको व्यवस्था गर्नु चुनौतीका रूपमा रहेको छ । त्यसैगरी स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री विकासका लागि क्षमता विकास गर्नु , सबै शिक्षकलाई नयाँ पाठ्यक्रमको अभिमुखीकरण गर्नु ,पाठ्यक्रमलाई समय अनुसार अद्यावधिक गर्नु पनि चुनौतीका रूपमा रहेका छन्

। अपाङ्गता, अनाथ असहाय भएका बालबालिकाको लागि अनुकूल पाठ्यसामग्रीको व्यवस्था गर्ने आदि पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक कार्यान्वयनका चुनौतीहरू पनि हाम्रा सामु छन् । माध्यमिक तहसम्म नि:शुल्क पाठ्यपुस्तकको व्यवस्था, शिक्षक निर्देशिकाको व्यवस्था , परीक्षा र मूल्याङ्कन प्रणालीमा सुधार, स्थानीय पाठ्यक्रम विकार तथा कार्यान्वयन मार्गदर्शन, २०७६ को निर्माण र कक्षा ३ सम्म एकीकृत पाठ्यक्रमको व्यवस्था, पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक कार्यान्वयनका अवसरहरू रहेका छन् ।

४.१.३ लक्ष्य

पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट विद्यार्थीहरूमा जीवनोपयोगी ज्ञान,सिप र अभिवृत्तिको विकास भई सक्षम, सृजनशील र प्रतिस्पर्धी नागरिक तयार हुने

४.१.४ उद्देश्य

- पाठ्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु
- पाठ्यक्रम विकास तथा परिमार्जनका लागि पृष्ठपोषण दिनु
- सिकाइलाई दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित गराउनु
- पाठ्यक्रममा आधारित शिक्षण सिकाइद्वारा स्थानीय र आधुनिक विश्वपरिवेश अनुसार सिकारुमा ज्ञान, सिप र व्यवहार विकासमा सहजीकरण गर्नु
- सिकारुका सिकाइ समस्याको समाधान उन्मुख निरन्तर, आवधिक तथा स्तरीकृत मूल्याङ्कन पद्धतिको कार्यान्वयन गर्नु
- स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्नु

४.१.५ रणनीतिहरू

- राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ र तदनुसारका पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन गरिने
- विकास गरिएका पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीलाई सम्बन्धित शिक्षक तथा सरोकारवालहरूलाई प्रबोधीकरण गरिने
- पाठ्यक्रम कार्यान्वयनका लागि अत्यावश्यक संरचनागत तथा पेसागत सक्षमता अभिवृद्धि गरिने
- विपद् , महामारी तथा सङ्कटको अवस्थामा वैकल्पिक विधिबाट शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गरिने
- शिक्षकका लागि शिक्षक निर्देशिकातथा स्रोत सामग्री तथा विद्यार्थीका लागि सिकाइ सामग्री, स्वाध्यायन तथा सन्दर्भ सामग्रीहरू उपलब्ध हुने व्यवस्था गरिने
- शिक्षकको पेसागत सक्षमता विकास गरिने
- सहभागीतामूलक, अन्तरक्रियात्मक, खोजमूलक एवम् समस्या समाधान केन्द्रित शिक्षण विधिको प्रयोगलाई संस्थागत गरिने
- माध्यम भाषाका रूपमा आवश्यकताअनुसार मातृभाषा, स्थानीय भाषा, बहु भाषा प्रयोग गरिने
- विद्यालमा आधारित सहयोग पद्धति विकास गरिने
- सहपाठी सिकाइ समूह गठन गरी कमजोर सिकाइ क्षमता भएका बालबालिकालाई सहयोग गर्ने व्यवस्था मिलाईने
- स्थानीय तथा मातृ भाषाको पाठ्यक्रम र पाठ्य सामग्रीको विकास तथा प्रयोगलाई व्यवस्थित गररिने

- विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिलाई शिक्षकको वृत्ति विकाससँग आबद्ध गरी पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने वातावरण सृजना गरिने

४.१.६ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

<u>उपलब्धिः</u>

पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट दैनिक जीवनका लागि आवश्यक आधारभूत सक्षमतासहित सृजनशील, सकारात्मकसोच भएको, निरन्तर सिकाइप्रति प्रतिबद्ध र रोजगारउन्मुख नागरिक तयार हुने

प्रमुख नतिजाः

- पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन प्रभावकारी रूपमा भएको हुने
- पाठ्यक्रम विकास तथा परिमार्जनका लागि पृष्ठपोषण उपलब्ध हुने
- सिकाइलाई दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित हुने
- पाठ्यक्रममा आधारित शिक्षण सिकाइद्वारा स्थानीय र आधुनिक विश्वपरिवेश अनुसार सिकारुमा ज्ञान, सिपर व्यवहार विकासमा सहजीकरण भएको हुने
- सिकारुका सिकाइ समस्याको समाधान उन्मुख निरन्तर, आवधिक तथा स्तरीकृत मूल्यङ्कन हुने
- स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री निर्माण तथा कार्यान्वयन हुने

मस्यौदा

पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री र मूल्याङ्कनका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

क. स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य(५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	जिम्मेवारी
			२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	जम्मा		
१	पाठ्यक्रम अभिमुखीकरण	सङ्ख्या	३०	३०				६०	१००	स्थानीय तह,शिविसइ
२	शिक्षक तालिम र पुनर्ताजगी तालिम	सङ्ख्या	४०	४०	४०	४०	४०	२००	३००	स्थानीय तह, शिक्षा तालिम केन्द्र
३	शिक्षक पेसागतसहयोग	निरन्तर	✓	✓	✓	✓	✓			स्थानीय तह,मानव संसाधन केन्द्र
४	कक्षाकोठामाआधारित विद्यार्थी मूल्याङ्कन	निरन्तर	✓	✓	✓	✓	✓			विद्यालय
५	आवधिक मूल्याङ्कन	पटक	३	३	३	३	३	१५	३०	विद्यालय
६	डिजिटल सामग्रीको प्रयोग	ओटा	६	५	७	८	८	३२	६०	विद्यालय
७	सूचना प्रविधिको प्रयोग	निरन्तर	✓	✓	✓	✓	✓			विद्यालय
८	निःशुल्क पाठ्यपुस्तक	निरन्तर	✓	✓	✓	✓	✓			विद्यालय
९	स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण तथा कार्यान्वयन	निरन्तर	✓	✓	✓	✓	✓			स्थानीय तह, विद्यालय
१०	माध्यम भाषाको रूपमा मातृभाषाको प्रयोग									
११	सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन		✓	✓	✓	✓	✓			

१२	पढाइ मैत्री शैक्षणिक सामग्री खरिद, सङ्कलन, निर्माण तथा प्रयोग जस्तै: विसङ्केतन किताब, ठूलो किताब, बाह्रखरी चार्ट, वर्ण तथा झ्याले पत्ती, शब्द चित्र पत्ती र अन्य सामग्रीको व्यवस्था	सबै विद्यालयका कक्षा १ देखि ३	१६	१६	१६	१६	१६			
१३	सबै बालबालिकालाई पाठ्यपुस्तक तथा अभ्यास/कार्य पुस्तिकाको उपलब्धता	विद्यार्थी	✓	✓	✓	✓	✓			
१४	स्थानीय पढाइ सामग्री र अन्य शैक्षणिक सामग्री निर्माण तथा प्रयोग	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै			
१५	शिक्षण कार्यमा उपयोगी सामग्री जस्तै : पाठ्यक्रम, शिक्षक निर्देशिका लगायत सन्दर्भ सामग्रीको उपलब्धता	पटक	१	१	१	१	१	५	१०	

मस्यौदा

४.२ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास

४.२.१ परिचय

शिक्षक ज्ञान, सीप, सभ्यता र संस्कारले भरिएका व्यक्तित्व हुन । शिक्षकहरूलाई जति उत्प्रेरित र कार्यप्रति आकर्षित गर्न सक्यो उति नै देशको शिक्षा प्रणालीले काँचुली फेर्न सक्छ । शिक्षकहरूको सेवा, शर्त, सुविधा र वृत्तिविकासको बाटो अझै सशक्त र व्यवहारिक बनाई अगाडि बढ्नु सान्दर्भिक देखिन्छ । विद्यालयहरूमा शिक्षकको दरबन्दी मिलान, द्वन्द्व, तनाव व्यवस्थापन, समय व्यवस्थापन जस्ता पक्षमा ध्यान दिई विद्यालयको सर्वपक्षीय विकास गर्न शिक्षक व्यवस्थापन र विकासमा जोड दिनु अत्यावश्यक छ ।
शिक्षाको गुणस्तर सुधारका लागि शिक्षक व्यवस्थापनको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । गुणस्तरीय शिक्षाका लागि शिक्षक योग्य व्यावसायिक रूपमा दक्ष पेसाप्रति उत्प्रेरित, समर्पित, प्रतिवद्ध र विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही हुन आवश्यक छ । शिक्षकमा भएको विषयवस्तुको पर्याप्त ज्ञान शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालनमा दक्षता र नमुना व्यक्तित्व प्रदर्शनले विद्यार्थीहरूको सिकाइमा सकारात्मक प्रभाव पार्दछ । सबै तहको शिक्षामा योग्य दक्ष समर्पित र अभिप्रेरित शिक्षकहरूको व्यवस्थापनबाट नै शिक्षाको गुणस्तर सुनिश्चित गर्न सकिन्छ । यसका लागि शिक्षक व्यवस्थापन र विकास प्रभावकारी हुन आवश्यक छ ।

प्राथमिक तहमा विद्यार्थी सङ्ख्याको आधारमा र निम्न माध्यमिक तथा माध्यमिक तहमा विषय गत रूपमा विद्यमान मापदण्ड १ :४५ शिक्षक विद्यार्थी अनुपात कायम गरिएको छ । शिक्षा ऐन तथा नियमावलीले आधारभूत तहमा कम्तीमा ७ दरबन्दी र माध्यमिक तहमा १२ दरबन्दी हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

नेपालमा विगतदेखि हालसम्म सञ्चालित विभिन्न शिक्षा योजना , परियोजना तथा कार्यक्रमहरूले कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइमा सुधार ल्याई शिक्षाको स्तर वृद्धि गर्न जोड दिएका छन् । यसको फलस्वरूप विद्यालयको शिक्षण सिकाइलाई विद्यार्थी केन्द्रित बनाउने , प्रविधिको प्रयोग गरी शिक्षण गर्ने, बालमैत्री सिकाइ वातावरण सिर्जना गर्ने जस्ता केही प्रयास भएका छन् । विद्यालय क्षेत्र विकास योजना अवधिमा कक्षाकोठाको शैक्षणिक अभ्यास वा क्रियाकलापलाई विद्यार्थी केन्द्रित बनाउन शिक्षकको क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका छन् । यस अवधिमा शिक्षक पेसागत विकास प्रमाणीकरण तालिम, छोटो अवधिको मागमा आधारित तालिमहरू सञ्चालन गरी शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा सुधार ल्याउन प्रयत्न गरियो ।

पेसागत रूपमा सक्षम ,दक्ष र अभिप्रेरित शिक्षकवाट नै कक्षाकोठाको शिक्षणसिकाइमा सुधार आउन सक्छ । यसका लागि शिक्षकलाई पेसागत विकासका अवसरहरू उपलव्ध हुन आवश्यक छ । शिक्षकको पेसागत विकासका लागि विभिन्न तौर तरिकाहरू छन् । शिक्षक तालिम, कार्यशाला , सेमिनार कन्फ्रेन्स , कार्यमूलक अनुसन्धान , शिक्षकहरूको सिकाइ समूह , अवलोकन भ्रमण, मेन्टरिङ आदि अवसरबाट शिक्षकको पेसागत विकास सम्भव छ ।

यस योजनामा शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि शिक्षण पेसालाई रोजाइको पेसाको रूपमा विकास गर्न शिक्षकहरूलाई सूचना प्रविधि , प्रधानाध्यापक तथा लेखापालहरूलाई विद्यालयमा गरिने लेखा व्यवस्थापन , सार्वजनिक खरिद र जिन्सी व्यवस्थापन , शिक्षकहरूलाई पेसागत विकासका विभिन्न मोडालिटिका तालिम लगायतका कार्यक्रमहरूको आवश्यकता आँकलन गरिएको छ । कक्षाकोठाको शिक्षणसिकाइलाई गुणस्तरीय बनाउने शिक्षक सहयोग प्रणालीलाई सुदृढ बनाउने शिक्षक पेसागत विकासलाई प्रभावकारी बनाउने विद्यार्थीको

सिकाइप्रति शिक्षकलाई जिम्मेवार बनाउने कार्यलाई प्राथमिकता दिइएको छ । यसमा शिक्षक व्यवस्थापनको वर्तमान अवस्थाको विश्लेषणबाट चुनौतीहरूको पहिचान गरि शिक्षक व्यवस्थापन र विकासलाई प्रभावकारी बनाउने सम्बन्धमा यस कार्यक्रमका उद्धेश्य पूरा गर्नका लागि अपनाइने रणनीतिहरू कार्यक्रम कार्यान्वयनबाट हासिल हुने अपेक्षित नतिजा तथा मुख्यमुख्य क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू समावेश गरिएको छ ।

४.२.२ वर्तमान अवस्था

शिक्षक अध्यापन अनुमति पत्रका लागि परीक्षा सञ्चालन गर्ने , रिक्त दरबन्दीमा शिक्षक पदपूर्तिका परीक्षा सञ्चालन गरी नियुक्तिका लागि सिफारिस गर्ने र शिक्षक बढुवा सम्बन्धी काम शिक्षक सेवा आयोगले गर्दै आएको छ । आयोगबाट सिफारिस भई आएका शिक्षकहरूलाई नियुक्ति गरी पदस्थापन गर्ने कार्य स्थानीय तहहरूले गर्दै आएका छन् । यसै गरि अस्थायी वा करार शिक्षकको नियुक्ति गर्ने , शिक्षकको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्ने कार्य स्थानीय तहले गर्दै आएका छन् । शिक्षकको पेसागत विकासका लागि नीति निर्माण गर्ने काम शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले , प्रमाणीकरण तथा कष्टमाइज्ड तालिम पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने र प्रशिक्षक तयार गर्ने कार्य शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास कन्द्रले र शिक्षकको क्षमता अभिवृद्धिका लागि तालिम सञ्चालन गर्ने काम प्रदेश शिक्षा तालिम केन्द्रहरूले गर्दै आएका छन् ।

लिखु गाउँपालिकामा हाल सञ्चालनमा रहेका बालबिकास केन्द्रका १७, प्राथमिक तहका ६३, आधारभूत तहका १६, माध्यमिक तहका २०, उच्च माध्यमिकमा ६ गरी जम्मा १२२ जना सङ्घीय अनुदानबाट तलब भत्ता र गाउँपालिकाबाट ५ गरी जम्मा १२७ जना शिक्षकहरूले अध्यापन गरिरहेका छन् ।

४.२. २.१ शिक्षक तयारी

समाजमा सदाचार, सुशासन र सकारात्मक धारणाको विकास गराउन शिक्षकको अहम् भूमिका रहेको हुन्छ । शिक्षकहरू एक सामान्य बौद्धिक व्यक्तिमात्र नभएर सामाज र राष्ट्र परिवर्तनका हस्ती पनि हुन । शिक्षकहरू सक्षम र पेसाप्रति लगनशील भएको खण्डमा मात्र शिक्षाले गति पाउन सक्दछ। शिक्षकहरूले विद्यालयमा काँचो माटोको रूपमा रहेका बालबालिकालाई जीवनोपयोगी ज्ञान दिएर प्राज्ञिक व्यक्ति निर्माणका लागि अमूल्य योगदान प्रदान गर्दछन् । यस्ता शिक्षक तयार गर्न छोटो समयमा थोरै लगानीले सम्भव छैन । अधिक लगानी र लामो समयको अन्तरालमा उत्पादित जनशक्तिलाई व्यवस्थित बनाउन सकेको खण्डमा मात्र शिक्षाले गति लिन सक्दछ । लिखु गाउँपालिकाले शिक्षक तयारीका लागि देहाय बमोजिमका कार्यनीतिहरू अवलम्बन गर्नेछ :

१. आवश्यकताअनुसार स्थानीय भाषा र संस्कृतिको ज्ञान भएका व्यक्तिहरूलाई शिक्षण पेशामा आकर्षित गरिनेछ ।
२. शिक्षकको १५ दिने TPD तालिमलाई कक्षा कोठामा प्रयोग गर्न प्रेरित गरिनेछ।
३. शिक्षकको वृत्ती विकासलाई विशेष ध्यान दिइनेछ।
४. विद्यालय शिक्षाका उत्कृष्ट विद्यार्थीहरूलाई शिक्षा क्षेत्रका विषयहरू पढ्न अग्रसर गराईनेछ।
५. समयसमयमा विज्ञापन खोली योग्य, दक्ष र क्षमतावान् व्याक्ति छनौट गरी शिक्षक नियुक्त गरिनेछ ,
६. सङ्घीय सरकाबाट दरबन्दी थप दरबन्दी प्राप्त नभएसम्मका लागि गाउँपालिकाले खुला प्रतिस्पर्धाबाट स्वयंसेवक शिक्षक छनौट गरी परिचालन गरिनेछ।

४.२. २.२ शिक्षण पेसामा आकर्षण र नियुक्ति

वर्तमान समयमा नेपालमा खुला प्रतिस्पर्धाको माध्यमबाट शिक्षक सेवा आयोगले शिक्षक नियुक्तिका लागि सिफारिस गरेसँगै शिक्षकहरूको पेशागत सम्मानमा पनि सहयोग पुगेको छ । वर्तमान समाजले पूजीलाई सर्वोत्कृष्ट साधनका रूपमा स्वीकारेर दक्ष र सक्षम व्यक्ति पलायन हुन थालेका छन् । यस्तो परिप्रेक्ष्यमा समयानुकूल जीवन निर्वाहका लागि आवश्यक सेवा सुविधा विस्तार गर्नु पनि शिक्षाण पेशाप्रति आकर्षण गराउने आधार हुनेछ । शैक्षिक गुणस्तर सुधारका लागि काम गरेबापत अतिरिक्त सेवा सुविधाले पनि शिक्षण पेशामा आकर्षण गर्न सकिन्छ ।

१. योग्य, क्षमतावान, आदर्श तथा चरित्रवान व्यक्तिलाई शिक्षक बन्न प्रेरित गरिनेछ ।
२. शिक्षकहरूलाई समय समयमा क्षमता विकासका कार्यक्रम सञ्चालन र राम्रा कामको अनुकरणको वातावरण सिर्जना गरिनेछ ।
३. शिक्षकहरूका लागि प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरी व्यक्तित्व विकासमा सहयोग गरिनेछ ।
४. शिक्षकहरूको बढुवा प्रक्रियामा चुस्त दुरुस्त बनाउन विद्यार्थीको नतिजासँग शिक्षकको कासमु जोडिनेछ ।
५. शिक्षकहरूको पेशागत मर्यादा कायम राख्न राम्रो कामको प्रशंसा गरिनेछ ।
६. शिक्षण गरेको विषयमा विद्यार्थीले प्राप्त गरेको सिकाइ उपलब्धिको आधारमा शिक्षकलाई थप सुविधा प्रदान गरिनेछ ।

४.२. २.३ शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप

विद्यार्थीको मस्तिष्क तब सक्रिय हुन्छ जब शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप प्रभावकारी हुन्छ । शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप कस्तो बानाउने भन्ने कुरा सम्बन्धित शिक्षकमा निर्भर हुन्छ भने प्राविधिक सहयोग विद्यालय र समुदायको रहेको हुन्छ।जबसम्म शिक्षकहरूमा अन्तरहृदयदेखि केहि गरूँ भन्ने भावनाको विकास हुँदैन तबसम्म विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा सुधार हुनसक्दैन। लिखु गाउँपालिकाले शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालनका लागि देहाय बमोजिमका कार्यनीतिहरू अवलम्वन गर्नेछ।

१. शिक्षकहरूममा अन्तरहृदयदेखि नै पेसा प्रतिको सम्मानभाव र जिम्मेवारी महसुस गराईनेछ।
२. विद्यार्थीको पूर्व क्षमतालाई आँकलन गरी रूची, क्षमता र लगावका आधारमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गरिनेछ ।
३. बालबालिकाको पठन सीप विकासका लागि विगतमा गरिएका तालिमलाई निरन्तरता दिइनेछ।
४. पाठ्यक्रमलाई मूल आधार बनाई पाठ्यक्रमको प्रबोधीकरण र कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता ल्याइनेछ।
५. स्थानीय स्रोत साधानको अधिकतम उपयोग गर्दै सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको शिक्षण सिकाइमा प्रयोग गर्न उत्प्रेरित गरिनेछ र आवश्यक तालिम तथा सहयोग प्रदान गरिनेछ ।
६. प्रत्येक विद्यार्थीहरूका लागि आवश्यक विज्ञान प्रयोगशाला, कम्प्युटर ल्याब, पुस्तकालय, इ- पुस्तकालय र सामुदायिक पुस्तकालयको थप विकास गरिनेछ ।
७. गरेर सिक्ने, प्रयोगात्मक, परियोजनामा आधारित सिकाइलाई प्रभावकारी रूपले कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ ।
८. कक्षा शिक्षण र विषयगत शिक्षण परम्पराको पूर्ण कार्यन्वयन गरिनेछ ।

४.२. २.४ शिक्षकको उत्तरदायित्त्व

शिक्षामा आएको नया परीवर्तन संस्थागत गर्न शिक्षक महत्त्वपूर्ण सहयात्री हुन् । शिक्षक शिक्षण पेसाको शीर्ष व्यक्ति हो । शिक्षकले आफ्नो पेशाप्रति निर्वाह गर्नुपर्ने सम्पूर्ण जिम्मेवारीको जस अपजस स्वयम्मा रहेको हुन्छ । शिक्षकले जति उत्तरदायित्व बहन गर्न सक्यो शिक्षा क्षेत्रले त्यति नै गति पाउने भएकाले शिक्षकको

उत्तरदायित्व अपरिहार्य पक्ष बन्दै गएको छ ।यस योजनाले शिक्षक उत्तरदायित्वका लागि निम्न कार्यनीति कार्यान्वयन गरिनेछ।

१. विधार्थीको सिकाइको लागि शिक्षकलाई जिम्मेवार वनाइनेछ।
२. विद्यार्थीको उपलव्धिका आधारमा शिक्षकको मुल्यांङ्कन गरिनेछ।
३. विद्यार्थीको सफलता रअसफलताको जिम्मेवारी सम्बन्धित सरोकारवालालाई दिइनेछ भने त्यसको नेतृत्व शिक्षकलाई दिइनेछ।
४. विद्यालयको चलअचल सम्पतिको संरक्षण र सामग्रीको उत्पादन र त्यसको प्रयोगको प्रभावकारिता मापन गर्न लगाइनेछ।
५. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन, विद्यार्थी अभिलेख तयार, विद्यार्थी प्रगतिको विवरण तयार, विषयगत शिक्षण योजनाको तयारी तथा प्रयोग गर्न लगाइनेछ।

४.२. २.५ शिक्षक सहयोग पद्धति

शिक्षक शैक्षिक परिवर्तनका अगुवा हुन् । शैक्षिक परिवर्तनमा नेतृत्वलाई सहयोग पुऱ्याउने नभएमा नेत्तृत्व असफल हुने र शिक्षा प्रणाली नै धरापमा पर्न सक्छ । त्यसैले शिक्षकलाई सहयोग पुर्‍याउन यस योजनाले निम्न कार्यनीति लागु गर्नेछ :

विद्यालयमा शिक्षकले भोग्नु परेका समस्याहरू छलफलबाट पत्ता लगाई तिनको निराकरण गर्न गाउँपालिकाबाट सहजीकरणको भूमिका नर्वाह गरिनेछ ।

१. शिक्षकहरूलाई पेशागत सहयोग गर्न प्रधानाध्यापक तथा आधारभूत तह इन्चार्जलाई थप जिम्मेवार वनाइनेछ।
२. सामाजिक,आर्थिक, राजनैतिक, सांस्कृतिक,नैतिक समस्याको पहिचान गरी निराकरण गरिनेछ ।
३. आवश्यकताअनुसार क्षमता विकास तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
४. सूचना सञ्चारका आधुनिक प्रविधिसम्बद्ध तालिमको व्यवस्था गरिनेछ ।
५. शिक्षा क्षेत्रका गुनासो सुनि आवश्यक पेशागत सम्मान र सहयोगको व्यवस्था गरिनेछ ।
६. शिक्षकहरूलाई नेपालका नमुना विद्यालय भ्रमणको व्यवस्था गरिनेछ ।
७. शिक्षा क्षेत्र सम्बद्ध प्राकृतिक प्रकोपहरूमा शिक्षकहरूको सुरक्षा गर्न आवस्यक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
८. विपद्को समयमा शिक्षा निरन्तरता सम्बन्धि तालिम दिइनेछ ।
९. मनोसामाजिक परामर्शको तालिम व्यवस्थापन गरिनेछ ।

४.२. २.६ शिक्षक क्षमता विकास कार्यक्रम

शिक्षक एक बहुआयामिक व्यक्तित्व हो। उसले एक क्षेत्र र विधाको ज्ञानले मात्र पेशागत दख्खल देखाउन सक्दैन त्यसै गरी एक समयको ज्ञानले सदाका लागि पर्याप्त हुन्छ भन्नु सर्वथा गलत कुरा हो । त्यसैले शिक्षकलाई समयानुकूल अद्यावधिक,जागरुक र समयसापेक्ष बनाउनु शिक्षक क्षमता विकास कार्यक्रमको उद्देश्य हो। शिक्षक क्षमता विकास कार्य गराउन यस गाउँपालिकाले निम्नानुसारका कार्यनीतिहरू लागु गर्नेछ ।

१. शिक्षा तालिम केन्द्र तथा अन्य संस्थाहरूले आयोजना गरेका पेसागत विकास तालिममा शिक्षकहरूलाई अनिवार्य सहभागी गराइनेछ र तालिममा सिकेका कुराहरू समूहमा आदानप्रदान गर्न लगाईनेछ।
२. गाउँपालिकास्तरीय क्षमता अभिवृद्धि तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।

मस्यौदा

३. पेसागत सहयोग पुऱ्याउने खालका सन्दर्भ सामग्री,पूरक सामग्री, सूचना प्रविधिमा आधारित सामग्रीको प्रयोग पक्षमा जोड दिइनेछ ।

४. विषयगत समस्याहरू सङ्कलन गरी सामूहिक निकास निकाल्ने विषयगत समिति गठन तथा अनुभव आदान प्रदान कार्यक्रम निरन्तर गरिनेछ ।

५. कुनै विद्यालयले गरेको असल अभ्यासको सम्मान गर्दै अन्य विद्यालयमा पनि विस्तार गरिनेछ ।

६. शिक्षकहरूमा सकारात्मक स्वच्छ प्रतिस्पर्धाको भावना विकास गराउन प्रतियोगितात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

७. राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा भएका शिक्षा क्षेत्रका नवीनतम् प्रविधिलाई शिक्षकको क्षमता विकास सम्बद्ध बनाउन विभिन्न तालिम, गोष्ठी र कार्यशाला सञ्चालन गरिनेछ ।

८. सूचना तथा प्रविधिको प्रयोग र व्यवस्थापन सीपको विकासमा जोड दिइनेछ ।

४.२.३ लक्ष्य

गुणस्तरीय शिक्षाका लागि योग्य, व्यावसायिक रूपमा दक्ष, पेसाप्रति उत्प्रेरित, समर्पित, प्रतिबद्ध र विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही शिक्षकको व्यवस्था सुनिश्चित हुने

४.२.४ उद्देश्य

- सक्षम शिक्षक आपूर्तिका लागि सङ्घ तथा प्रदेश सरकारसँग समन्वय गर्ने
- शिक्षक नियुक्ति र पुनर्वितरणलाई सुदृढ बनाउनु
- विषयवस्तुमा निपुण शिक्षकको सुनिश्चितता गर्नु
- सबै तहमा सक्षम, प्रतिबद्ध र अभिप्रेरित शिक्षकहरूको प्रबन्ध गर्नु
- सुपरिवेक्षण, शिक्षक तालिम, शिक्षक सक्षमता प्रारूपको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु
- शिक्षकको निरन्तर पेसागत विकासका अवसरहरूको सुनिश्चितता गर्नु

४.२.५ रणनीतिहरू

- शिक्षक विद्यार्थी अनुपातको आधारमा तहगत, क्षेत्रगत र विषयगतरूपमा शिक्षक दरबन्दी मिलान / पुनर्वितरण तथा थप गरिने
- रिक्त शिक्षक दरबन्दीको प्रक्षेपणका आधारमा शैक्षिक सत्रको पहिलो महिनामा शिक्षक नियुक्ति गरिने
- प्रत्येक ५ वर्षमा शिक्षकको निरन्तर पेसागत विकासका लागि शिक्षण सिप विकास सम्बन्धी सेवाकालीन तालिम अनिवार्य बनाईने
- स्थानीय तहमा शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणालीमार्फत् शिक्षकलाई निरन्तर पेसागत सहयोग उपलब्ध गराईने। यसका लागि स्थानीय तहमा विषयगत शिक्षक सञ्जाल, विज्ञ समूह गठन, शिक्षक सिकाइ समूह, स्रोत शिक्षक तथा अनुभवी शिक्षकबाट कोचिङ्ग तथा मेन्टोरिङ्ग पद्धतिको विकास गरी कार्यान्वयनमा ल्याइने
- शिक्षकको उपस्थिति, नियमितता र कार्यसम्पादनमा सुधार गरिने
- शिक्षक तथा प्रधानाध्यापकको वृत्ति विकासलाई विद्यार्थीको सिकाइ सुधारसँग सम्बन्धित गरी नतिजाप्रति जवाफदेही हुने पद्धतिको विकास गरिने
- शिक्षक नियुक्ति, सरूवा तथा तालिम र पेसागत विकामा सहभागीता गराउँदा विद्यार्थीको सिकाइमा कुनै अवरोध नहुने पद्धति विकास गरिने

४.२.६ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

<u>उपलब्धिः</u>

सक्षम र अभिप्रेरित शिक्षकको व्यवस्था भई विद्यार्थीको सिकाइमा सुधार हुने

<u>प्रमुख नतिजाः</u>

- राष्ट्रिय शिक्षक सक्षमता कार्यढाँचाको आधारमा शिक्षक तयारी, छनौट र पेसागत विकास हुने
- शिक्षक तयारीका कोर्सहरूमा पर्याप्त विषयगत तथा शिक्षण सिकाइसम्बन्धी सक्षमता विकास हुने
- शिक्षण पेसा थप प्रतिस्पर्धी र सम्मानित हुने
- पेसागत विकासका प्रावधानहरूको विस्तार र सुदृढीकरण हुने
- शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणालीमार्फत् निरन्तर पेसागत सहयोग प्राप्त हुने
- शिक्षकको उपस्थिति, शिक्षण विधितथा तौरतरिका र कार्यसम्पादनमा सुधार हुने
- शिक्षक विद्यार्थी अनुपातका आधारमा तहगत, क्षेत्रगत र विषयगत रूपमा शिक्षक दरबन्दी मिलान / पुनर्वितरण हुने
- शिक्षकको आपूर्ति नियमित रूपमा हुने
- शिक्षकको वृत्ति विकासका लागि परादर्शी, र वस्तुनिष्ठ आधारसहितको पद्धति स्थापित हुने

मस्यौदा

शिक्षक व्यवस्थापन र विकासका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य(५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	जिम्मेवारी
			२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	जम्मा		
१	असल अभ्यासको अवलोकन भ्रमण	पटक	१	१	१	१	१	५	१०	स्थानीय
२	कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन तथा सुविधा दिने ।	जना	५	५	५	५	५	५०	८०	स्थानीय
३	शिक्षण सिकाइमा पृष्ठपोषण प्राप्त गर्न परीक्षाको नतिजा विश्लेषण गर्ने ।	पटक	१	१	१	१	१	५	१०	स्थानीय
४	शिक्षक पेसागत सहयोग कार्यविधिका आधारमा सिकाइका लागि शिक्षकको इ सञ्जाल बनाउने	ओटा		१					१	
५	शिक्षकलाई परामर्श कार्य गर्न, अध्ययन अनुसन्धान, अनुगमन, सुपिरवेक्षणको लागि विज्ञ समूह परिचालन गर्ने	पटक	१	१	१	१	१	५	१०	सङ्घ, स्थानीय तह
६	शिक्षक मेन्टरिङ/कोचिङका लागि कार्यक्रम सञ्चालनका गरेर शिक्षक पेसागत सहयोग विकास गर्ने	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै			सङ्घ, स्थानीय तह
७	विद्यालय तथा पालिका स्तरमा प्रारम्भिक कक्षाका शिक्षकलाई पेसागत सहयोग गर्न शिक्षण सिकाइ समूह बैठक/घुम्ती बैठक सञ्चालन गर्ने	पटक	१०	१०	१०	१०	१०	५०	८०	स्थानीय तह तथा अन्य निकाय
८	आवश्यकताका आधारमा शिक्षक पेसागत सहयोग तालिम सञ्चालन गर्ने	जना	२५	२५	२५	२५	२५	१२५	१२५	सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह

९	शिक्षिक दरबन्दी मिलान तथा पुनर्वितरण	पटक		१				१	१	
१०	पालिकाले प्रअ र प्रअले शिक्षकहरूसँग करार सम्झौता मार्फत् सिकाइ उपलब्धिमा सुधार ल्याउने	पटक	१	१	१	१	१	५	१०	स्थानीय तह
११	विद्यालय तथा पालिका स्तरमा प्रारम्भिक कक्षाका शिक्षकलाई पेसागत सहयोग गर्न शिक्षण सिकाइ समूह बैठक/घुम्ती बैठक सञ्चालन गर्ने	पटक	२	२	२	२	२	१०	२०	
१२	कक्षा १ देखी ३ सम्म क्रमिक सिकाइ रणनीतिमा आधारित शिक्षण सिकाइ कार्य सञ्चालनका लागि तालिमको व्यवस्था	पटक	१	१				२	४	
१३	एकीकृत पाठ्यक्रमलाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नका लागि कक्षा १ देखि ३ सम्मका शिक्षकहरूलाई साक्षरता तथा गणितीय सिप एकीकृत तालिमको व्यवस्था	जना	३४	३४				६८	६८	
१४	स्थानीय पढाइ सामग्री र अन्य शैक्षणिक सामग्री निर्माणका लागि तालिम वा कार्यशालाको व्यवस्था	ओटा		१		१		२	४	
१५	एकीकृत पाठ्यक्रममा पठन तत्त्व तथा एकीकृत ढाँचासम्बन्धी पुर्नताजगी तालिमको व्यवस्था	पटक					१	१		
१६	प्रविधि मैत्री सिकाइका लागि टेलिभिजन, कम्प्युटर, इन्टरनेट लगायत प्रयोगका लागि तालिमको व्यवस्था	पटक			१			१		
१७	शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणाली विकास र कार्यान्वयन	सबै विद्यालय	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			
१८	शिक्षक पेसागत सहयोग सम्बन्धी प्रावधान कार्यान्वयन गर्नका लागि प्रणाली विकास गर्ने (जस्तै) प्रधानाध्यापक/ आधारभूत संयोजक/अनुभवी शिक्षक परिचालन	सबै विद्यालय र पालिकामा/ पटक	१		१		१	३	५	

	विज्ञ समूह गठन र परिचालन शिक्षक सिकाइ समूह गठन र परिचालन वैकल्पिक विधिको प्रयोग									
१९	शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणाली कार्यान्वयन गर्ने र निरन्तरताका लागि निम्न काम गर्ने शिक्षकलाई शिक्षण कार्य प्रभावकारी बनाउन प्राज्ञिक तथा प्राविधिक सहयोग पुऱ्याउने प्राविधिक सहयोगकर्ताका लागि तालिमको व्यवस्था गर्ने प्राविधिक सहयोगकर्ताबाट नियमित कक्षा अवलोकनको व्यवस्था गर्ने शिक्षकहरूको नियमित समीक्षा बैठक सञ्चालन, अन्तरक्रिया र छलफलको व्यवस्था गर्ने दिगो र प्रभावकारी रूपमा शिक्षकलाई पेसागत सहयोग प्रदान गर्नेप्रणाली विकास र निरन्तरताको सुनिश्चितता गर्ने	सबै विद्यालयमा	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			

मस्यौदा

४.३ शिक्षामा समता र समावेशीकरण

४.३.१ परिचय

प्राचीन युगमा मानिसहरूले देखेर अनि प्रत्यक्ष भोगेका व्यवहारबाट शिक्षा प्राप्त गर्थे । बिस्तारै समयको बदलिदो क्रमसँगै आफ्ना अग्रज, आश्रम , गुरू सन्त, महात्मा धर्मप्रचारक विभिन्न पुस्तक तथा ग्रन्थका श्रवणबाट प्राप्त गर्दै विभिन्न विद्यालय, विश्व विद्यालय ,पुस्तकालय सङ्ग्रहालय, रेडियो, टिभी, इन्टरनेट, कम्युटर , मोबाइल लगायत विभिन्न आधुनिक विद्युतीय उपकरणबाट प्राप्त गरिएको अवस्था छ । शिक्षालाई समय सुहाउँदो ढङ्गबाट प्रदान र ग्रहण गर्दै लैजानु पर्ने आजको टड्कारो आवश्यकता देखिन्छ ।

समावेशी शिक्षा भन्नाले शिक्षाको मूलधारबाट बञ्चित भई राज्यले चाहेको जनशक्ति उत्पादन गर्न नसकेको अवस्थामा शिक्षा प्रदान गर्नु भन्ने बुझिन्छ । सङ्कुचित अर्थमा अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई शिक्षामा सहभागीता भन्ने बुझिय तापनि व्यापक अर्थमा भौगोलिक, आर्थिक , सामाजिक , साँस्कृतिक , धार्मिक , शारिरिक, मानसिक तथा जातीय ढङ्गबाट उपेक्षित भन्ने बुझिन्छ। हाल विकसित परिवेश सँगै सडक बालबालिका अनाथ घरेलु हिंसा पीडित, द्वन्द पीडित, सहिद परिवार, बेपत्ता घाइते , अपाङ्गता सबै किसिमका बालबालिकालाई शिक्षामा सहभागीता र सुनिश्चितता भन्ने बुझिन्छ ।

४.३.२ वर्तमान अवस्था

गाउँपालिकाका अनाथ, घरेलु हिंसा पीडित, अपाङ्गता भएका सबै किसिमका बालबालिकालाई शिक्षाको मूलधारमा ल्याउनका लागि गाउँपालिकाले विभिन्न कामहरू गरिरहेको छ । छात्रवृत्ति, अपाङ्गमैत्री विद्यालय, बालमैत्री विद्यालय, दिवा खाजा लगायतका कामहरू गाउँपालिकाले गरिरहेको छ । तर पनि समावेशी शिक्षाको हकमा धेरै काम गर्न बाँकी छ । यस पालिकामा अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरू स्रोत विद्यालयको व्यवस्थापन हुन नसक्दा अहिले पनि शिक्षाको मूलधारमा पुग्न सकेको देखिदैन ।

विद्यालयमा शिक्षामा कमजोर वर्गको समतामूलक पहुँच र गुणस्तर सुनिश्चित गर्न, विशेष सुविधाको आवश्यकता पर्ने बालबालिकाहरूलाई सिकाइका लागि आवश्यक पर्ने सहयोग गर्ने प्रणाली प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु, सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूका लागि विशेष शिक्षाको सुनिश्चितता गर्नु, विद्यालयका पूर्वाधारहरूलाई छात्रामैत्री र अपाङ्गमैत्री बनाउनु र स्रोत कक्षाको सञ्चालन तथा व्यवस्थापनमा प्रभावकारीता अभिवृद्धि गर्नु यस क्षेत्रमा देखिएका मुख्य चुनौतीका विषयहरू हुन् ।

नेपालको संविधानमा कमजोर वर्गका बालबालिकाहरूलाई आधारभूत र माध्यमिक शिक्षामा नि:शुल्क तथा अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूलाई नि:शुल्क उच्च शिक्षा प्रदान गर्ने व्यवस्था छ । छात्रा र दलित एवम् सीमान्तकृत बालबालिकाहरूका लागि छात्रवृत्ति प्रदान गर्नु, विद्यालय एवम् कक्षाकोठामा विविधता व्यवस्थापनको पाटो सशक्त बन्दै जानु, गाउँपालिकाले कमजोर वर्गको शिक्षामा पहुँच पुर्याउनका लागि खेल्दै गरेको भूमिका, शिक्षक लगायत हरेक पेसामा आरक्षणको व्यवस्था लागु गरिनु आदि यस क्षेत्रका अवसरहरू हुन् ।

४.३.३ लक्ष्य

मस्यौदा

शिक्षामा आर्थिक, सामाजिक तथा शारीरिक रूपमा कमजोर बालबालिकाहरूको पहुँच अभिवृद्धि गरी उनीहरूलाई सशक्त, स्वतन्त्र र मर्यादित जीवनयापन गर्न सक्षम बनाउने

४.३.४ उद्देश्य

- महिला, दलित, जनजाति, अपाङ्गता भएका, कठिन भौगोलिक अवस्थामा रहेका, जोखिममा परेका, आर्थिक रूपले विपन्न, द्वन्द्व प्रभावित तथा सामाजिक कारणले बञ्चितिमा परेका व्यक्तिहरूलाई शिक्षामा पहुँच पुऱ्याउने
- लक्षित समूहका बालबालिकाहरूको सिकाइमा सहभागीता वृद्धि गरी गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने
- विविधता, समता एवम् समावेशी शिक्षाका मूल्य, मान्यता अनुकूल गुणस्तरीय सेवा प्रवाहगर्ने जनशक्तिको दक्षता र सक्षमता सुनिश्चित गर्ने
- शैक्षिक सुशासनका लागि विद्यमान संरचनालाई जवाफदेही बनाउने
- पाठ्यक्रम, पाठ्यसामग्री, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलगायत समग्र शैक्षिक प्रणालीमा विवधता, समता तथा समावेशीता अभिवृद्धि गरी विद्यालयलाई बालमैत्री बनाउने
- विद्यालयमा कुनै पनि प्रकारको विभेद, दुर्व्यवहार, हेपाइ नहुने सुनिश्चितता गर्ने

४.३.५ रणनीतिहरू

- घरधुरी सर्वेक्षण गरी बालबालिकाहरूको अवस्था तथा आवश्यकता पहिचान गरी सोअनुसार पहुँच र सहभागीताको प्रबन्ध मिलाइने
- सबै विद्यालयमा लैङ्गिक तथा अपाङ्गमैत्री भौतिक अवस्था तथा शैक्षिक वातावरणको विकास गरी विशेष लक्षित समूहका सबै बालबालिकाहरूलाई शिक्षा उपलब्ध गराइने
- आवश्यकतामा आधारित वैकल्पिक शिक्षा कार्यक्रमका विभिन्न नमूनाहरूको विकास गरी पहुँच सुनिश्चित गरिने
- आधारभूत तहमा बहु तथा मातृभाषामा सिकाइको अवसर प्रदान गरिने
- शिक्षण सिकाइमा स्थानीय भाषा, संस्कृति, भूगोल, इतिहास, ज्ञान तथा सिप समावेश गरिने
- आवश्यकताअनुसार पोसाक, स्टेसनरी तथा सिकाइ सामग्रीका लागि छात्रवृत्ति उपलब्ध गराइने
- सिकाइ क्रियाकलापलाई सहभागीतामूलक बनाई विद्यार्थीका आवश्यकतालाई सम्बोधन गरिने
- विद्यालयमा कुनै पनि प्रकारको विभेद, दुर्व्यवहार, हेपाइ नहुने वातावरणको सृजना गरिने
- विद्यालयमा अभिभावको सहभागीता बढाइने
- शिक्षण गर्ने सिपयुक्त जनशक्तिको व्यवस्था गरिने
- समुदाय, सामुदायिक अध्ययन केन्द्र, गैर सरकारी सङ्घ संस्था, निजी क्षेत्र र विद्यालयहरूको सहभागीतामा बालबालिकाहरूको शिक्षा पाउने हक सुनिश्चित गर्ने

४.३.६ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

<u>उपलब्धिः</u>

विद्यालय तहको शिक्षामा समतामूलक पहुँच र समावेशी सहभागीतासहित सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित हुने

<u>प्रमुख नतिजाः</u>

मस्यौदा

- महिला, दलित, जनजाति, लोपोन्मुख समुदाय, अपाङ्गता भएका, कठिन भौगोलिक अवस्थामा रहेका, जोखिममा परेका, आर्थिक रूपले विपन्न, द्वन्द्व प्रभावित तथा सामाजिक कारणले वञ्चितिमा परेका सबै बालबालिकाहरूले शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसर पाउने
- लक्षित समूहका बालबालिकाहरूको सिकाइमा सहभागीता वृद्धि भई गुणस्तर सुधार हुने
- विविधता, समता एवम् समावेशी शिक्षाका मूल्य, मान्यता अनुकुल गुणस्तरीय सेवा प्रवाहगर्ने जनशक्तिको दक्षता र सक्षमता सुधार हने
- शैक्षिक सुशासनका लागि विद्यमान संरचनाहरू जवाफदेही हुने
- पाठ्यक्रम, पाठ्यसामग्री, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलगायत समग्र शैक्षिक प्रणालीमा विविधता, समता तथा समावेशीता अभिवृद्धि हुने
- सबै विद्यालयहरू बालमैत्री हुने

मस्यौदा

शिक्षामा समता र समावेशीकरणका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य(५ वर्ष)					
			२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	जम्मा
१	स्थानीय तहहरूमा व्यक्तिको अवस्था, सिकाइ आवश्यकता पहिचान गर्ने संयन्त्र विकास गर्ने	पटक		१				१
२	शिक्षाको अवसरबाट वञ्चित हुनका कारण पहिचान गरी वैयक्तिक आवश्यकता अनुसारको वैकल्पिक शैक्षिक कार्यक्रमहरू तथा सहायता पद्धति तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गराउने	निरन्तर	✓	✓	✓	✓	✓	
३	विद्यालय बाहिर रहेको सबै बालबालिकालाई विद्यालय भित्र ल्याउन तथा अध्ययनमा निरन्तरताको सुनिश्चित गर्न जनसहभागीता सहितको कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	निरन्तर	१	१	१	१	१	५
४	विशेष लक्षित समूहका विद्यार्थीहरूको आवश्यकता र सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रम तथा अवसर लागतसँग तादाम्य गरी छात्रवृत्ति दिने व्यवस्था मिलाउने	निरन्तर	✓	✓	✓	✓	✓	
५	सबै आधारभूत विद्यालयहरूमा भवन, कक्षाकोठा, फर्निचर, प्रयोगशाला, पानी, पुस्तकालय, बुक कर्नर, शौचालय जस्ता भौतिक तथा शैक्षिक पूर्वाधार अपाङ्गता एवं लैङ्गिकमैत्री बनाउने ।	निरन्तर	✓	✓	✓	✓	✓	

६	बालबालिकालाई अध्ययनको निरन्तरताका लागि दिवा खाजा व्यवस्था लगायतका विभिन्न प्रोत्साहनको व्यवस्था गर्दै बालकेन्द्रित शिक्षण, बालमैत्री शैक्षणिक वातावरण, शिक्षक विद्यार्थीबिच सुमधुर सम्बन्ध विकास, सिकाइमुखी शिक्षण पद्दति, कक्षाकोठा, सम्मानपूर्ण व्यवहार जस्ता उपायहरूको अवलम्बन गर्ने ।	निरन्तर	✓	✓	✓	✓	✓			स्थानीय तह तथा विद्यालय
७	राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप अनुरूप पाठ्यक्रमको स्थानीयकरण गरी पाठ्यक्रममा स्थानीय आवश्यकता अनुसारका विषयवस्तु समावेश गर्न स्थानीय तहका शिक्षा अधिकृत, प्रअ, शिक्षक तथा विव्यसका पदाधिकारीलाई अभिमुखीकरण गर्ने ।	पटक		१		१		२	४	स्थानीय
८	पाठ्यक्रम तथा सिकाइ सामग्रीलाई अपाङ्गमैत्री तथा लैङ्गिक उत्तरदायी बनाउदै सबै बालबालिकाको सिकाइ सुनिश्चित गर्ने ।	पटक		१				१	१	सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय
९	आजीवन सिकाइ तथा निरन्तर शिक्षाका सहभागीहरूको आवश्यकता अनुसारको सिकाइ सहजीकरण सामग्रीको व्यवस्था गर्ने तथा कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तहका शैक्षिक व्यवस्थापक तथा सहजकर्ताहरूको क्षमता विकास गर्ने ।	पटक		१		१		२	४	स्थानीय तह
१०	पाठ्यक्रमलाई स्थानीय भाषा, संस्कृति, भूगोल, इतिहास, ज्ञान तथा सिप समावेश गर्ने र सिकाइलाई जीवनोपयोगी सिपसँग आवद्ध गर्ने ।	पटक	१	१	१			३	५	सङ्घ र स्थानीय तह

११	स्थानीय तहबाट आधारभूत शिक्षाका उमेर समूहका सबै बालबालिकाहरूलाई विद्यालय भर्ना गर्ने व्यवस्था मिलाई अनिवार्य शिक्षा सुनिश्चित भएको सार्वजनिक घोषणा गर्ने व्यस्था मिलाउने	पटक			१			१	१	स्थानीय तह
१२	विद्यालयमा कुनै पनि प्रकारको विभेद, दुर्व्यवहार, हेपाइ नहुने सुनिश्चित गर्न यस सम्बन्धी शिक्षा तथा संयन्त्र स्थापना गर्ने	निरन्तर								स्थानीय
१३	पहुँचयुक्तताको लेखाजोखा र कार्यगत सीमितताको प्रारम्भिक पहिचान तथा आवश्यकता अनुसार सहायक सामग्रीहरूको उपलब्धता	पटक	१			१		१	१	स्थानीय

मस्यौदा

४.४ विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम

४.४.१ परिचय

बालबालिकाको विकास तथा सिकाइसँग उनीहरूको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थाको प्रत्यक्ष्य सम्बन्ध हुन्छ । बालबालिकाहरूको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्था राम्रो भए उनीहरूलाई सिकाइ सहभागीता बढाइ शैक्षिक उपलब्धि सुधार गर्न प्रोत्साहित गर्न सकिन्छ । विद्यालयमा दिइने दिवा खाजा र स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रमले विद्यार्थीको भर्ना तथा टिकाउ दर बढाउन , अनुपस्थित हुने र बिचैमा छाड्ने दर घटाउन योगदान गरी सिकाइ उपलब्धि सुधार गर्न सहयोग गर्दछ । बालबालिकामा हुने विभिन्न प्रकारका रोग तथा कुपोषणलाई न्यूनीकरण गर्न , उनीहरूलाई विद्यालय शिक्षाप्रति आर्कर्षित गर्न र शैक्षिक क्षतिलाई न्यूनीकरण गर्न दिवा खाजाले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ । नेपालमा सन् १९७४ देखि छानिएका जिल्लाका छानिएका प्राथमिक विद्यालयमा विश्व खाजा कार्यक्रमको खाद्यान्न अनुदानमा आधारित दिवा खाजा कार्यक्रम प्रारम्भ भएको थियो। आर्थिक वर्ष २०७७ र २०७८ मा सामुदायिक विद्यालयमा बालविकासदेखि कक्षा ५ का सबै विद्यार्थीलाई दिवाखाजाको व्यवस्था गरीएको छ। नेपालसरकारले दिवा खाजामा विगत केही वर्षदेखि लगानी विस्तार गर्दै आई आर्थिक वर्ष २०७७-७८ मा यो लगानी करिब ८ अरब पुगेको थियो । नेपालको हाल कार्यान्वयनमा रहेको सोह्रौं योजना लगायत शिक्षा क्षेत्रका मुख्य रणनीतिक दस्तावेजहरूमा दिवा खाजा, स्वास्थ्यलाई प्राथमिकता दिइएको छ भने विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजनाले बालबालिकाहरूको स्वास्थ्य तथा पोषण स्थितिमा सुधार ल्याई उनीहरूलाई विद्यालयमा टिकाउने जस्ता शैक्षिक उपलब्धिहरू हासिल गर्न महत्त्वपूर्ण योगदान दिएको छ।

३.१०.२ वर्तमान अवस्था

लिखु गाउँपालिकामा नेपाल सरकारबाट विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रम २०७६- ७७ मा लागु गरेपछि १६ ओटा सामुदायिक विद्यालयका बालविकास देखि कक्षा ५ सम्मका विद्यार्थीहरूलाई विद्यालय मार्फत् दिवा खाजा खुवाउने कार्यक्रम सुरु गरिएको थियो । जसले गर्दा बालविकास शिक्षामा बालबालिकाको उल्लेखनीय सहभागीता भएको थियो तथा समुदायको पनि सक्रिय सहभागीता रहेको थियो। साथै पालिकाबाट विद्यालय दिवा खाजा सम्बन्धी कार्यविधि निर्माण गरी विद्यालय दिवा खाजामा पूर्ण रूपमा पत्रु खाना निषेध गरी स्थानीय स्तरमा उपलब्ध हुने ताजा तथा पौष्टिकयुक्त खानेकुरालाई स्वच्छतापूर्ण तरिकाले व्यवस्थापन गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

आधारभूत तह कक्षा ६-८ तथा माध्यमिक तह कक्षा ९-१२ का किशोरीका लागि फोलिक एसिड तथा आइरन चक्की वितरण कार्यक्रम विद्यालय मार्फत् एक जना फोकल पर्सन तोकी २ दिनको अनुशिक्षण दिएर सामग्री सहित वितरण गरिएको छ तथा विद्यालयमा नआउने विद्यार्थीको फोलिक एसिड तथा आइरन चक्की नछुटोस् भन्ने अभिप्रायले स्थानीय स्वयम् सेवकलाई उक्त कार्यमा परिचालन गरिएको छ।

गाउँपालिकिभत्र सचालित सामुदायिक विद्यालयमा छात्रा शौचालय भएका विद्यालयहरू १४ र महिला शिक्षक शौचालय ५ ओटा छन् । खानेपानीको आफ्नै स्रोत भएका विद्यालय १३ ,बाहिरी स्रोत भएका विद्यालय १ र अन्य कुनै स्रोत नभएका विद्यालय १ ओटा छन्।

दिवा खाजासहित स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम निम्नलिखित चुनौतीहरू पहिचान गरीएको छः

- दिवा खाजा, स्वास्थ्य तथा पोषण र सरसफाइ तथा स्वच्छताका कार्यक्रमहरूलाई दिगो र प्रभावकारी ढङ्गले व्यवस्थित गर्ने।
- सबै माध्यमिक विद्यालयहरूमा स्वास्थ्यकर्मीको व्यवस्था गर्ने।

- विद्यालय खाजाका लागि उपयुक्त स्वरूप निर्धारण गरी पौष्टिक तथा स्वस्थकर विद्यालय खाजा सुनिश्चित गर्ने।
- विद्यालय खाजा तथा विद्यालय स्वास्थ्य सम्बन्धी सचित्र पोषण पाठ्यक्रम निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नु।
- विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रमलाई स्थानीय कृषि तथा व्यापारसँग जोड्ने।
- सरसफाइ तथा स्वच्छताका लागि मापदण्ड विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने।
- कार्यक्रमलाई प्रभावकारी ढङ्गले अनुगमन गर्ने ।

विद्यालय स्वास्थ्य र पोषण

विद्यार्थीको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थाले उनीहरूको संज्ञानात्मक क्षमता, शैक्षिक उपलब्धि,गुणस्तरीय जीवन तथा समाजका लागि विभिन्न पक्षमा योगदान गर्ने क्षमतालाई प्रभाव पार्ने भएकाले उनीहरूको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्था राम्रो बनाईनु पर्दछ।यसका लागि विद्यालयमा अधारित स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रमका माध्यमबाट स्वास्थ्य तथा पोषण सेवा तथा शिक्षा प्रदान गर्नु निकै प्रभावकारी तरिका देखिएको छ। विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमले बालबालिकाको स्वास्थ्य तथा पोषणमा सुधार गरी सिकाइमा सुधार गर्नका लागि विभिन्न किसिमका स्वास्थ्य शक्षा प्रदान गर्नुका साथै सबैविद्यार्थीहरूको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्था सुधार गर्ने उद्देश्य तथा रणनीतिअनुरूप वार्षिक स्वास्थ्य परीक्षण अर्धवार्षिकरूपमा जुकाको औषधी कशोरीका लागि फोलिक एसिड तथा अइरन चक्की वितरण कार्यक्रम स्वास्थ्य क्षेत्रबाट हुने गर्दछ ।

सरसफाइ र स्वच्छता

विद्यालयमा हुने सरसफाइ तथा स्वच्छताको अभ्यास तथा शिक्षाले बालबालिकाको स्वास्थ्यमासकारात्मक प्रभाव पर्ने स्पष्ट छ। यसले बालबालिकाको भावी जीवनका लागि सरसफाइ तथास्वच्छताको अभ्यासमा सहयोग गर्नाका साथै परिवार तथा समुदायमा पनि यसले सकारात्मक प्रभाव पार्दछ ।खास गरी विद्यालय क्षेत्रमा सबै विद्यार्थीहरूका लागि स्वच्छ पिउने पानी र विद्यार्थी सङख्याको आधारमा अलगअलग सफा र सुरक्षित स्थानमा बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री, लैङिगक मैत्री, शौचालय हुन आवश्यक छ ।

४.४.३ लक्ष्य

विद्यालय शिक्षा अन्तर्गत बालबालिकाको स्वस्थता र पोषणको अभिवृद्धि गर्ने

४.४.४ उद्देश्य

- प्रत्येक विद्यालयमा बालबालिकालाई स्वस्थकर तथा पौष्टिक खाना प्राप्तिको सुनिश्चितता गर्नु ।
- विद्यालयमा बालबालिकाको स्वास्थ्य, पोषण र सरसफाइ तथा स्वच्छताका सेवामा सुधार गरी व्यवहारमा परिवर्तन गर्नु ।
- अभिभावक तथा अन्य सरोकारवालाहरूको समन्वय तथा सहभागीतामा सुदृढ गरी बालबालिकाको पोषण,स्वास्थ्य र सिकाइ उपलब्धिमा सुधार गर्नु ।

४.४.५ रणनीतिहरू

योजनाका उद्देश्यहरू हासिल गर्न निम्नलिखित रणनीतिहरू अवलम्वन गरीनेछः

- शिक्षा, स्वास्थ्य र कृषि क्षेत्रलाई समेत समेटी गरी विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण रणनीति तयार गरिने।
- बालबालिकाको लागि विद्यालयमा नै स्थानीय स्तरमा उत्पादित सफाताजा र पोषिलो खाजा तयार गरी वितरण गरिने छ।

- भान्सा तथा भण्डार व्यवस्थापनमा प्रयोग हुने सामग्री आदिको स्वच्छता सम्बन्धी परामर्श तथा बालबालिकामा समूहमा हात धुने बानी विस्तार गरिनेछ।
- सबै विद्यालयमा समेतको प्राथमिक उपचार बाकस प्रदान गर्ने तथा आधारभूत प्रथमिक उपचारको तरिका सम्बन्धमा समय सापेक्ष अद्यावधिक गरिएको हुने।
- अभिभावक आमा समूह मार्फत् सचित्र पोषण पाठ्यक्रम निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने।
- सरसफाइका आवश्यक पूर्वाधारहरूको पूर्ण विकास भएको हुने ।
- स्थानीय उत्पादनमा आधारित चक्रीय पोषणयुक्त दिवा खाजाको पूर्ण प्रबन्धको सुनिश्चितता हुने।
- सरसफाइ तथा स्वच्छताका लागि मापदण्ड विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने।

४.४.६ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

<u>उपलब्धिः</u>

- विद्यालयमा अध्ययन गर्ने सबै बालबालिकाको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थामा सुधार ,
- मनोसामाजिक सुधार साथै स्वच्छ पिउने पानी तथा सरसफाइप्रति सचेत भएको हुने।

<u>प्रमुख नतिजाः</u>

- विद्यालय दिवा खाजा कार्यविधि २०७७ ,अद्यावधिकतथा थप प्रभावकारिताका साथ कार्यान्वयन भएको हुने।
- विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण रणनीति अद्यावधिक र परिमार्जन गरिएको हुने ।
- सबै माध्यमिक विद्यालयमा एक विद्यालय एक स्वास्थकर्मी परिचालन भएको हुने।
- सवै विद्यालयमा User Manual समेतको प्राथमिक उपचार बाकस प्रदान गर्ने तथा आधारभूत प्राथमिक उपचारको तरिका सम्बन्धमा समय सापेक्ष अद्यावधिक गरीएको हुने।
- स्थानीय पाठ्यक्रममा किशोरी शिक्षा सम्बन्धी विषय समावेश हुने।
- प्रत्येक विद्यालयहरूमा सरसफाइ सम्बन्धी आवश्यक पूर्ण पूर्वाधार विकास भएको हुने।
- स्थानीय उत्पादनमा चक्रिय पोषणयुक्त दिवा खाजाको पूर्ण प्रबन्धको सुनिश्चितता हुने।

मस्यौदा

विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषणका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य(५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	जिम्मेवारी
			२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	जम्मा		
१	विद्यालय दिवा खाजा कार्यविधि अद्यावधिक र परिमार्जन	पटक	३	३	३	३	३	१५	१६	
२	एक माध्यमिक विद्यालय एक स्वास्थकर्मी	विद्यालय								
३	User Manual समेतको प्राथमिक उपचार बाकस	विद्यालय	१०	५	१			१५	१५	स्थानीय तह तथा अन्य
४	स्थानीय पाठ्यक्रममा किशोरी शिक्षा	कक्षा	१	१	१	१	१	५	१०	स्थानीय तह तथा अन्य
५	विद्यालयहरूमा सरसफाइ सम्बन्धी आवश्यक पूर्ण पूर्वाधार विकास	सङ्ख्या		१		१		२	४	प्रदेश
६	स्थानीय उत्पादनमा चक्रिय पोषणयुक्त दिवाखाजा	निरन्तर		१				१	१	
७	विद्यालयमा पोषण कर्नर निर्माण	निरन्तर	३५	३५	३५	३५	३५	१७५		
८	अभिभावक आमा समूह दिवा खाजा तथा सचेतना कार्यक्रम	सङ्ख्या	३	३	३	३	३	१५	१५	

४.५ विद्यालय सुरक्षा विपद् न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलता

४.५.१ परिचय

युद्ध, द्वन्द महामारी तथा प्राकृतिक प्रकोपको अवस्थामा पनि बालबालिकाको सिक्न पाउने अधिकारलाई संरक्षण गर्दै सिकाइलाई निरन्तरता दिने वैकल्पिक उपाय सहितका शैक्षिक कार्यक्रमलाई आपतकालीन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शिक्षाको रूपमा लिने गरिन्छ । यसको मूल उद्देश्य विभिन्न कारणले उत्पन्न सङ्कटकालिन अवस्थामा बालबालिका लगायत हिंसासँग सम्बद्ध व्यक्तिहरूको जीवन रक्षा, प्रकोपबाट सिर्जित सङ्कटको व्वस्थापन, सामाजिक द्वन्द तथा हिंसा र दुरूपयोगबाट बालबालिकालाई सुरक्षित राख्नुका साथै समग्र शिक्षा क्षेत्रलाई निर्वाद रूपमा क्रियाशील हुने गरी शैक्षिक कार्यक्रमहरूको तयारी तथा सञ्चालन गर्नु हो । आपतलिन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शिक्षाको अवधारणा बालअधिकारको रूपमा स्वीकार गरिएको छ । यसमा प्राकृतिक प्रकोप जोखिम न्यूनीकरण, महामारी, युद्ध, द्वन्द व्यवस्थापन आदि कुराहरू समावेश गरिन्छ ।

४.५.२ वर्तमान अवस्था

नेपालको वर्तमान संविधानले बालबालिकामाथि हुने सबै किसिमका विभेद सजाय र दुराचारलाई निषेध गरेको छ । अनिवार्य तथा नि:शुल्क शिक्षा सम्बन्धी ऐन, २०७५ तथा नियमावली २०७७ ले छात्रवृत्ति, दिवा खाजा, सुविधाविहिनका लागि विशेष सहयोग, मातृभाषामा शिक्षा पाउने अधिकार उल्लेख गरेको छ । विद्यालय शान्ति क्षेत्र ,राष्टिय कार्यढाँचा र कार्यान्वयन निर्देशिका, २०६८ ले विद्यालयलाई ससस्त्र गतिविधि र हिंसाबाट मुक्त गर्ने, दलगत राजनीतिक हस्तक्षेपबाट मुक्त राख्ने , भेदभाव दुर्व्यवहार र शोषणबाट मुक्त राख्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । हाल कोभिड १९ को विश्वव्यापी महामारीको अवस्थामा शैक्षिक क्षतिलाई न्यूनिकरण गर्न वैकल्पिक माध्यमबाट शिक्षण सिकाइ गर्न विभिन्न नीतिगत कार्यक्रहरू हुँदै आएका छन । जसमध्ये सिकाइ सहजीकरण निर्देशिका, २०७७ विद्यालय शिक्षा सम्बन्धी आकस्मिक कार्ययोजना, २०७७ विद्यालय सञ्चालन कार्यढाँचा, पाठ्वस्तु समायोजन ढाँचा जारी भएको छ ।

चुनौतीहरू तथा अवसर

आपतकालीन अवस्थामा लागू गरिने पाठ्यवस्तु, छुटटै योजना बनाउने की योजनाको हरेक अङ्गमा यसलाई समावेस गर्ने, योजना तत्कालीन बनाउने कि दीर्घकालीन, योजनामा सङ्कटका कुनकुन पक्षलाई समावेश गर्ने, अनुमान गर्न नसकिने, घटनालाई योजनामा कसरी समेट्ने आदि यसका चुनौतीहरू रहेका छन ।

नेपालको संविधानले सबैलाई अनिवार्य, तथा नि:शुल्क आभारभूत शिक्षा र माध्यमिक तह सम्म नि:शुल्क शिक्षाको व्यवस्था र बालबालिकामाथि हुने सबै किसिमका विभेद सजाय र दुराचारलाई निषेध, अनिवार्य तथा नि:शुल्क शिक्षा ऐन, २०७५ तथा नियमावली २०७७ ले छात्रवृत्ति, दिवा खाजा, सुविधाविहिनका लागि विशेष सहयोग, मातृभाषामा शिक्षा पाउने अधिकार उल्लेख गरेको छ । विद्यालय शान्ति क्षेत्र ,राष्ट्रिय कार्य ढाँचा र कार्यान्वयन निर्देशिका २०६८ ले विद्यालयलाई ससस्त्र गतिविधि र हिंसाबाट मुक्त गर्ने, दलगत साजनितिक हस्तक्षेपबाट मुक्त राख्ने , भेदभाव दुव्र्यवहार र शोषणबाट मक्त राख्ने नीतिगत व्यवस्था आदि अवसरहरू रहेका छन ।

४.५.३ लक्ष्य

विपद्को अवस्थामा बालबालिकाको शिक्षालाई निरन्तरता दिई उनीहरूको शारीरिक, मानसिक र बौद्धिक विकासमा सहयोग पुर्‍याउने

४.५.४ उद्देश्य

- औपचारिक तथा अनौपचारिक शिक्षाको माध्यमबाट सम्भावित विपद्को पूर्व सावधानी र तयारीको वातावरण तयार गर्ने
- सम्भावित विपद्को व्यवस्थापन तथा उत्थानशीलता प्रणाली विकासको लागि भौतिक, मानवीय तथा आर्थिक स्रोतको तयारी गर्ने
- विपद् व्यवस्थापन प्रतिकार्यको संयन्त्र र कार्यढाँचा विकास गर्ने
- अल्पकालीन र दीर्घकालीन पुनर्स्थापना गर्ने

४.५.५ रणनीति

- विपद्को समयमा शिक्षा निरन्तरता गर्न पूर्वतयारी, व्यवस्थापन, प्रतिकार्यर पुनर्स्थापनासम्बन्धि आवश्यक नीति, मार्गदर्शन तथा कार्यविधिहरू तयार गर्ने,
- सम्भावित प्रकोप तथा विपद्सम्बन्धी पूर्वसावधानी, प्रकोपबाट बच्ने उपायहरूको बारेमा जानकारी तथा सिप विकासगर्ने,
- प्रकोपबाट शिक्षा क्षेत्रलाई जोगाउन आवश्यक तयारीगर्ने,
- कोभिड- १९ लगायतका महामरीबाट बच्न पूर्वसावधानी, रोकथाम तथा उपचारको आवश्यक तयारीगर्ने,
- महामारीका समयमा शिक्षण सिकाइलाई निरन्तरता दिने वैकल्पिक उपायहरूको तयारीगर्ने,
- शिक्षा क्षेत्रमा प्रभाव पार्न सक्ने विपद् वा सङ्कटहरूको पूर्वानुमान तथा त्यसको प्रभावको मूल्याङ्कन तथा विश्लेषणगर्ने,
- सङ्कटासन्नता (Vulnerability) को मूल्याङ्कनका आधारमा पूर्वानुमान तथा प्रतिकार्यको वृहत योजना तयार गर्ने,
- विद्यालयस्तरीय प्रतिकार्य योजना तयार गर्ने,
- विपद् प्रतिरोधी भौतिक पूर्वाधारको निर्माण तथा पुनर्स्थापना गर्ने,
- शैक्षिक सेवा निरन्तरताको लागि आवश्यक हुने यन्त्र उकरण, खाद्यान्न, पोसाक तथा अन्य राहत सामग्रीको प्रबन्ध गर्ने,
- विपद् व्यवस्थापनको लागि स्थानीय तह र विद्यालयको क्षमता विकास गर्ने,
- विपद् तथा प्रकोप र शान्ति सुरक्षा र अधिकारको क्षेत्रमा काम गर्ने सरकारी तथा अर्धसरकारी निकायहरूबिच वडा तहसम्म समन्वय र जिम्मेवारीको संयन्त्र बनाउने,
- विपद् व्यवस्थापनको राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सफल अभ्यासलाई स्थानीयकृत गर्ने,
- हरित विद्यालय अभियान, जलवायु परिवर्तन, दिगो विकासका लागि शिक्षा जस्ता कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्ने।

४.५.६ मुख्य उपलब्धि, क्रियाकलाप र लक्ष्य

<u>उपलब्धि</u>

आपतकालीन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा पनि बालबालिकाको सुरक्षासहित शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित हुने ।

<u>नतिजा</u>

- विद्यालय र शिक्षा प्रणालीमा विपद् तथा प्रकोप व्यवस्थापनको लागि पूर्वतयारी, प्रतिकार्य, पुनर्स्थापना तथा पुनर्उत्थान योजना तथा क्षमता विकास हुने,
- भौतिक, मानवीय र आर्थिक स्रोत व्यवस्थापन सहित विद्यालय तथा शिक्षा प्रणाली उत्थानशील हुने,
- विपद् तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शैक्षिक क्रियाकलापहरू निरन्तररूपमा सञ्चालन हुने,

प्रमुख क्रियकलाप र लक्ष्य

- विपद् तथा प्रकोप व्यवस्थापन नीति तथा मापदण्ड पुनरावलोकन तथा निर्माण
- स्थानीय तह र विद्यालयको क्षमता विकास
- विपद् पूर्वतयारी, प्रतिकार्य, पुनर्स्थापना तथा उत्थानशीलताको लागि सचेतना कार्यक्रम
- शिक्षक तथा विव्यस तालिम
- संकटासन्नता मूल्याङ्कनको आधारमा योजना निर्माण
- विपद् प्रतिरोधी विद्यालय भवन निर्माण

मस्यौदा

मस्यौदा

विद्यालय सुरक्षा विपद् न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलताका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य(५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	जिम्मेवारी
			२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	जम्मा		
१	उत्थानसिलताका लागि सचेतना विकास गर्ने	विद्यालय	✓	✓	✓	✓	✓		✓	
२	शिक्षक तथा विव्यस तालिम	पटक	✓	✓	✓	✓	✓		✓	सबै विद्यालय
३	स्थानीय तहमा संकटासन्नता मूल्याङ्कनका आधारमा योजना निर्माण	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
४	निरन्तर र सुरक्षित सिकाइका लागि शिक्षक विद्यार्थी सम्मिलित कार्य समूह निर्माण र परिचालन	विद्यालय	✓	✓	✓	✓	✓		✓	
५	स्वास्थ्य सुविधा सहितको स्वास्थ्य शिक्षक कार्यकर्ताको व्यवस्था	विद्यालय	२	३	४	५	२	१६	१६	आवश्यकताको आधारमा
६	हरित, सफा, शान्त र सुरक्षित विद्यालय प्रवर्धन	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			
७	आपतकालीन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शिक्षासँग सम्वन्धित विभिन्न मापदण्ड, निर्देशिका तथा कार्यविधि एकिकृत गर्ने	पटक	१					१	१	
	शिक्षाका सबै उपक्षेत्रमा उल्लेखित आपतकालीन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा गर्न सकिने विधिमा वैकल्पिक उपाय सहित योजना बनाउने	पटक	१					१	१	

४.६ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास

४.६.१ परिचय

बालबालिका विद्यालयमा भर्ना हुनका लागि सुरक्षित विद्यालय, पढ्नका लागि कक्षाकोठा, खेल्नका लागि खेलमैदान, सफाइ र पिउनका लागि खानेपानी, शौचका लागि शौचालय, बस्नका लागि उपयुक्त फर्निचर जस्ता भौतिक पूर्वाधार विद्यालयका आधारभूत संरचना हुन् ।शिक्षा नियमावली २०५९ अनुसार एक विद्याथीका लागि सुविधाजनक रूपमा पठनपाठनमा सहभागी बन्न प्रारम्भिक बालविकास तथा आधारभूत तहका प्रारम्भिक कक्षाका लागि प्रति विद्यार्थी ०.७५ वर्ग मिटर र उच्च आधारभूत तह तथा माध्यमिक तहका लागि प्रति विद्यार्थी १.०० वर्ग मिटर बराबरको क्षेत्रफल तोकिएको छ। राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ले विद्यालयहरूमा भवन, कक्षाकोठा, फर्निचर, प्रयोगशाला, शौचालय, पानी, पुस्तकालय, बुक कर्नर जस्ता भौतिक पूर्वाधार तयार गर्ने, विद्यालय भवन लगायतका सम्पूर्ण भौतिक पूर्वाधार विपद् जोखिममुक्त बनाउँदै सबै विद्यालयलाई सुरक्षित एवं बालमैत्री, हरित विद्यालयको रूपमा विकास गर्ने लगायतका नीतिगत व्यवस्थापन गरीएको छ। राष्ट्रिय शिक्षा नीतिले आत्मसात गरेको सबैका लागि सुरक्षित भौतिक पूर्वाधार विकास एवम् विस्तारको नीति,यस गाउँपालिकाको शिक्षा सम्बन्धि नारा तथा हालसम्मको अभ्यासका आधारमा भएको सिकाइ अनुभवका आधारमा शिक्षा क्षेत्रको यो योजना प्रस्ताव गरीएको छ ।

यस खण्डमा लिखु गाउँपालिका भित्र रहेका विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार विकासको वर्तमान अवस्थाको समीक्षाका आधारमा चुनौतीहरू पहिचान गरी आगामी दश वर्षका लागि विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार विकासका उद्देश्य, रणनीति, नतिजा र प्रमुख लक्ष्य उल्लेख गरीएको छ ।

४.६.२ वर्तमान अवस्था

लिखु गाउँपालिकामा रहेका विद्यालयहरूको भौतिका पूर्वधारको अवस्थाः

	भौतिक विवरण	**सङ्ख्या**	**प्रतिशत**
१	प्रयोगमा आएका पक्की भवनको सङ्ख्या	१४	८७.५%
२	प्रयोगमा आएका कच्ची भवनको सङ्ख्या	१०	
३	प्रयोगमा आएका शैचालयको सङ्ख्या	२५	
४	विजुली विद्यालयमा पुगेको सङ्ख्या	१६	१००%
५	खानेपानीको राम्रो व्यवस्था भएको विद्यालयको सङ्ख्या	१०	६२.५%
६	विद्यालय घेराबार व्यवस्थापन भएको विद्यालयको सङ्ख्या	८	५०%

चुनौती र अवसर

विद्यालय पूर्वाधार विकाससँग सम्बन्धित निम्नलिखित चुनौतीहरू रहेका देखिन्छन्:

- भौतिक पूर्वाधारको विकास र विस्तारमा स्थानीय तहको भूमिका ।
- पूर्वाधार विकासलाई गुणस्तरीय, पारदर्शी एवं जवाफदेही बनाउनु ।

- सुरक्षित विद्यालय पूर्वाधार विकास एवम् विस्तारका लागि मापदण्ड अनुसारको गुरुयोजना विकास गर्नु ।
- आवश्यक स्रोतको पहिचान र व्यवस्थापन गर्नु ।
- पूर्वाधारहरूलाई बालमैत्री, अपाङ्गता र लैङ्गिकमैत्री बनाउनु ।

४.६.३ लक्ष्य

विद्यालयहरू बालबालिकाहरूलाई समावेशी वातापरणमा गुणस्तरीय शिक्षा उपलब्ध गराउन सक्षम हुने

४.६.४ उद्देश्य

- सुरक्षित विद्यालय पूर्वाधारको आवश्यक मापदण्ड विकास र कार्यान्वयन गर्ने ।
- पूर्वाधारहरूलाई पारदर्शी एवं जवादेहीताका आधारम बालमैत्री,अपाङ्गता र लैङ्गिक मैत्री बनाउने ।
- विद्यालको शैक्षिक, भौतिक तथा आर्थिक अवस्थालाई सुदृढ बनाउनु

४.६.५ रणनीतिहरू

- पूर्वाधार विकासका लागि विद्यालयको तह र विद्यार्थी सङ्ख्याको आधारमा मापदण्ड विकास गरीने छ ।
- विद्यालय पूर्वाधार विकासका लागि विभिन्न सङ्घ संस्था एवं सरोकारवालाहरूसँग लागत साझेदारी गरीने छ
- विद्यालयहरू निर्माण गर्दा कक्षाकोठा,शिक्षक, प्रधानाध्यापक तथा प्रशासनिक कक्ष, शुद्ध खानेपानी ,शौचालय, भान्सा वा खाजाघर लगायत सबैको योजना समावेश गरी डिजाइन गरीने छ।
- प्रकोपको सिकार भएका विद्यालय भवनलाई तुरुन्त वैकल्पिक व्यवस्था गरी स्तरोन्नती गरीने छ ।
- पूर्वाधार निर्माणसँगै सुरक्षित विद्यालय निर्माणका लागि संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गरीने छ।
- पूर्वाधार विकासका लागि विद्यालयको भौतिक सूचक तयार गरीने छ।
- आंशिक रूपमा क्षति भएका विद्यालयका संरचनाको मर्मत सम्भार गरीने छ।
- विद्यालय नक्शाङ्कन गरी विद्यालय समायोजन, पनर्वितरण तथा स्थापना गरिने

४.६.६ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धिः

गाउँपालिका भरिका सबै विद्यार्थीहरूलाई सुरक्षित र उपयुक्त भौतिक अवस्थासहितको विद्यालयमा अध्ययन गर्ने अवसर हुने

प्रमुख नतिजाः

- गाउँपालिका भित्रका विद्यालय शिक्षा अन्तर्गत विकास एवं विस्तार गर्नुपर्ने भौतिक पूर्वाधारको स्वरूप तथा भूमिका परिभाषित हुने ।
- लिखु गाउँपालिका अन्तर्गत भौतिक पूर्वाधारको आवश्यकता र मापदण्ड सहितको १० वर्षे मास्टर प्लान तयार हुने ।
- पूर्वाधार विकासका लागि स्रोत र जिम्मेवारीको बाँडफाँडसहितको कार्यान्वयन प्रारूप विकास हुने ।
- गाउँपालिकाका सबै विद्यालयहरूमा आवश्यक भौतिक पूर्वाधार विकास र विस्तार हुने ।
- एक विद्यालय सम्पूर्ण पूर्वाधारको अवधारणा अनुरूप कम्तिमा ५ विद्यालयमा पूर्वाधार विकास हुने ।
- पूर्वाधार विकासका लागि आवश्यक विधि, मापदण्ड तथा स्तरीकरणका सूचक तयार हुने ।

- सबै विद्यालयको क्षेत्र भित्र घेराबार, प्रवेशद्वार निर्माण भएको हुने ।
- विद्यालयका भौतिक पूर्वाधार बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री तथा लैङ्गिकमैत्री हुने ।

मस्यौदा

विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकासका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य(५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	जिम्मेवारी
			२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	जम्मा		
१	पूर्वाधार बिकासका लागि मापदण्ड एवं सूचकको तयारी	पटक	१	१	१	१	१	५	१०	सङ्घ, स्थानीय तह र विद्यालय
२	पूर्वाधार विकास एवं विस्तारका लागि १० वर्षे गुरुयोजना तयार	पटक	१	१	१	१	१	५	१०	विद्यालय, स्थानीय तह
३	विद्यालयको मर्मत सम्भार र संवर्द्धन	निरन्तर		१				१	१	
४	पूर्वाधार विकासको लागि स्रोत व्यवस्था र जिम्मेवारी	निरन्तर	√	√	√	√	√			स्थानीय तह, विव्यस
५	अपाङगता मैत्री, लैङगिक मैत्री संरचनाको विकास	विद्यालय		३	३	३	३	१२	१६	विद्यालय
६	विद्यालय भवन मर्मत	आवश्यक	१	१	१	१	१	५	१०	विद्यालय

मस्यौदा

४.७ विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि

४.७.१ परिचय

सूचना तथा सञ्चार सूचना तथा सञ्चार प्रविधी समाजका विविध आयामहरूमा अपरिहार्य भए जस्तै शिक्षा क्षेत्रमा समेत अपरिहार्य बनीसकेको छ । शिक्षा क्षेत्रमा सूचना तथा प्रविधीको प्रयोगलाई नियाल्ने हो भने यसको प्रयोग शिक्षा क्षेत्रको व्यवस्थापकीय पक्षमा र शिक्षण सिकाइको दुवै पक्षमा भइ रहेको छ । शिक्षण सिकाइको पक्षबाट हेर्दा सूचना तथा संचार प्रविधिको कुशल र प्रभावकारी प्रयोगले सिकाइ सुधार गर्न, सिकाइलाई सान्दर्भिक बनाउन, सिकाइप्रति विद्यार्थीहरूलाई अभिप्रेरित गर्न तथा विद्यार्थीहरूले स्वअध्ययनका लागि प्रयोग भएको पाउन सकिन्छ । व्यवस्थापकीय र प्रशासनिक पक्षबाट हेर्दा तथ्याङ्क व्यवस्थापन गर्न, अनुगमन र मूल्याङ्न गर्न, तालिम, सेमिनार तथा सम्मेलन आयोजना गर्न तथा शैक्षिक सुशासन कायम गर्नको लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधीलाई प्रयोग गरीएको छ ।

कोभिड- १९को महामारीले शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रभावकारी प्रयोगको आवश्यकतालाई थप पुष्टि गरेको छ । विभिन्न प्रकारका विपद र महामारीमा पनि शिक्षण सिकाइलाई निरन्तरता दिने कार्यमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिले महत्त्वपूर्ण सहयोग गर्न सक्दछ । यस सन्दर्भमा भइरहेको क्षमताको आधारमा अनलाईन तथा अफलाईनलगायतका भर्चुअलमाध्यम प्रयोग गरी सिकाइलाई निरन्तरता दिन खोजिए पनि पर्याप्त सक्षमता र संरचनाको अभावले सबैलाई समेट्न सकिएको छैन । यस्तो अवस्थामा सबैका लागि यस पहुँच पुग्ने गरी शिक्षामा सूचना र सञ्चार प्रविधिको विकास गर्नु चुनौतीपूर्ण कार्य रहेको छ ।

यस परिच्छेदमा शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि सम्बन्धी वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरी चुनौतीहरूको पहिचान गरिएको छ पहिचान गरीएका चुनौतीहरूको सामना गर्नका लागि योजनाका उद्देश्य, रणनीति तथा प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू निर्धारण गरीएको छ । तथापि यस परिच्छेद अन्तरगतका योजनाको खाका छुट्टै विषयक्षेत्र अन्तरगत नपर्ने हुनाले सान्दर्भिकताका आधारमा सूचना तथा प्रविधिसम्बन्धी समग्र योजना निर्माण गरी सम्बन्धित विषय क्षेत्रसँगै सम्बन्ध गराइनुपर्दछ ।

४.७.२ वर्तमान अवस्था

नेपाल सरकारले स्वीकृत गरेको राष्ट्रिय शिक्षा नीति र विज्ञान तथा प्रविधि प्रवर्द्धन नीतिमा पनि शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगसम्बन्धी नीति उल्लेख गरिएको छ । उक्त शिक्षा नीतिमा सबै विद्यालय र शिक्षण संस्थामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी संरचना तयार गर्ने, कनेक्टिभिटी पुर्‍याउने, तालिम शिक्षण सिकाइ तथा व्यवस्थापनमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्नका लागि आवश्यक सामग्रीको व्यवस्थापन र जनशक्ति संरचना तयार पार्ने जस्ता विषय उल्लेख गरेको छ ।

आधारभूत शिक्षा (कक्षा ६-८) पाठ्यक्रम २०७७ विज्ञान तथा प्रविधि विषयमा सूचना र विचारहरूको आदानप्रदान, विश्लेषण तथा सूचना प्रविधिको समुचित प्रयोग गर्न सक्ने सक्षमता निर्धारण गरी सूचना तथा सञ्चार प्रविधि ३० कार्य घण्टाको समय निर्धारण गरेको छ । माध्यमिक तहमा ऐच्छिक विषयका रूपमा कम्प्युटर अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

लिखु गाउँपालिकामा ३ ओटा विद्यालयहरूमा प्रोजेक्टर र स्मार्ट बोर्डको माध्यमले शिक्षण सिकाइ गर्न थालिएको छ । २ ओटा विद्यालयहरूमा इन्टरनेट जडानको कार्य अगाडि बढिरहेको छ । सबै माध्यमिक विद्यालयहरूमा इन्टरनेट सुविधाका लागि अनुदानको व्यवस्था गरिएको छ।

४.७.३ लक्ष्य

सूचना तथा सञ्चार प्रविधको प्रयोगले विद्यार्थीको सिकाइ तथा शिक्षा व्यवस्थापनमा सुधार आई गुणस्तरीय शिक्षाको प्रवर्धन हुने ।

४.७.४ उद्देश्य

- सिकाइलाई प्रभावकारी, गुणस्तरीय र सान्दर्भिक बनाउन सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार गर्ने
- सबैमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित शिक्षामा पहुँच पुऱ्याउने
- शिक्षाको समग्र व्यवस्थापनलाई सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गरी प्रभावकारी, पारदर्शी र समतामूलक बनाउने

४.७.५ रणनीतिहरू

- सबै विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका आधारभूत संरचना तथा उपकरणको प्रबन्ध गरिने
- सबै शिक्षकहरूको क्षमता विकास गरिने
- विभिन्न कक्षा र विषयका लागि तयार गरिएका अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्रीको प्रयोग बढाइने
- शिक्षक सहायता र पृष्ठपोषण प्रणालीमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गरिने
- शैक्षिक स्रोत सामग्रीहरूमा इन्टरनेटको सुविधामार्फत् विद्यालय र विद्यार्थीहरूको पहुँच विस्तार गरिने
- शिक्षाका विभिन्न सेवा प्रवाह तथा व्यवस्थापनमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग विस्तार गरिने
- सामुदायिक अध्ययन केन्द्रहरूमा Digital Learning Center स्थापना गरिने

४.७.६ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

<u>उपलब्धिः</u>

विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विस्तार भई सिकाइलाई प्रभावकारी, गुणस्तरीय र सान्दर्भिक बनाउन सहयोग पुग्नुका साथै विद्यालय शिक्षाको व्यवस्थापनमा सुधार आई सुशासन प्रवर्धन हुने

<u>प्रमुख नतिजाः</u>

- सबै विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पूर्वाधार विकास भई सबैको पहुँच पुग्ने
- विभिन्न कक्षा र विषयका अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्रीमा विद्यार्थीको सहज पहुँच हुने
- सबै विद्यालयहरूले सिकाइ तथा व्यवस्थापकीय कार्यमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गरेको हुने
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमा सूचना प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार हुने
- सूचना प्रविधिमा आधारित एकीकृत शैक्षिक सूचना तथा व्यवस्थापन प्रणाली सुदृढ हुने
- सूचना प्रविधिको प्रयोगले व्यवस्थापन, अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन प्रणालीमा सुधार आउने

शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य(५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	जिम्मेवारी
			२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	जम्मा		
१	विद्यालयमा ICT संरचना विस्तार	ओटा	३	३	३	३	३	१५	३०	
२	प्रत्येक विद्यालयमा Internet Connectivity को व्यवस्था	ओटा	१६	०	०	०	०	१६	१६	सङ्घ र स्थानीय तह
३	शिक्षकहरूको क्षमता विकास	जना		३०	३०	३०	३०	१२०	१७५	
४	विद्यालमा अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्रीको उपलब्धता	विद्यालय	१	३	३	४	४	१५	१५	
५	IEMIS व्यवस्थापन		निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			
६	सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूको क्षमता विकास	पटक		१				१	१	
७	विद्यालमा इ हाजिरी ब्वस्थापन	ओटा		२	२	२	२	८	१५	
८	माध्यमिक विद्यालयका अनिवार्य विषयहरूको भर्चुअल कक्षा सञ्चालन				१	२	३	६	१०	
९	प्रविधि मैत्री सिकाइका लागि टेलिभिजन, कम्प्युटर, इन्टरनेट लगायतको व्यवस्थापन (लागत सहभागीताका अधारमा)	विद्यालय	५	५	५	१	०	१६	१६	
१०	प्रविधि मैत्री सिकाइका लागि टेलिभिजन, कम्प्युटर, इन्टरनेट लगायतप्रयोगका लागितालिमको व्यवस्था	जना	२०	२०	२०	२०	२०	१००	१३०	

मस्यौदा

परिच्छेद ५: सुशासन तथा व्यवस्थापन

शिक्षा जस्तो महत्त्वपूर्ण सार्वजनिक सेवालाई सबल, चुस्त, सेवाउन्मुख तथा परिणाममुखी बनाउनका लागि सुशासन र व्यवस्थापनको भूमिका निकै महत्त्वपूर्ण रहन्छ । सामान्यतया सुशासन तथा व्यवस्थापनले उत्तरदायित्व, पारदर्शिता, जिम्मेवारी बोधवा जवाफदेहीपन, विधिको शासन, समता तथा समावेशिता र व्यापक सहभागीता सुनिश्चित गरी योजनाका उद्देश्यहरू प्राप्तिमा सहयोग पुऱ्याउन तयार गरिएका संरचना तथा प्रक्रियाहरू जनाउँदछ । सुशासनको प्रत्याभूतिका लागि सहभागीता तथा सहमतिमा निर्णय तथा कार्यान्वयन गर्न, निश्चित दृष्टिकोण वा उद्देश्यमा आधारित भई कार्य गर्न, कार्यसम्पादनमा प्राथमिकता दिई उत्तरदायित्व वहन गर्न, कार्यसम्पादनमा प्रभावकारिता तथा कार्यकुशलता कायम गर्न, विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही बन्न र पारदर्शिता तथा विधिको सर्वोच्चता कायम गर्न सहयोग पुग्ने गरी संरचना तथा कार्य प्रक्रियाहरू व्यवस्थित गरिनु पर्दछ। शिक्षामा तिनै तहका सरकार, विद्यालयतथा समुदाय, गैरसरकारी निकाय तथा विकास साझेदारहरूको भूमिका रहने भएकाले आआफ्नो भूमिकाअनुसार सुशासन कायम गर्न यी सबैको योगदान आवश्यक हुन्छ । नेपालको संविधानमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहका सरकारका एकल र साझा अधिकारका सूचीसहित शिक्षाको शासकीय प्रबन्ध तथा व्यवस्थापन हुने व्यवस्था छ । विद्यालय शिक्षाको यस योजनाको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संस्थागत संरचनासहित क्षमता विकास, योजना कार्यान्वयनको जिम्मेवारीसहितको व्यवस्थापकीय प्रबन्ध र उपयुक्त अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापित गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

५.१ शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकास

५.१.१ परिचय

बदिलदो परवेशअनुसार शासकीय संरचना, प्रक्रिया र क्षमता सुधार गरिएमा शैक्षिक गतिविधि प्रभावकारी भई सुशासन कायम हुने भएकाले सङ्घीय सरचनाअनुसार तीन तहकोसरकारकाअधिकार तथा दायित्व बाँडफाड गरिएको छ । शिक्षामा भएको संङ्ख्यात्मक विकास र विज्ञान प्रविधिको तिव्र विकासले र सामाजिक विकास र मानवीय चेतनामा आएको परिवर्तन लगायतका पक्षहरू समेतलाई विचार गरेर संस्थागत संरचना र क्षमता विकास गरी सुशासन प्रवर्धन गर्नु नै संस्थागत संरचना र क्षमता विकास हो ।नेपालको शिक्षा क्षेत्रको वर्तमान संस्थागत संरचना सङ्घीय स्वरूपमा ३ ओटै तहमा प्रवाह गर्ने, शैक्षिक सेवालाई निरन्तर गर्ने, तत्कालीन समस्या समाधानका लागि कर्मचारीका व्यवस्थापन र संगठनात्मक स्वरूपमा केही परिवर्तन गरी व्वस्थापन गरिएको छ ।

यसमा योजनका प्रारम्भिक बालविकास, आधारभुत र माध्यमिक शिक्षामा सवैको पहुँच र सहभागीता सुनिश्चत गरी गुणस्तरमा सुधार, अनौपचारीक तथा आजीवन सिकाईका अवसरहरूको विस्तार र समता तथा समावेशीताको पर्वर्धन सहित जवाफदेही शैक्षिक सुशासन कायम गर्ने उद्देश्यले आवश्यक संस्थागत संरचना र प्रक्रिया स्थापित गर्न खोजिएको छ ।

५.१.२ वर्तमान अवस्था

यस गाउँपालिकाको शिक्षाको वर्तमान संस्थागत संरचनालाई हेर्दा गाउँपालिकामा शिक्षा युवा तथा खेलकुद शाखाको व्यवस्था गरिएको छ ।

जसमा १ जना अधिकृत सातौं , १ जना स्रोत शिक्षक र १ जना प्राविधिक सहायक रहनुभएको छ ।उहाँहरू मार्फत् दैनिक शैक्षिक प्रशासन सञ्चालन, अनुगमन तथा नियमनका कार्यक्रमहरू निरन्तर रूपमा अगाडी बढिरहेका छन । सरकारका विभिन्व तहहरूबिच सहजीकरण र समन्वयका पक्षमा सुधार गर्नुपर्ने आवश्यकता यस पालिकामा देखिएको छ । समग्रमा, राज्यका तिनै तहका सरकारको एउटै लक्ष्य र उद्देश्य भएता पनि संस्थागत संरचना र क्षमता विकास कार्यमा आआफ्नानै कार्यशैली प्रस्तुत गरेका कारणले यस गाउँपालिकामा चाहे अनुरूप काम भने हुन नसकिरहेको अवस्था छ । भिन्न भिन्न विशेषता र क्षमतालाई सम्बोधन गर्ने किसिमको संस्थागत व्यवस्था, क्षमता विकास र सो अनुसार कार्यन्वयन गर्ने परिपाटीका लागि थप कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५.१.३ लक्ष्य

- स्थानीय तहको शिक्षाको शासकीय प्रबन्धलाई सुदृढ बनाई नतिजामुखी शिक्षा व्यवस्थापनको प्रवर्धन गर्ने

५.१.४ उद्देश्य

- स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्र अनुसार संस्थागत संरचना बनाउने
- तिनै तहका सरकारबीचको अन्तरसम्बन्धलाई सुदृढ बनाउने
- गुणस्तरको कमजोर नतिजालाई सम्बोधन गर्न जनशक्तिको व्यवस्था गर्ने
- जनशक्तिलाई नतिजाप्रति उत्तरदायी र जवाफदेही बनाउने
- कर्मचारी र संस्थाको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने

५.१.५ रणनीतिहरू

- स्थानीय तहमा शिक्षाको व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन आवश्यक नीति तर्जुमा गरिने
- संस्थागत संरचना अनुसार जनशक्तिको व्यवस्था गरिने
- कार्यरत जनशक्तिको क्षमता विकास गरिने
- स्थानीय तहमा शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणाली स्थापना गरिने
- प्रधानाध्यापकलाई थप जिम्मेवार बनाई क्षमता विकास गरिने

५.१.६ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धिः

शिक्षाका सबै निकाय तथा विद्यलयमा सुशासन प्रवर्धन भई बालबालिकाको सिकाइ प्रति उत्तरदायी प्रणालीको विकास हुने

प्रमुख नतिजाः

- शिक्षाको शासकीय तथा व्यवस्थापकीय कार्यका लागि आवश्यक संरचना तथा जनशक्ति तयार हुने
- शिक्षाको शासकीय तथा व्यवस्थापनमा सहभागी हुने सबै निकायको दायित्व र अधिकार स्पष्ट हुने
- शिक्षाको शासकीय तथा व्यवस्थापनमा सहभागी हुने सबै निकाय तथा जनशक्तिको क्षमता विकास पद्धति स्थापना भई क्षमता सुधार हुने
- सेवा प्रवाह सहभागीतामूलक, कार्यसम्पादनप्रति उत्तरदायी, विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही, समतामूलक र समावेशी भई कार्यसम्पादन उद्देश्यमूलक, प्रभावकारी तथा कुशल हुने

मस्यौदा

संस्थागत संरचना र क्षमता विकासका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					
			२०८०/८१	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	जम्म
१	आवश्यक कानुनी प्रबन्ध तथा मापदण्ड विकास	सङ्ख्या	१					१
२	संस्थागत संरचना निर्माण तथा क्षमता विकास	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	
३	प्रतिवेदन तथा तथ्याङ्क प्रणालीको सुदृढीकरण	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	
४	कार्यसम्पादन करार गरी सबैलाई नतिजाप्रति जिम्मेवार बनाउने	पटक		१	१	१	१	१
५	स्थानीय तहमा शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणाली स्थापना तथा सञ्चालन	सङ्ख्या	१					१
६	अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइसम्बन्धी संयन्त्र विकास गर्ने	सङ्ख्या		१				१
७	विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण, सरसफाइ तथा स्वच्छता, विपद् तथा महामारी सम्बन्धी सेवा तथा समन्वयका लागि संयन्त्र विकास गर्ने	सङ्ख्या		१				१

५.२ स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध

५.२.१ परिचय

शिक्षा क्षेत्रको विकासका शिक्षा क्षेत्रको विकासका लागि हाल सङ्घमा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय रहेको छ । मन्त्रालय अन्तरगत केन्द्रिय तहमा विभागीय रूपमा शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र पाठ्यक्रम विकास केन्द्र र शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्र रहेका छन् । ७७ ओटै जिल्लामा शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाइ रहेका छन् । त्यसै गरी स्वायत्त निकायका रूपमा राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड र शिक्षक सेवा आयोग क्रियाशील छन् । यसै गरी प्रदेश तहमा सामाजिक विकास मार्फत् शिक्षा विकास निर्देशनालय, प्रत्येक प्रदेशमा शिक्षा तालिम केन्द्र रहेका छन् भने प्रत्येक स्थानीय तहमामा शिक्षा शाखाको व्यवस्था गरिएको छ । पालिका स्तरमा स्थानीय सरकार संचालन ऐन- २०७४ कार्यान्वयनमा आएपछि त्यस ऐनमा तोकिए बमोजिमका २३ ओटा कार्यहरू कार्यान्वयनमा रहेका छन् ।

५.२.२ वर्तमान अवस्था

यस गाउँपालिकाको शिक्षाको वर्तमान संस्थागत संरचनालाई हेर्दा गाउँपालिकामा शिक्षा युवा तथा खेलकुद शाखाको व्यवस्था गरिएको छ । जसमा १ जना अधिकृत सातौ , १ जना स्रोत शिक्षक र १ जना प्राविधिक सहायक रहनु भएको छ । उहाँहरू मार्फत् दैनिक शैक्षिक प्रशासन सञ्चालन, अनुगमन तथा नियमनका कार्यक्रमहरू निरन्तर रूपमा अगाडी बढीरहेका छन्। सरकारका विभिन्न तहहरूबिच सहजीकरण र समन्वयका पक्षमा सुधार गर्नुपर्ने आवश्यकता यस पालिकामा देखिएको छ। समग्रमा, राज्यका तिनै तहका सरकारको एउटै लक्ष्य र उद्देश्य भए तापनि संस्थागत संरचना र क्षमता विकास कार्यमा आआफ्नानै कार्यशैली प्रस्तुत गरेका कारणले यस गाउँपालिकामा चाहे अनुरूप काम भने हुन नसकिरहेको अवस्था छ । भिन्न भिन्न विशेषता र क्षमतालाई सम्बोधन गर्ने किसिमको संस्थागत व्यवस्था, क्षमता विकास र सो अनुसार कार्यन्वयन गर्ने परिपाटीका लागि थप कार्यगर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५.२.३ लक्ष्य

- स्थानीय तहको शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रवर्द्धन गर्ने

५.२.४ उद्देश्य

- स्थानीय तहको शिक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चतता गर्नु

५.२.५ रणनीतिहरू

- सङ्घीय तथा प्रदेश तहबाट वित्तीय हस्तान्तरणमार्फत् प्राप्त सशर्त अनुदान तथा अन्य अनुदान र आफ्नै स्रोतको बजेटसमेत संलग्न गरी वार्षिक शिक्षा बजेट तथा कार्यक्रम तयार गर्ने
- कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यकताअनुसार कानुन, कार्यविधि तथा निर्देशिका विकास गर्ने
- कार्यक्रम कार्यान्वयनको नियमित अनुगमन तथा सहजीकरण गरी विद्यालयमा कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुने सुनिश्चितताका साथै समस्या समाधानका लागि आवश्यक नीति निर्देशन तथा समन्वय गर्ने
- एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापनमार्फत् नियमित रूपमा कार्यक्रम कार्यान्वयन तथा त्यसका नतिजाको विवरण तयार गर्ने, त्यसको समीक्षा गरी थप सुधारमा प्रयोग गर्ने

- विद्यालयमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अभिभावक सङ्घ गठन गर्ने र विद्यालयलाई विद्यालय सुधार योजना विकास र कार्यान्वयनमा सहजीकरण गर्ने
- विद्यालय सुधार योजना निर्माण तथा अद्यावधिक गर्न लगाउने
- विद्यालय व्यवस्थापनलाई सशक्तीकृत र सुदृढ गरी निर्धारित कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि प्रधानाध्यापकलाई जिम्मेवारी प्रदान गरी उत्तरदायी बनाउने
- वित्तीय व्यवस्थापन, खरिद प्रक्रिया, शिक्षक व्यवस्थापन तथा शिक्षकको कक्षा कोठामा समय तथा कार्यको सुनिश्चिततासम्बन्धी आवश्यक मापदण्ड तयार गरी लागु गर्ने
- अभिभावक तथा सरोकारवालासँग अन्तरक्रिया तथा सहकार्य गर्न अभिभावक भेला तथा बैठक आयोजना गर्ने र सामाजिक परीक्षणलाई प्रभावकारी बनाउने
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमार्फत् सबै उमेर समूहका सिकारुहरूका लागि साक्षरता, साक्षरोत्तर, निरन्तर शिक्षा, वैकल्पिक शिक्षा तथा आय आर्जन र सिप विकासका कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आजीवन सिकाइ केन्द्रका रूपमा समेत कार्य गर्ने

५.२.६ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धिः

स्थानीय तहको शिक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चतता भएको हुने

प्रमुख नतिजाः

- शिक्षाको शासकीय तथा व्यवस्थापनमा सहभागी हुने सबै निकाय तथा जनशक्तिको क्षमता विकास पद्धति स्थापना भई क्षमता सुधार हुनेछ
- सेवा प्रवाह सहभागीतामूलक, कार्यसम्पादनप्रति उत्तरदायी, विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही, समतामूलक र समावेशी भई कार्यसम्पादन उद्देश्यमूलक, प्रभावकारी तथा कुशल हुनेछ

मस्यौदा

संस्थागत संरचना र क्षमता विकासका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			२०८०/८१ १	२०८१/८२ २	२०८२/८३ ३	२०८३/८४ ४	२०८४/८५ ५	जम्मा		
१	वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम निर्माण	सङ्ख्या	१					१	१	सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
२	विद्यालय सुधार योजना निर्माण एवम् अद्यावधिक	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै			
३	प्रतिवेदन तथा तथ्याङ्क प्रणालीको सुदृढीकरण	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै			
४	आवश्यक कानुन निर्देशिका तथा कार्यविधिको विकास	सङ्ख्या		१				१	१	
५	कानुन निर्देशिका मापदण्डको प्रबोधीकरण	सङ्ख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै			
६	अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइसम्बन्धि कार्यक्रम सञ्चालन	सङ्ख्या		१				१	१	
७	सामाजिक परीक्षणको प्रतिवेदनका आधारमा विद्यालयहरूलाई थप सहजीकरण	सङ्ख्या		१				१	१	

परिच्छेद ६ः लगानी र स्रोत व्यवस्थापन

६.१ परिचय

सबै नागरिकहरूलाई आधारभूत तह निःशुल्क र अनिवार्य तथा माध्यमिक तह निःशुल्क उपलब्ध गराउने संवैधानिक प्रावधान रहेको छ । आधारभूत तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा व्यवस्थापनको अधिकार स्थानीय सरकारको कार्यक्षेत्रमा राखिएको छ । आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षा, प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा, खुला शिक्षा, दुर शिक्षा, विशेष शिक्षा, सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूका अतिरिक्त औपचारिक संरचना बाहिरका टिउसन कोचिङ सेन्टरहरूको नीति, योजना र समग्र व्यवस्थापनको जिम्मेवारी स्थानीय सरकारको रहने गरी स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन ,२०७४ ले २३ ओटा अधिकारहरूको विस्तृतीकरण गरेको पाइन्छ । कार्यक्षेत्रभित्रका शैक्षिक संस्थाहरूलाई अनुदान उपलव्ध गराउने, लेखापरीक्षण र वित्तीय सुशासन कायम गर्ने दायित्व पालिकाको कार्यक्षेत्रमा रहेकोले सीमित स्रोत साधनलाई मितव्ययी, नियमित, प्रभावकारी र पारदर्शी ढङ्गले व्यवस्थापन गर्नुपर्नेछ ।

शिक्षा विकासलाई पूर्वाधारहरूको पनि पूर्वाधारका रूपमा लिइन्छ । शिक्षाको समयसापेक्ष जुन गतिमा विकास हुनुपर्ने हो त्यसो हुन सकेको छैन । विभिन्न प्रतिवेदनहरूले कुल बजेटको २० प्रतिशत बजेट शिक्षामा विनियोजन गरिए तापनि सो अनुपातमा पुग्न सकेको छैन । यथार्थताको नजिक रहेर योजना बनाएर सो बमोजिम बजेट विनियोजन गर्ने नभई हचुवाको भरमा बजेट विनियोजन गर्ने कार्यले प्रश्रय पाएको छ । समुदायको विद्यालयमा लगानी गर्नुपर्छ भन्ने सोचमा गिरावट आएको छ । संविधानमा शिक्षालाई लगानीमैत्री बनाउने र लगानी बढाउँदै लजाने नीति उल्लेख गरिएको छ ।

कमजोर भौतिक पूर्वाधारलाई सुविधा सम्पन्न बनाउनु, विद्यालयहरूको आर्थिक पक्षलाई सबलीकरण गर्नु, विद्यालय शिक्षामा परिचालन हुने बजेटलाई पारदर्शी बनाउनु चुनौतीका रूपमा रहेका छन् । सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकारको सूचीमा शिक्षालाई राखिनु, सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल अधिकारका रूपमा समेत स्पष्ट गरिनुले शिक्षामा लगानीको अवसर राम्रो रहेको छ।

६.२ वर्तमान अवस्था

विश्वव्यापी रूपमा दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्न कुल बजेटको कम्तीमा २० प्रतिशत रकम शिक्षा क्षेत्रमा विनियोजन गर्ने विश्वव्यापी प्रतिबद्धता रहे तापनि शिक्षा क्षेत्रको बजेट क्रमश घट्दै गइरहेको पाइन्छ । सर्शत अनुदानको रूपमा प्राप्त हुने केन्द्रीय अनुदानको ७५ प्रतिशत भन्दा वढि रकम शिक्षक तलब भत्ता, छात्रवृत्ति, भौतिक पूर्वाधार, दिवाखाजा र पाठ्यपुस्तक जस्ता शीर्षकहरूमा खर्च हुने गरेको छ । गुणस्तर अभिवृद्धि र क्षमता विकासका लागि स्थानीय सरकारका कार्यक्रमहरू केन्द्रित रहेका छन । विद्यार्थी सङ्ख्याका आधारमा एकाई लागत विश्लेषण गर्दा अभिभावकको प्रत्यक्ष लागानीका अतिरिक्त पालिका क्षेत्रमा अध्ययनरत विद्यार्थीको प्रतिविद्यार्थी लागत ३५ हजार रहेको छ ।

दश वर्षे लिखु शिक्षा योजना कार्यान्वयनको वित्तीय व्यवस्थापनका मुख्य स्रोत सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय सरकार रहनेछन् । अभिभावक र समुदायको भूमिका परिपूरकको रूपमा रहनेछ । शिक्षा क्षेत्रमा कार्य गर्ने सङ्घसंस्थाहरूलाई विज्ञताका आधारमा क्षेत्रगत रूपमा साझेदारी गर्न सकिनेछ। समग्र वित्तीय व्यवस्थापन अन्तर्गत योजना कार्यान्वयनका लागि पर्याप्त वित्तीय स्रोत जुटाउनु, शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि विद्यालयहरूलाई

आवश्यकता क्षेत्रमा स्रोत उपलब्ध गराउने र स्रोत साधनको प्रभावकारी व्यवस्थापन मार्फत् वित्तीय सुशासन कायम गर्ने कार्यहरू प्राथमिकतामा रहेका छन । नतिजामा आधारित स्रोत विनियोजन पद्धति मार्फत् विद्यालयहरूलाई नियमित अनुदानका अतिरिक्त एकमुष्ट, मागमा आधारित, कार्यसम्पादनमूलक र प्रोत्साहनमूलक अनुदानको व्यवस्था गरिनेछ । श्रोतको आँकलन तपसिल बमोजिम गरिएको छ ।

क्र.स.	वित्तीय श्रोतको व्यवस्थापन	कूल बजेट (लाखमा)	जम्मा हिस्साको प्रतिशत	कैफियत
१	सङ्घीय सरकार	५४९५.८६	९१.४१	
२	प्रदेश सरकार	११५.९७	१.९३	
३	स्थानीय सरकार	३७८.५१	६.३०	
४	सङ्घ संस्था तथा दातृनिकाय	२२.२५	०.३७	
५	अभिभावक तथा समुदाय	०	०.०	
६	अन्य	०	०.०	
	जम्मा	६०१२.५९	१००.००	

६.३ लक्ष्य

शिक्षा क्षेत्रमा पहुँच तथा गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि लगानीको सुनिश्चितता हुने ।

६.४ उद्देश्य

- योजना अवधिका लागि शिक्षा क्षेत्रमा आवश्यक स्रोतको प्रक्षेपण गर्नु,
- पहिचान गरिएका कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यक वित्तीय स्रोत पहिचान गर्नु,
- उपलब्ध स्रोतको आधारमा कार्यक्रमको प्राथमिकता निर्धारण गरी कार्यक्रमगत बजेट निर्धारण गर्नु,
- खर्चको प्रक्रिया र दायित्व स्पष्ट गर्नु ।

६.५ रणनीतिहरू

- सङ्घीय र प्रदेश सरकारको लगानीको अनुपातमा स्थानीय सरकारले आफ्नो स्रोतबाट लगानी गरिने,
- आफ्नो तह भित्रको लक्षित शैक्षिक पहुँच, सहभागीता एवम् गुणस्तर सुनिश्चित गर्न लगानीको व्यवस्था गरिने,
- स्रोतको उपयोग गर्ने विद्यालयलाई जबाफदेही बनाईने,
- वार्षिक रूपमा कुल बजेटको २० प्रतिशत बजेट शिक्षा क्षेत्रका कार्यक्रमका लागि व्यवस्था गरिने,
- शिक्षामा निजी तथा गैर सरकारी क्षेत्रको लगानीलाई प्रोत्साहन तथा प्रवर्धन गरिने ,
- मापदण्डका आधारमा खर्च र प्रतिवेदन पद्धति अवलम्बन गरिने,
- वित्तीय व्यवस्थापन क्षमतामा सुधार ल्याई वित्तीय कार्यकुशलता, पारदर्शिता, जिम्मेवारी र उत्तरदायित्वलाई सबल बनाईने ।

६.६ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

मस्यौदा

उपलब्धिः

- शिक्षामा स्रोतको दिगो व्यवस्थापन भई शैक्षिक पहुँच, समता, गुणस्तर र क्षमता विकासमा उल्लेख्य प्रगति भएको हुने,
- वित्तीय व्यवस्थापन क्षमतामा सुधार भई वित्तीय कार्यकुशलता, पारदर्शिता, जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व सुदृढ हुने ।

प्रमुख नतिजाः

- उपलब्ध स्रोतको अनुमान र विश्लेषण
    - अपेक्षा र नीतिका आधारमा अनुमान
    - स्रोतको उपलब्धताको अनुमान
- प्रस्तावित कार्यक्रम र बजेट अनुमान
    - प्रस्तावित बजेटमा नपुग स्रोत पूरा गर्ने उपाय

प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्यः

- सङ्घीय सरकारबाट शिक्षा क्षेत्र योजना अन्तर्गतका क्रियाकलापमा प्राप्त हुने अनुमानित बजेटको खाका,
- प्रदेश सरकारबाट शिक्षा क्षेत्र योजना अन्तर्गतका क्रियाकलापमा प्राप्त हुने अनुमानित बजेटको खाका,

मस्यौदा

क) सङ्घीय सरकारबाट विद्यालय शिक्षा क्षेत्रअन्तर्गतका क्रियाकलापमा प्राप्त हुने अनुमानित बजेट

क.स.	अनुदान प्राप्त हुने उपक्षेत्र / विषय	आर्थिक वर्ष					५ वर्षको जम्मा	१० वर्षको जम्मा
		२०८१/०८२	२०८२/०८३	२०८३/०८४	२०८४/०८५	२०८५/०८६		
१	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा	२५३२	२६५९	२७९२	२९३१	३०७८	१३९९१	
२	आधारभूत शिक्षा	५८२४३	६११५५	६४२१३	६७४२४	७०७९५	३२१८२९	
३	माध्यमिक शिक्षा	२२८२९	२३९७०	२५१६९	२६४२७	२७७४९	१२६१४५	
४	प्राविधिक शिक्षा र व्यवसायिक तालिम	0	०	०	०	०	०	
५	अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइ	११००	११५५	१२१३	१२७३	१३३७	६०७८	
६	पाठ्यक्रम,पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री र मूल्याङ्कन	३७७८	३९६७	४१६५	४३७४	४५९२	२०८७६	
७	शिक्षक व्यवस्थापन र विकास	७५८	७९६	८३६	८७७	९२१	४१८८	
८	शैक्षिक समता र समावेशीकरण	१८६२	१९५५	२०५३	२१५५	२२६३	१०२८९	
९	विद्यालय पोषण र स्वास्थ्य कार्यक्रम	१४३१	१५०३	१५७८	१६५७	१७३९	७९०७	
१०	विद्यालय सुरक्षा विपद न्यूनिकरण तथा उत्थानशीलता	४००	४२०	४४१	४६३	४८६	२२१०	
११	विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास	२९५२	३१००	३२५५	३४१७	३५८८	१६३१२	
१२	विद्यालयमा सूचना तथा संचार प्रविधि	११००	११५५	१२१३	१२७३	१३३७	६०७८	
	जम्मा	**९६९८५**	**१०१८३४**	**१०६९२६**	**११२२७२**	**११७८८६**	**५३५९०३**	

ख) प्रदेश सरकारबाट विद्यालय शिक्षा क्षेत्रअन्तर्गतका क्रियाकलापमा प्राप्त हुने अनुमानित बजेट

क.स.	अनुदान प्राप्त हुने उपक्षेत्र / विषय	आर्थिक वर्ष					५ वर्षको जम्मा	१० वर्षको जम्मा
		२०८१/०८२	२०८२/०८३	२०८३/०८४	२०८४/०८५	२०८५/०८६		
१	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा	०	०	०	०	०	०	
२	आधारभूत शिक्षा	०	०	०	०	०	०	
३	माध्यमिक शिक्षा	५६८	५९६	६३८	६८३	७३१	३२१६	
४	प्राविधिक शिक्षा र व्यवसायिक तालिम	0	०	०	०	०	०	
५	अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइ	०	०	०	०	०	०	
६	पाठ्यक्रम,पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री र मूल्याङ्कन	०	०	०	०	०	०	
७	शिक्षक व्यवस्थापन र विकास	०	०	०	०	०	०	
८	शैक्षिक समता र समावेशीकरण		०	०	०	०	०	
९	विद्यालय पोषण र स्वास्थ्य कार्यक्रम	१३९२	१४६२	१५६४	१६७३	१७९१	७८८१	
१०	विद्यालय सुरक्षा विपद न्यूनिकरण तथा उत्थानशीलता	०	०	०	०	०	०	
११	विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास		०	०	०	०	०	
१२	विद्यालयमा सूचना तथा संचार प्रविधि		०	०	०	०	०	
	जम्मा	**१९६०**	**२०५८**	**२२०२**	**२३५६**	**२५२१**	**११०९७**	

ग) स्थानीय तहबाट विद्यालय शिक्षा क्षेत्रअन्तर्गतका क्रियाकलापमा प्राप्त हुने अनुमानित बजेट

क.स.	अनुदान प्राप्त हुने उपक्षेत्र / विषय	आर्थिक वर्ष					५ वर्षको जम्मा	१० वर्षको जम्मा
		२०८१/०८२	२०८२/०८३	२०८३/०८४	२०८४/०८५	२०८५/०८६		
१	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा	१२००	१२६०	१३२३	१३८९	१४५९	६६३१	
२	आधारभूत शिक्षा	१२००	१२६०	१३२३	१३८९	१४५९	६६३१	
३	माध्यमिक शिक्षा	११००	११५५	१२१३	१२७३	१३३७	६०७८	
४	प्राविधिक शिक्षा र व्यवसायिक तालिम	४००	४२०	४४१	४६३	४८६	२२१०	
५	अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइ	६००	६३०	६६२	६९५	७२९	३३१५	
६	पाठ्यक्रम,पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री र मूल्याङ्कन	३००	३१५	३३१	३४७	३६५	१६५८	
७	शिक्षक व्यवस्थापन र विकास	०	०	०	०	०	०	
८	शैक्षिक समता र समावेशीकरण	०	०	०	०	०	०	
९	विद्यालय पोषण र स्वास्थ्य कार्यक्रम	२००	२१०	२२१	२३२	२४३	११०५	
१०	विद्यालय सुरक्षा विपद न्यूनिकरण तथा उत्थानशीलता	७००	७३५	७७२	८१०	८५१	३८६८	
११	विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास	७५०	७८८	८२७	८६८	९१२	४१४४	
१२	विद्यालयमा सूचना तथा संचार प्रविधि	४००	४२०	४४१	४६३	४८६	२२१०	
	जम्मा	६८५०	७१९३	७५५२	७९३०	८३२६	३७८५१	

घ) अन्य सङ्घसंस्था (रुम टु रिड र रुडेक लगाएत) बाट विद्यालय शिक्षा क्षेत्रअन्तर्गतका क्रियाकलापमा खर्च हुने अनुमानित बजेट

क.स.	अनुदान प्राप्त हुने उपक्षेत्र / विषय	आर्थिक वर्ष					५ वर्षको जम्मा	१० वर्षको जम्मा
		२०८१/०८२	२०८२/०८३	२०८३/०८४	२०८४/०८५	२०८५/०८६		
१	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा	0	0	0	0	0	0	
२	आधारभूत शिक्षा	0	0	0	0	0	0	
३	माध्यमिक शिक्षा	0	0	0	0	0	0	
४	प्राविधिक शिक्षा र व्यवसायिक तालिम	0	0	0	0	0	0	
५	अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइ	१२५	१२५	१२५	१२५	१२५	६२५	
६	पाठ्यक्रम,पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री र मूल्याङ्कन	१०५	१०५	१०५	१०५	१०५	५२५	
७	शिक्षक व्यवस्थापन र विकास	२००	२००	२००	२००	२००	१०००	
८	शैक्षिक समता र समावेशीकरण	१५	१५	१५	१५	१५	१५	
९	विद्यालय पोषण र स्वास्थ्य कार्यक्रम	०	०	०	०	०	०	
१०	विद्यालय सुरक्षा विपद न्यूनिकरण तथा उत्थानशीलता	०	०	०	०	०	०	
११	विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास	०	०	०	०	०	०	
१२	विद्यालयमा सूचना तथा संचार प्रविधि	०	०	०	०	०	०	
जम्मा		४४५	४४५	४४५	४४५	४४५	२२२५	

६.६ वित्तीय योजनाको सारांश

क्र.स.	विद्यालय शिक्षाका मुख्य तथा अन्तरसम्बन्धित उपक्षेत्र तथा विषयहरू	योजना अवधिको कुल लागत	लक्ष्य(५ वर्ष)					श्रोत आँकलन				
			1	2	3	4	5	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह	सङ्घ संस्था	अन्य
१	विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका मुख्य उपक्षेत्रहरू											
क	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा	२०६२२	३७३२	३९१९	४११५	४३२०	४५३६	१३९९१	०	६६३१	०	
ख	आधारभूत शिक्षा	३२८४६०	५९४४३	६२४१५	६५५३६	६८८१३	७२२५३	३२१८२९	०	६६३१	०	
ग	माध्यमिक शिक्षा	१३५४३९	२४४९७	२५७२२	२७०२०	२८३८४	२९८१६	१२६१४५	३२१६	६०७८	०	
घ	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम	२२१०	४००	४२०	४४१	४६३	४८६	०	०	२२१०	०	
ङ	अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ	१००१९	१८२५	१९१०	१९९९	२०९३	२१९१	६०७८	०	३३१५	६२५	
२	अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्रहरू											
क	पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री र मूल्याङ्कन	२३०५९	४१८३	४३८७	४६०१	४८२६	५०६२	२०८७६	०	१६५८	५२५	
ख	शिक्षक व्यवस्थापन र विकास	५१८८	९५८	९९६	१०३६	१०७७	११२१	४१८८	०	०	१०००	
ग	शिक्षामा समता र समावेशीकरण	१०३६४	१८७७	१९७०	२०६८	२१७०	२२७८	१०२८९	०	०	७५	
घ	विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम	१६८९४	३०२३	३१७४	३३६२	३५६१	३७७३	७९०७	७८८१	११०५	०	
ङ	विद्यालय सरक्षा, विपद न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलता	६०७८	११००	११५५	१२१३	१२७३	१३३७	२२१०	०	३८६८	०	
च	विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास	२०४५६	३७०२	३८८७	४०८१	४२८६	४५००	१६३१२	०	४१४४	०	

छ	विद्यालयमा सूचना तथा प्रविधि	८२८८	१५००	१५७५	१६५४	१७३६	१८२३	६०७८	०	२२१०	०	
३	शिक्षाको व्यबस्थापन र संस्थागत क्षमता विकास	१२४८२	२२५९	२३७२	२४९१	२६१५	२७४६	१२४८२	०	०	०	
४	स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध	१२००	४००	२००	२००	२००	२००	१२००	०	०	०	
५	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	५००	१००	१००	१००	१००	१००	०	५००	०	०	
	कुल जम्मा	६०१२५९	१०८९९९	११४२०२	११९९१६	१२५९१८	१३२२२४	५४९५८६	११५९७	३७८५१	२२२५	
	प्रतिशतमा कूल जम्मा	१००.००%	१८.१३%	१८.९९%	१९.९४%	२०.९४%	२१.९९%	९१.४१%	१.९३%	६.३०%	०.३७%	

६.६ क्रियाकलाप अनुसार ५ वर्षको वित्तीय योजना

स्तरीय १

मस्यौदा

परिच्छेद ७: अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

७.१ परिचय

अनुगमन भन्नाले कुनैपनि कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि विशेषतः शैक्षिक योजना तथा कार्यक्रमहरू के कति भए त्यसको लक्षित प्रतिफल योजना अनुरूप ठीक सँग भइरहेका छन् वा छैनन् भनी कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने प्रत्येक तहको व्यवस्थापनद्वारा निरन्तर र अद्यावधिक गरी निगरानी राख्ने कार्य हो । मूल्याङ्कन भन्नाले कुनै शैक्षिक कार्यक्रमको निर्धारित उद्देश्यको सन्दर्भमा त्यसका कार्यहरू कति सान्दर्भिक, सक्षम, लाभदायक र प्रभावकारी देखिएका छन भन्नेबारे व्यवस्थित रूपबाट मापन गरी लेखाजेखा गर्ने कार्य हो ।अनुगमन तथा मुल्याङकन को मुख्य उद्देश्य गाँउ शिक्षा योजना र विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमले किटान गरेका प्रत्येक सेवा प्रवाहका तहका लक्ष्य तथा उद्देश्य अनुरूपका उपलब्धिहरू पत्ता लगाई ती सूचकका आधारमा निर्णय प्रक्रियालाई सहयोग गरी प्रवाह सुधार गर्नु हो ।

७.२ वर्तमान अवस्था

ऐन, नियमअनुसार कार्य भए नभएको लेखाजोख गर्ने, लक्ष्य तथा उद्देश्यका आधारमा प्रगति मापन गर्ने र क्षेत्रगत उद्देश्य तथा लक्ष्यमा भएको रणनीति तथा नीतिगत प्रवाहको मूल्याङकन गर्ने कार्यहरू नियमित रूपमा भैरहेका छन्। सबै तहको सेवा व्यवस्थापन तथा सेवा प्रवाहका लागि वित्तीय व्यवस्थापकीय र प्राविधिक पक्षको अनुगमन लेखाजोखा तथा मूल्याङकन गरिनेछ । सङ्घमा शिक्षा तथा प्रविधि मन्त्रालय र शिक्षा विभागले अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका कार्यको समन्वय सञ्चालन गर्नेछन् । लिखु गाउँपालिकाको लिखु शिक्षा योजना सरोकारवालाहरूलाई जानकारी गराई सो कार्यान्वयन भएनभएको सम्बन्धित निकायबाट अनुगमन गरिनेछ । अनुगमन प्रक्रिया तपसिल बमोजिम हुनेछ ।

क्र. स.	अनुगमन गर्ने निकाय	अनुगमन प्रक्रिया	जिम्मेवारी	अनुगमन समय	अनुगमन सूचक
वडा र गाउँपालिका स्तरीय					
१	वडा शिक्षा समिति, वडा कार्यालय	अलवोकन, निरक्षण, सुपरिवेक्षण, प्रतिवेदन	संयोजक, अध्यक्ष तथा पदाधिकारी	मासिक	आगन्तुक पुस्तिका, विद्यालय अनुगमन फाराम, कक्षाकोठा अनुगमन
२	लिखु शिक्षा समिति, शिक्षा अधिकृत		संयोजक	मासिक	
जिल्ला स्तरीय					
३	शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइ, नुवाकोट		एकाइ प्रमुख	वार्षिक	

४	जिल्ला समन्वय समिति, नुवाकोट		प्रमुख तथा पदाधिकारी	वार्षिक	फाराम, प्रतिवेदन
प्रदेश स्तरीय					
५	प्रादेशिक शिक्षा तालिम केन्द्र			वार्षिक	
६	प्रदेश शिक्षा विकास निर्देशनालय			वार्षिक	
सङ्घ स्तरीय र अन्य					
७	शिक्षा तथा मानव श्रोत विकास केन्द्र			वार्षिक	
८	नागरिक समाज तथा गैर सरकारी सङ्घसंस्था			मासिक	

लिखु शिक्षा योजनाको प्रचारप्रसार गर्न सरोकारवालाहरूलाई भेला गराई, सूचना तथा प्रविधिको अन्य माध्यमबाट जानकारी गराइनेछ । योजनाको कार्यन्वयनको क्रममा आवश्यक सहयोग तथा सहकार्यको लागि गाउँपालिका तथा सम्बन्धित वडाहरूले यस योजनासँग सम्बन्धित तह तथा निकायहरूसँग आवश्यक प्रत्यक्ष भेटघाट वा पत्राचार गर्नेछ । योजनाको कार्यान्वयनको क्रममा गाउँपालिका वडाहरू, सम्बन्धित समिति तथा उपसमितिहरूको बैठक कार्यतालिका वा आवश्यकता अनुसार बस्नेछ ।

७.३ लक्ष्य

शैक्षिक योजना तथा कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन भई गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित भएको हुने ।

७.४ उद्देश्य

- नतिजामा आधारित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली बनाउनु
- योजना कार्यान्वयनका चरणमा आएका समस्या तथा चुनौतीहरूलाई समयमै सम्बोधन गरी अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्नु
- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि समन्वयात्मक तथा एकत्रित प्रणाली विकास गर्नु

७.५ रणनीतिहरू

- कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र प्रतिवेदनका लागि एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली सञ्चालनमा ल्याउने ।
- नतिजामूलक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली अवलम्बन गर्ने
- विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षण तथा विद्यालय कार्यसम्पादन परीक्षणलाई थप व्यवस्थित र नियमित गर्ने
- कक्षाकोठाको सिकाइको अनुगमन, सुपरिवेक्षण तथा मूल्याङ्कनलाई प्रभावपूर्ण बनाउन कार्यस्थलमा आधारित अनुगमन, मूल्याङ्कन, सुपरिवेक्षण एवम् प्रतिवेदन प्रणाली प्रबन्ध गर्ने

- योजनाअन्तर्गत सञ्चालित कार्यक्रम तथा परियोजना वा क्रियाकलापको नियमित आवधिक, मध्यावधिक तथा अन्तिम मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापित गर्ने
- अनिवार्य तथा निशुःल्क शिक्षा ऐन २०७५ ले तोकेबमोजिम अनिवार्य तथा निशुःल्क शिक्षा कार्यान्वयनको अवस्थाको प्रतिवेदन तयार गरी स्थानीय तहमा पेस गर्ने

७.६ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धिः

प्रभावकारी अनुगमनको माध्यबाट योजना कार्यान्वयनका चरणमा आएका समस्या तथा चुनौतीहरूलाई समयमै सम्बोधन भई अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुने र योजनाको मूल्याङ्कनमा आधारित भई आवश्यकतामा आधारित योजना निर्माणका लागि पृष्ठपोषण प्राप्त हुने ।

प्रमुख नतिजाः

- नतिजामा आधारित अनुगमन प्रणाली स्थापित हुने,
- अनुगमनका आधारमा नतिजा सुधार हुने,
- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि संस्थागत संरचना तथा क्षमता विकास हुने,
- विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षणका नतिजाका आधारमा सुधार गर्ने परिपाटी स्थापित हुने,
- विभिन्न कार्यक्रमहरूको उपलब्धि तथा प्रभावको आवधिक मूल्याङ्कन हुने।

मस्यौदा

अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

क. स.	क्रियाकलाप	लक्ष्य इकाइ	भौतिक लक्ष्य(पहिलो ५ वर्ष)						१० वर्षको लक्ष्य	कैफियत
			२०८०/८१	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	जम्मा		
१	अनुगमन पद्धति विकास तथा कार्यान्वयन	गाउँपालिका	२	२	२	२	२	१०	२०	सङ्घ, स्थानीय तह
२	अनुगमन प्रणालीका लागि सूचक तयारी र अध्यावधिक			१				१	२	
३	कार्यक्रम कार्यान्वयनको चौमासिक तथा वार्षिक समीक्षा तथा प्रतिवेदन	पटक	३	३	३	३	३	१५	३०	सङ्घ तथा प्रदेश
४	विद्यार्थीको सिकाइ उपलव्धी परिक्षण गर्ने	कक्षा		३	५	८	१०	४	४	सङ्घसँग समन्वय गरेर
५	स्थिति प्रतिवेदन तयारी	पटक	१ पटक	१ पटक	१ पटक	१ पटक	१ पटक	५ पटक	५	सङ्घ, स्थानीय
६	विद्यालयमा गरिने सामाजिक परिक्षणलाई प्रभावकारी र नियमित बनाउने ।	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै		
७	विद्यालयहरूको लेखापरीक्षण	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै		
८	विद्यालयको कार्यसम्पादन परीक्षण	गाउँपालिका	५	१०	१६	१६	१६			
९	विज्ञ समूह, विद्यालयनिरीक्षक तथा शिक्षक सिकाइ समूह मार्फत्, शिक्षा शाखा मार्फत् विद्यालय अनुगमन तथाकक्षा सुपरिवेक्षण	सबै विद्यालय	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			
१०	प्रधानाध्यापक तथा आधारभूत तह संयोजकबाट विद्यालय तथा कक्षाकोठा अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण	सबै विद्यालय	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			
११	प्रमाणमा आधारित मूल्याङ्कनका लागि अभिलेखिकरण	सबै विद्यालय	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			

१२	स्थानीय तहद्धारा कक्षा अनुगमन	पटक	३	३	३	३	३	१५	३०	

मस्यौदा

सन्दर्भ सामग्रीहरू

- नेपालको संविधान २०७२
- विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (SESP)
- राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६
- प्रारम्भिक बालविकास सम्बन्धी न्यूनतम मापदण्ड २०६७ पहिलो संशोधन, २०७५
- लिखु गाउँपालिका प्रोफाइल २०७९
- शिक्षक पेसागत सहयोग व्यवस्थापन कार्यविधि, २०७७ र मार्गदर्शन २०७७
- विभिन्न पालिकाका गाउँ शिक्षा योजनाहरू,
- सोह्रौ योजना २०८१/८२ - २०८५/८६
- स्थानीय तहको योजना निर्माण दिग्दर्शन २०८१
- स्थानीय तहको शिक्षा योजना निर्माणसम्बन्धी मार्गदर्शन २०७९(परिमार्जित संस्करण २०८१)

मस्यौदा

अनुसूची १ : क्रियाकलाप अनुसार ५ वर्षको वित्तिय योजना

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलाप	भौतिक लक्ष्य (पहिलो ५ वर्ष) २०८१/८२-२०८५/८६)					योजना अवधिको कुल लागत	लगानीको श्रोत आँकलन रु हजारमा				
		पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं		सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय तह	सङ्घसंस्था	अपुग
३.१	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा											
१	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका न्यूनतम मापदण्डको प्रबोधीकरण गर्ने	०	५०	०	०	०	५०	0	0	०	0	५०
२	प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरूको नक्साङ्कन तथा पुनर्वितरण	०	५०	०	०	०	५०	0	0	०	0	५०
३	परिवार, समुदाय, गैर सरकारी सङ्घसंस्था, निजीक्षेत्रसँग सहकार्य तथा समन्वय गर्ने	०	१५	१५	१५	१५	६०	0	0	०	0	६०
४	सहयोगी कार्यकर्ता र शिक्षकको तलब भत्ता	२५३२	२६५९	२७९२	२९३१	३०७८	१३९९१	१३९९१	0	०	0	०
५	न्यूनतम पूर्वाधार, सिकाइ तथा खेल सामग्री आदि व्यवस्थापन गरी न्यूनतम मापदण्डमा सुधार गर्ने	०	५०	५०	५०	५०	२००	०	0	०	0	२००
६	सहजकर्ताको योग्यता पेसागत क्षमता विकास गर्ने	०	०	१००	०	०	१००	०	0	०	0	१००
७	आवश्यकताअनुसार स्थानीय भाषालाई प्राथमिकता दिई स्थानीय भाषाको प्रयोग	०	०	०	०	०	०	०	0	०	0	०
८	अभिभावक शिक्षा	०	१५०	१५८	१६५	१७४	६४७	६००	0	०	0	४७

मस्यौदा

९	बालबालिकाको शारीरिक, सामाजिक, मानसिक तथा भावनात्मक सुरक्षा तथा आवश्यकता अनुसार मनोसामाजिक परामर्श उपलब्ध गराउने (परामर्शदाताले)	०	०	०	०	०	०	०	0	०	0	०
१०	परिवार, समुदाय, निजीक्षेत्र तथा गैर सरकारी सङ्घसंस्थाहरूको सहभागीता, संलग्नता र जिम्मेवारी वृद्धि	०	०	०	०	०	०	०	0	०	0	०
११	शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली सुदृढ बनाउने	३०	३२	३३	३५	३६	१६६	०	0	०	0	०
१२	प्रारम्भिक बालविकास सहजकर्ताहरूको पारिश्रमित तथा सेवा सुविधामा वृद्धि गर्ने	१२००	१२६०	१३२३	१३८९	१४५९	६६३१	०	0	६६३१	0	०
जम्मा		**३७६२**	**४२६५**	**४४७०**	**४५८५**	**४८११**	**२१८९४**	**१४५९१**	**०**	**६६३१**	**०**	**५०७**
३.२	**आधारभूत शिक्षा (कक्षा १-८)**											
१	शिक्षकहरूको पारिश्रमिक र क्षमता विकास	५७०००	५९८५०	६२८४३	६५९८५	६९२८४	३१४९६१	३०८३३०	0	६६३१	0	0
२	विद्यालय नक्साङ्कन	०	१००	०	०	०	१००	०	0	१००	0	0
३	दरबन्दि पुनर्वितरण तथा समायोजन	०	१००	०	०	०	१००	०	0	२००	0	0
४	बालबालिकालाई विद्यालय भर्ना	१००	१०५	११०	११६	१२२	५५३	११०५	0	0	0	0
५	Early Grade Learning (EGL) Program को न्यूनतम प्याकेज व्यवस्थापन र संचालनका लागि विद्यालयलाई अनुदान	२००	२१०	२२१	२३२	२४३	११०५	११०५	0	0	0	0
६	व्यवस्थित परीक्षा प्रणाली	२००	२१०	२२१	२३२	२४३	११०५	११०५	११०५	0	0	0
७	विव्यस, शिअसंका पदाधिकारीहरूको क्षमता विकास	२००	२१०	२२१	२३२	२४३	११०५	५५३	0	0	0	0

८	अभिभावक अभिमुखीकरण र सहभागीता	२५०	२६३	२७६	२८९	३०४	१३८१	५५३	0	0	0	0
९	सिकाइ सामग्री तथा विद्यालय व्यवस्थापन	४००	४२०	४४१	४६३	४८६	२२१०	२२१०	0	0	0	0
१०	कक्षा १ देखि ३ सम्मको बालबालिकाका लागि बालमैत्री शिक्षण सिकाइको व्यवस्थापन	५००	५२५	५५१	५७९	६०८	२७६३	२२१०	0	0	0	0
११	कक्षा पुस्तकालयको वा बुक कर्नरको स्थापना गरी बालबालिकालाई भरपुर पढाईको अवसर प्रदान	२००	२१०	२२१	२३२	२४३	११०५	११०५	0	0	0	0
जम्मा		५९०५०	६२२०३	६५१०३	६८३५८	७१७७६	३२६४८९	३१८२७६	११०५	६९३१	०	०
३.३	**माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९-१२)**											
१	निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने कानुन, कार्यविधि, निर्देशिकाहरू तयारी	१००	०	०	०	०	१००	०	०	०	०	०
२	माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सनिश्चित गर्ने तथा खुला तथा दुर शिक्षा लगायतका वैकल्पिक प्रवन्ध गर्ने	२००	२१०	२२१	२३२	२४३	११०५	०	०	०	०	०
३	विद्यालयमा न्यूनतम भौतिक पूर्वाधार विकास (भवन तथा कक्षाकोठा, फर्निचर, खानेपानी, खेलमैदान, घेराबार, शौचालय)	४००	४२०	४४१	४६३	४८६	२२१०	०	०	०	०	०
४	सिकाइ सामग्री तथा विद्यालय व्यवस्थापन तथा सञ्चालन अनुदान	२००	२००	२००	२००	२००	१०००	०	०	०	०	०
५	कक्षा ९-१२ मा कार्यरत शिक्षकका लागि तलब भत्ता	२४४९७	२५७२२	२७००८	२८३५८	२९७७६	१३५३६१	१२६१४५	५६८	११००	0	0
६	शिक्षक क्षमता विकास	०	३००	३००	३००	३००	१२००	०	०	०	०	०

७	विव्यस, शिअसङ्घ पदाधिकारीहरूको क्षमता विकास र अभिमुखीकरण	०	१००	१००	१००	१००	४००	०	०	०	०	०
८	सिकाइका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधि लगायतका प्रविधिको प्रयोगमा वृद्धि गर्न आवश्यक संरचना, सामग्री तथा क्षमता विकास	०	१५०	१५०	१५०	१५०	६००	०	०	०	०	०
जम्मा		२५३९७	२७१०२	२८४१९	२९८०३	३१२५६	१४१९७७	१२६१४५	५६८	११००	०	०
३.४	**प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिम**											
१	प्रयोगशाला व्यवस्थापन सहयोग	०	२००	०	०	०	२००	२००	०	०	०	०
२	विद्यालयमा प्राविधिक शिक्षा(बाली विज्ञान पशु विज्ञान सिभिल इञ्जिनियरिङ इत्यादी)कार्यक्रम सञ्चालन	०	५००	५००	५००	५००	२०००	०	२०००	०	०	०
३	सामुदायिक विद्यालयमा सञ्चालित प्राविधिक शिक्षा कार्यक्रमको अनुगमन, नियमन र व्यवस्थापन	५०	१००	१००	१००	१००	४५०	४५०	०	०	०	०
४	प्राविधिक र व्यावसायिक शिक्षा सम्बन्धी पालिका स्तरीय नीतिको तर्जुमा	०	५०	०	०	०	५०	५०	०	०	०	०
५	छोटो अवधिका सिपमूलक तालिमहरू सञ्चालन	२००	२१०	२२१	२३२	२४३	११०५	०	०	५५३	०	०
६	प्राविधिक धार सञ्चालन भएको विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार विकासमा सहयोग	३००	३१५	३३१	३४७	३६५	१६५८	११०५	०	०	०	०
जम्मा		५५०	१३७५	११५१	११७९	१२०८	५४६३	१८०५	२०००	५५३	०	०
३.५	**अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ**											

१	निरक्षरहरूको विवरण सङ्कलन र निरन्तर सिकाइका लागि तथ्याङ्क तयार गर्ने	०	५०	०	०	०	५०	२५	०	०	०	०
२	सामुदायिक पुस्कालयको व्यवस्थापन गरी सामुदायिक सिकाइ केन्द्रसँग आवद्ध गर्ने	०	१५०	१५८	१६५	१७४	६४७	६४७	०	०	०	०
३	सामुदायिक केन्द्रमा सूचना तथा संचार प्रविधि मैत्री उपकरणको व्यवस्था गर्ने	१००	१०५	११०	११६	१२२	५५३	२७६	०	०	०	०
४	सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा समन्वय संयन्त्र विकास गर्ने	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
५	सरकारी तथा गैर सरकारी निकाय तथा स्थानीय तहमा रहेका समुदायमा आधारित संस्थासँग साझेदारी र सहकार्य गर्ने	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
६	अनौपचारिक प्रौढ विद्यालय, खुला विद्यालय लगायतका संस्थाहरूको स्थापना, संस्थागत विकास र सञ्चालनका लागि अनुदान उपलव्ध गराउने	३००	३१५	३३१	३४७	३६५	१६५८	५५३	०	०	०	०
७	जेष्ठ नागरिक, श्रमिक, गृहिणी महिलाहरूका लागि आवश्यकतामा आधारित निरन्तर सिकाइ प्रवर्धन गर्ने	३००	३१५	३३१	३४७	३६५	१६५८	११०५	०	०	०	०
जम्मा		७००	९३५	९२९	९७६	१०२४	४५६४	२६०५	०	०	०	०
४.१	**पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री र मूल्याङ्कन**											
१	पाठ्यक्रम अभिमुखीकरण, कार्यान्वयन	५०	५३	५५	५८	६१	२७६	२७६	०	०	०	०
२	शिक्षक तालिम र पुनर्ताजगी तालिम	३००	३१५	३३१	३४७	३६५	१६५८	१६५८	०	०	०	०
३	शिक्षक पेसागत सहयोग	३५०	३६८	३८६	४०५	४२५	१९३४	५०५	०	०	६००	०

४	कक्षाकोठामा आधारित विद्यार्थी मूल्याङ्कन	२००	२१०	२२१	२३२	२४३	११०५	८२९	०	०	०	०
५	आवधिक मूल्याङ्कन	१२५	१३१	१३८	१४५	१५२	६९१	०	०	८२९	०	०
६	स्थानीय पाठ्यक्रम/पाठ्यसामग्री निर्माण तथा कार्यान्वयन	४००	४२०	०	०	०	८२०	०	०	८२०	०	०
७	सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन	२५०	२६३	२७६	२८९	३०४	१३८१	८२९	०	०	०	०
८	निःशुल्क पाठ्यपुस्तक	१५४७	१६२४	१७०६	१७९१	१८८०	८५४८	८५४८	०	०	०	०
९	स्थानीय/पढाइ मैत्री शैक्षणिक सामग्री खरिद, सङ्कलन, निर्माण तथा प्रयोग	२५०	२६३	२७६	२८९	३०४	१३८१	८२९	०	०	०	०
१०	पढाइ मैत्री शैक्षणिक सामग्री खरिद, सङ्कलन, निर्माण तथा प्रयोग जस्तैः विसङ्केतन किताब, ठूलो किताब, बाह्रखरी चार्ट, वर्ण तथा झ्याले पत्ती, शब्द चित्र पत्ती	३००	३१५	३३१	३४७	३६५	१६५८	११०५	०	०	०	०
११	डिजिटल सामग्रीको प्रयोग	४००	४२०	४४१	४६३	४८६	२२१०	४९७३	०	०	०	०
जम्मा		४१७२	४३८१	४१५९	४३६७	४५८५	२१६६३	१९५५२	०	१६४९	६००	०
४.२	**शिक्षक व्यवस्थापन र विकास**											
१	गापा तथा विद्यालय स्रोतबाट नियुक्त शिक्षकहरूको व्यवस्थापनका लागि मापदण्ड तथा निर्देशिका तयारी	०	२५	०	०	०	२५	25	0	०	0	0
२	शिक्षण सिकाइमा पृष्ठपोषण प्राप्त गर्न परिक्षाको नतिजा विश्लेषण गर्ने ।	२५	२६	२८	२९	३०	१३८	१३८	0	०	0	0
३	शिक्षकलाई परामर्श कार्य गर्न, अध्ययन अनुसन्धान, अनुगमन, सुपिरवेक्षणको लागि विज्ञ समूह गठन तथा परिचालन गर्ने	१५०	१५८	१६५	१७४	१८२	८२९	८२९	0	०	0	0

४	पालिकाले प्रअ र प्रअले शिक्षकहरूसँग करार सम्झौता मार्फत् सिकाइ उपलव्धीमा सुधार ल्याउने	३५	३७	३९	४१	४३	१९३	१९३	0	०	0	0
५	विद्यालय तथा पालिका स्तरमा प्रारम्भिक कक्षाका शिक्षकलाई पेसागत सहयोग गर्न शिक्षण सिकाइ समूह बैठक/घुम्ती बैठक सञ्चालन गर्ने	२५०	२६३	२७६	२८९	३०४	१३८१	८२९	0	०	0	0
६	आवश्यकताका आधारमा शिक्षक पेसागत सहयोग तालिम सञ्चालन गर्ने	४००	४२०	४४१	४६३	४८६	२२१०	१६५८	0	०	0	0
७	एकीकृत पाठ्यक्रमलाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नका लागि कक्षा १ देखि ३ सम्मका शिक्षकहरूलाई साक्षरता तथा गणितिय सिप एकीकृत तालिमको व्यवस्था	३००	३१५	३३१	३४७	३६५	१६५८	५५३	0	०	११०५	0
८	शिक्षक दरबन्दी मिलान तथा पुनर्वितरण	१००	१०५	११०	११६	१२२	५५३	५५३	0	०	0	0
जम्मा		१२६०	१३४८	१३८९	१४५९	१५३२	६९८७	४७७७	०	०	११०५	०
४.३	**शिक्षामा समता र समावेशीकरण**											
१	स्थानीय तहहरूमा बालबालिकाको अवस्था, सिकाइ आवश्यकता पहिचान गर्ने	१००	१०५	११०	११६	१२२	५५३	५५३	0	0	0	0
२	शिक्षाको अवसरबाट वञ्चित हुनका कारण पहिचान गरी वैयक्तिक आवश्यकता अनुसारको वैकल्पिक शैक्षिक कार्यक्रमहरू तथा सहायता पद्धति तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गराउने ।	२००	२१०	२२१	२३२	२४३	११०५	११०५	0	0	0	0

३	विद्यालय बाहिर रहेको सबै बालबालिकालाई विद्यालय भित्र ल्याउन तथा अध्ययनमा निरन्तरताको सुनिश्चित गर्न जनसहभागीता सहितको कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	२००	२१०	२२१	२३२	२४३	११०५	११०५	0	0	0	0
४	विशेष लक्षित समूहका विद्यार्थीहरूको आवश्यकता र सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रम तथा अवसर लागतसँग तादाम्य गरी छात्रवृत्ति दिने व्यवस्था मिलाउने	५५०	५७८	६०६	६३७	६६९	३०३९	२६९९	0	0	७५	0
५	पाठ्यक्रम तथा सिकाइ सामग्रीलाई अपाङ्गमैत्री तथा लैङ्गिक उत्तरदायी बनाउदै सबै बालबालिकाको सिकाइ सुनिश्चित गर्ने	५०	५३	५५	५८	६१	२७६	२७६	0	0	0	0
६	पाठ्यतक्रमलाई स्थानीय भाषा, संस्कृति, भूगोल, इतिहास, ज्ञान तथा सिप समावेश गर्ने र सिकाइलाई जीवनोपयोगी सिपसँग आवद्द गर्ने ।	२००	२१०	२२१	२३२	२४३	११०५	११०५	0	0	0	0
७	स्थानीय तहबाट आधारभूत शिक्षाका उमेर समूहका सबै बालबालिकाहरूलाई विद्यालय भर्ना गर्ने व्यवस्था मिलाई अनिवार्य शिक्षा सुनिश्चित भएको सार्वजनिक घोषणा गर्ने व्यस्था मिलाउने ।	५०	५३	५५	५८	६१	२७६	२७६	0	0	0	
८	विद्यालयमा कुनै पनि प्रकारको विभेद, दुर्व्यवहार, हेपाइ नहुने सुनिश्चित गर्न यस सम्बन्धी शिक्षा तथा संयन्त्र स्थापना गर्ने ।	५०	५३	५५	५८	६१	२७६	२७६	0	0	0	
९	पहुँचयुक्तताको लेखाजोखा र कार्यगत सीमितताको प्रारम्भिक पहिचान तथा आवश्यकता अनुसार सहायक सामग्रीहरूको उपलब्धता	९०	९५	९९	१०४	१०९	४९७	४१४	0	0	0	0

जम्मा		१४९०	१५६५	१६४३	१७२५	१८११	८२३३	७२५८	०	०	७५	०
४.४	**विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण**											
१	छात्राहरूका लागि निःशुल्क स्यानिछरी प्याड कक्षा ६ देखी १२ का लागि	६३१	६६३	६९६	७३०	७६७	३४८७	३४८७	0	०	0	0
२	एक माध्यमिक विद्यालय एक स्वास्थकर्मी	१३९२	१४६२	१५३५	१६११	१६९२	७६९२	0	७६९२	०	0	0
३	User Manual समेतको प्राथमिक उपचार बाकस	३०	३२	३३	३५	३६	१६६	0	0	१६६	0	0
४	स्थानीय पाठ्यक्रममा किशोरी शिक्षा	०	२५	२६	२८	२९	१०८	0	0	८६	0	0
५	विद्यालयहरूमा सरसफाइ सम्बन्धी आवश्यक पूर्ण पूर्वाधार विकास	५०	५३	५५	५८	६१	२७६	0	0	२७६	0	0
६	स्थानीय उत्पादनमा चक्रिय पोषणयुक्त दिवाखाजा	८७०	९१४	९५९	१००७	१०५७	४८०७	४८०७	0	0	0	0
७	विद्यालयमा पोषण कर्नर निर्माण	५०	५३	५५	५८	६१	२७६	0	0	१६६	0	0
८	अभिभावक आमा समूह दिवा खाजा तथा सचेतना कार्यक्रम	२५	२६	२८	२९	३०	१३८	0	0	१३८	0	0
जम्मा		३०४८	३२२५	३३८७	३५५६	३७३४	१६९५०	८२९४	७६९२	८०४	०	०
४.५	**विद्यालय सुरक्षा विपद् न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलता**											
१	उत्थानसिलताका लागि सचेतना विकास गर्ने	२७५	२८९	३०३	३१८	३३४	१५२०	0	0	१५२०	0	0
२	ReAL योजना कार्यान्वयन	४००	४२०	४४१	४६३	४८६	२२१०	२२१०	0	0	0	0

३	स्थानीय तहमा सङ्कट तथा विपद मूल्याङ्कनका आधारमा योजना निर्माण	१००	१०५	११०	११६	१२२	५५३	0	0	553	0	0
४	निरन्तर र सुरक्षित सिकाइका लागि शिक्षक विद्यार्थी सम्मिलित कार्य समूह निर्माण र परिचालन	१५०	१५८	१६५	१७४	१८२	८२९	0	0	829	0	0
५	हरित, सफा, शान्त र सुरक्षित विद्यालय प्रवर्धन	२५०	२६३	२७६	२८९	३०४	१३८१	१३८१	0	0	0	0
६	आपतकालीन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शिक्षासँग सम्वन्धित विभिन्न मापदण्ड, निर्देशिका तथा कार्यविधि एकिकृत गर्ने	२५	२६	२८	२९	३०	१३८	0	0	१३८	0	0
जम्मा		१२००	१२६०	१३२३	१३८९	१४५९	६६३१	३५९१	०	३०४०	०	०
४.६	**विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास**											
१	पूर्वाधार बिकासका लागि मापदण्ड एवं सूचकको तयारी	100	०	०	०	०	१००	१००	0	0	0	0
२	पूर्वाधार विकास एवं विस्तारका लागि १० वर्षे गुरुयोजना तयार	०	१५०	०	०	०	१५०	१५०	0	0	0	0
३	विद्यालयको मर्मत सम्भार र संबर्धन	५७५	६०४	६३४	६६६	६९९	३१७७	३१७७	0	0	0	0
४	पूर्वाधार विकासको लागि स्रोत व्यवस्था र जिम्मेवारी	३०	३२	३३	३५	३६	१६६	१४९	0	0	0	0
५	अपाङगता मैत्री, लैङगिक मैत्री संरचनाको विकास	७००	७३५	७७२	८१०	८५१	३८६८	0	0	३८६८	0	0
६	विद्यालय भवन मर्मत	२४००	२५२०	२६४६	२७७८	२९१७	१३२६२	१२७०९	0	0	0	0
जम्मा		३८०५	४०४०	४०८५	४२८९	४५०३	२०७२२	१६२८५	०	३८६८	०	०

४.७	**विद्यालयमा सूचना र सञ्चार प्रविधि**											
१	विद्यालयमा ICT संरचना विस्तार	२००	२१०	२२१	२३२	२४३	११०५	११०५	0	0	**0**	**0**
२	प्रत्येक विद्यालयमा Internet Connectivity को व्यवस्था	१५०	१५८	१६५	१७४	१८२	८२९	८२९	0	0	**0**	**0**
३	शिक्षकहरूको क्षमता विकास	१००	१०५	११०	११६	१२२	५५३	५५३	0	0	**0**	**0**
४	विद्यालमा अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्रीको उपलब्धता	४००	४२०	४४१	४६३	४८६	२२१०	२२१०	0	0	**0**	**0**
५	IEMIS व्यवस्थापन	२००	२१०	२२१	२३२	२४३	११०५	५५३	0	0	**0**	**0**
६	सामुदायिकसिकाइ केन्द्रहरूको क्षमता विकास	५०	५३	५५	५८	६१	२७६	२७६	0	0	**0**	**0**
७	विद्यालमा इ हाजिरी ब्वस्थापन	५०	५३	५५	५८	६१	२७६	०	0	२७६	**0**	**0**
८	माध्यमिक विद्यालयका अनिवार्य विषयहरूको भर्चुअल कक्षा सञ्चालन	५०	५३	५५	५८	६१	२७६	०	0	२७६	**0**	**0**
९	प्रविधि मैत्री सिकाइका लागि कम्प्युटर, इन्टरनेट लगायतको व्यवस्थापन (लागत सहभागीताका अधारमा)	३००	३१५	३३१	३४७	३६५	१६५८	०	0	१६५८	**0**	**0**
१०	प्रविधि मैत्री सिकाइका लागि टेलिभिजन, कम्प्युटर, इन्टरनेट लगायतप्रयोगका लागितालिमको व्यवस्था	१००	१०५	११०	११६	१२२	५५३	553	0	०	**0**	**0**
	जम्मा	१६००	१६८०	१७६४	१८५२	१९४५	८८४१	६०७९	०	२२१०	०	०
५.१	**शिक्षाको व्यबस्थापन र संस्थागत क्षमता विकासका**											
१	आवश्यक कानुनी प्रबन्ध तथा मापदण्ड विकास	१००	१०५	११०	११६	१२२	५५३	५५३	0	0	0	0

२	संस्थागत संरचना निर्माण तथा क्षमता विकास	३००	३१५	३३१	३४७	३६५	१६५८	१६५८	0	0	0	0
३	प्रतिवेदन तथा तथ्याङ्क प्रणालीको सुदृढीकरण	१००	१०५	११०	११६	१२२	५५३	५५३	0	0	0	0
४	कार्यसम्पादन करार गरी सबैलाई नतिजाप्रति जिम्मेवार बनाउने	१००	१०५	११०	११६	१२२	५५३	५५३	0	0	0	0
५	स्थानीय तहमा शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणाली स्थापना तथा सञ्चालन	६००	६३०	६६२	६९५	७२९	३३१५	३३१५	0	0	0	0
६	अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइसम्बन्धी संयन्त्र विकास गर्ने	२००	२१०	२२१	२३२	२४३	११०५	५५३	0	0	0	0
७	विद्यालय कार्यसम्पादन एवम् स्वमूल्याङ्कन गर्ने गराउने	१५०	१५८	१६५	१७४	१८२	८२९	८२९	0	0	0	0
जम्मा		**१५५०**	**१६२८**	**१७०९**	**१७९४**	**१८८४**	**८५६५**	**८०१२**	**०**	**०**	**०**	**०**
५.२	**शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध**											
१	वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम निर्माण	१०	१०	१०	१०	१०	५०	१००	0	0	0	0
२	प्रतिवेदन तथा तथ्याङ्क प्रणालीको सुदृढीकरण	५०	०	०	०	०	५०	५०	0	0	0	0
३	आवश्यक कानुन निर्देशिका तथा कार्यविधिको विकास	१००	०	०	०	०	१००	0	0	0	१००	0
४	कानुन निर्देशिका मापदण्डको प्रबोधीकरण	०	१००	०	०	०	१००	२५०	0	0	0	0
५	अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइसम्बन्धि कार्यक्रम सञ्चालन	२००	२००	२००	२००	२००	१०००	५००	0	0	५००	0
६	सामाजिक परीक्षणको प्रतिवेदनका आधारमा विद्यालयहरूलाई थप सहजीकरण	२५	२५	२५	२५	२५	१२५	१५०	0	0	0	0

जम्मा		३८५	३३५	२३५	२३५	२३५	१४२५	१०५०	०	०	६००	०
७	**अनुगमन तथा मूल्याङ्कन**											
१	अनुगमन प्रणालीका लागि सूचक तयारी र अध्यावधिक	०	२०	०	०	०	२०	0	२०	०	0	0
२	कार्यक्रम कार्यान्वयनको चौमासिक तथा वार्षिक समीक्षा तथा प्रतिवेदन	१०	१०	१०	१०	१०	५०	0	५०	०	0	0
३	स्थिति प्रतिवेदन तयारी	३०	३०	३०	३०	३०	१५०	0	१००	०	0	0
४	कार्यक्रम कार्यान्वयन पुस्तिका तयारी	३०	३०	३०	३०	३०	१५०	0	१००	०	0	0
५	विद्यालयको कार्यसम्पादन परीक्षण	३०	३०	३०	३०	३०	१५०	0		०	0	0
६	विज्ञ समूह, विद्यालय निरक्षक, शिक्षा शाखा मार्फत् विद्यालय अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण	५०	४०	४०	४०	४०	२१०	0	२००	०	0	0
७	प्रधानाध्यापक तथा आधारभूत तह संयोजकबाट विद्यालय तथा कक्षाकोठा अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण	०	०	०	०	०	०	0	0	०	0	0
८	स्थानीय तहद्धारा कक्षा अनुगमन	५०	२०	२०	२०	२०	१३०	0	१००	०	0	0
जम्मा		२००	१८०	१६०	१६०	१६०	८६०	०	५७०	०	०	०
कुल जम्मा		१०८१६९	११५५२१	११९९२५	१२५७२६	१३१९२२	६०१२६४	५३८३२०	११९३५	२६७८६	१९३०	५०७

अनुसूची २ : लिखु शिक्षा क्षेत्र योजना निर्माण समिति

क्र.स.	नाम, थर	पद	पद/कार्यालय
१	श्री ध्रुव श्रेष्ठ	संयोजक	अध्यक्ष, लिखु गाउँपालिका
२	श्री नरहरी पाण्डे	सदस्य	सामाजिक विकास समिति संयोजक, लिखु गाउँपालिका
३	श्री नारायण बहादुर बिष्ट	सदस्य	प्रमुख प्रशासकिय अधिकृत, लिखु गाउँपालिका
७	श्री रामचन्द्र लामिछाने	सदस्य	योजना शाखा प्रमुख, लिखु गाउँपालिका
९	श्री शेर सिं रावत	सदस्य- सचिव	शिक्षा शाखा प्रमुख, लिखु गाउँपालिका

अनुसूची ३ : लिखु शिक्षा क्षेत्र योजना मस्यौदा लेखन कार्यदल

क्र.स.	नाम, थर	पद	पद/कार्यालय
१	श्री शेर सिं रावत	संयोजक	शिक्षा शाखा प्रमुख, लिखु गाउँपालिका
२	श्री हरि प्रसाद सुबेदी	सदस्य	प्रधानाध्यापक, क्षेत्रपाल मा वि, लिखु गाउँपालिका
३	श्री सिताराम थपलिया	सदस्य	प्रधानाध्यापक, निरञ्जना आ.वि ,लिखु गाउँपालिका
४	श्री दुर्गाराज पाण्डे	सदस्य	प्रधानाध्यापक, गणेश सूर्य आ.वि ,लिखु गाउँपालिका
५	श्री बिनिता पन्त गौतम	सदस्य	शिक्षक, बच्छला मा.वि ,लिखु गाउँपालिका
६	श्री पाण्डप राई	सदस्य	शिक्षक, नारायणदेवी मा.वि ,लिखु गाउँपालिका
७	श्री बबिन श्रेष्ठ	सदस्य	स्रोत शिक्षक, लिखु गाउँपालिका
८	श्री तोया प्रसाद अम्मै	प्राविधिक सल्लाहकार	शिक्षा संयोजक, युएसएआईडी प्रारम्भिक कक्षा सिकाइ, नुवाकोट
९	श्री केशव अधिकारी	सदस्य- सचिव	प्राविधिक सहायक, लिखु गाउँपालिका

मस्यौदा